श्री· भाग· टी· ५

तदेवं यद्यपि भवतस्तथापि मन्मनसोद्वेगावशेषानां तथापि पृच्छामः न वेत्ति तत्त्वय्येव धर्मः अतस्त्वं भगवान्तानि
त्यर्थः ७ ननु त्वयापि किमिति भगवान्मोक्षाय नाराधितः तत्राह अहमिति किल निश्चितं प्रजार्थो पूजयत्वं लाभमु
योजनः सामुक्तिं नवानुमिति किलेति स्मृतीगर्हे भगवद्भक्तौ च वचनं प्रकृतं प्रसङ्गात्तिर्यथा वयमुक्तमहितं यानो
मानसाधिशिक्षयेदित्यर्थः ८ विचित्राणि व्यसनानि यस्मिन्तस्मात्संसारात्तथा विश्वतः सर्वतो

ब्रह्मंस्तथापि पृच्छामो धर्मान्भागवतांस्तव यान्श्रुत्वा श्रद्धया मर्त्यो मुच्यते सर्वतो भयात्
७ अहं किल पुरानन्तं प्रजार्थो भुवि मुक्तिदं अपूजयं न मोक्षाय मोहितो देवमायया ८ य
था विचित्रव्यसनाद्भवद्भिर्विश्वतोभयात् मुच्येमह्यञ्जसैवाद्धा तथा नः शाधि सुव्रत ९
शुकः राजन्नेवं कृतप्रश्नो वसुदेवेन धीमता प्रीतस्तमाह देवर्षिर्हरेः संस्मारितो गुणैः १० ना
दः सम्यगेतद्व्यवसितं भवता सात्वतर्षभ यत्पृच्छसे भागवतान्धर्मांस्त्वं विश्वभावनान् ११
श्रुतोऽनुपठितो ध्यात आदृतो वानुमोदितः सद्यः पुनाति सद्धर्मो देवविश्वद्रुहोऽपि हि १२

भयं यस्मिन् भवद्भिर्हेतुभूतैः अञ्जसः अनायासेन अद्धा साक्षात् निश्चयेन च यथा मुच्येमहि तथा नः शाधि अनुशास्तु तैः
स्मारितैः हरिस्मारितैस्तत्वार्थः १० प्रीतिमाविष्करोति सम्यगिति त्रिभिः एतत्सम्यक् व्यवसितं विश्वभावना
न् सर्वशोधकान् ११ आदृतः आस्तिक्येन गृहीतः अनुमोदितः परैः क्रियमाणः सत्कृतः सद्धर्मो
भागवतो धर्मः देवद्रुहश्च विश्वद्रुहश्च तेऽपि यद्वा देवेभ्यो विश्वस्मै च द्रुह्यन्ति ये तानपि १२ राम·

1

द्वितीये तु निमिजायन्तसंवादेनाह नारदः अमीनागवतान्धर्मान्वसुदेवाय पृच्छते अभीक्ष्णं प्रसर्पितो विप्र
नःपुनस्तत्रासीदित्यर्थः नकृनारदस्यैतेहि यात्रानेकृष्णरामः संभवति इत्याशंक्याह गोविंदभुजगुप्ता
यामिति नतस्याशायादैः अभावइत्यर्थः कृष्णोपासनेलालसा उत्कंठायस्यसः यहमनेमुकुन्दा
मपीदृशमात्मानं कुतःकोनुनामसंभजेदित्याह कोन्विति इंद्रियवान्मात्रः मरणत्रासाधिकारिविशेषणमि
त्यर्थः सर्वतःसर्वेभ्योपि लोकत्रयस्थसर्वेभ्यः ३ यस्याविप्रयोगश्चागमनं अपत्यानां स्वस्तये मंगलाय

शुकः गोविंदभुजगुप्तायां द्वारवत्यां कुरूद्वह अवात्सीन्नारदोभीक्ष्णं कृष्णोपासनलाल
सः १ कोनुराजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजं नभजेत्सर्वतोमृत्युरुपास्यममरोत्तमैः २ तमे
कदातुदेवर्षिं वसुदेवोगृहागतं अर्चितंसुखमासीनमभिवाद्येदमब्रवीत् ३ वसुदेवः
भगवन्भवतोयात्रास्वस्तयेसर्वदेहिनां कृपणानांयथापित्रोरुत्तमश्लोकवर्त्मनां ४ भू
तानांदेवचरितंदुःखायचसुखायच सुखायैवहिसाधूनांत्वादृशामच्युतात्मनां ५ भ
जंतियेयथादेवान्देवाअपितथैवतान् छायेवकर्मसचिवाः साधवोदीनवत्सलाः ६

यथावोत्तमश्लोकस्य वर्त्म भूतानां महतां येषांतु कृपणानां स्वस्तये न तथा भगवद्रूपस्य भगवतो यात्रा
सर्वदेहिनां स्वस्तय इति ७ ईश्वरादपि महतां मुख्यमाहात्म्यमेनविशेषमित्याह देवानां चरितं भूतिहरणादिना
भूतानां दुःखायापि भवति तादृशानां त्यामरच्युतानामत्मात्मनां येषां तेषां चरितं केवलं सुखायैवेत्याशयेनाह
भजनानुसारेण फलं ददति न तथा साधवः स्यात् इत्याह भजंतीति छायेव यथा गुरुं भजन्ति तथा देवता अपि देवा
या पितृच्छायाकर्मसचिवाः कर्मसदृशाः ६ रामः

श्री
भाग॰
टी॰
६

तेषां परमहंसचरितमाह द्वाभ्यां तत एत इति भगवद्रूपं विश्वं पश्यन्तः सदसदात्मकं स्थूलसूक्ष्मरूपेण
स्वस्याव्यतिरेकेण पश्यन्तः २२ अव्याहता अप्रतिहता इष्टा अभिप्रेता गतयो येषां ते मुक्ता अनासक्ताः २३ म
हात्मनो निमेः वितायमाने अनुष्ठीयमाने अजनाभे भारतवर्षे २४ यजमानो निमिः अग्नयः आहवनी

कविः हविरंतरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः आविर्होत्रोथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः २१ एत
ते भगवद्रूपं विश्वं सदसदात्मकं आत्मनोव्यतिरेकेण पश्यंतो व्यचरन्महीं २२ अव्याहतेष्ट
गतयः सुरसिद्धसाध्यगंधर्वयक्षनरकिन्नरनागलोकान् मुक्ताश्चरंति मुनिचारणभूतना
थविद्याधरद्विजगवां भुवनानि कामं २३ त एकदा निमेः सत्रमुपजग्मुर्यदृच्छया वितायमानमृषिभिरजनाभे महात्मनः २४ तान्दृष्ट्वा सूर्यसंकाशान्महाभागवतान्नृप यजमानो
ग्नयो विप्राः सर्व एवोपतस्थिरे २५ विदेहस्तानभिप्रेत्य नारायणपरायणान् प्रीतः संपूजया
चक्रे आसनस्थान्यथार्हतः २६ तान्रोचमानान्स्वरुचा ब्रह्मपुत्रोपमान्नव पप्रच्छ परमप्रीतः
प्रश्रयावनतो नृप २७ विदेह उवाच मन्ये भगवतः साक्षात्पार्षदान्वो मधुद्विषः विष्णोर्भूतानि
लोकानां पावनाय चरंति हि २८ श्रीराम॰ राम ॥ राम॰ राम॰ राम॰ राम

यादयः २५ अभिप्रेत्य ज्ञात्वा २६ स्वरुचैव रोचमानान् नवाभरणादिप्रकाशैः ब्रह्मपुत्रोपमान् सन
त्कुमारादिसदृशान् परमप्रीत्या २७ तद्दर्शनमभिनंदति द्वाभ्यां मन्य इति त्वं भगवतः पार्षदादीनां
कासंचोपलब्धिः तत्राह विष्णोरिति विष्णुभक्ता लोकपावनार्थं सर्वत्र पर्यटंतीत्यर्थः २८ राम॰

ड्डिं च त्वया मह्यमुपकारः कृत इत्याह त्वयेति पुण्ये श्रवणकीर्तने यस्य सः १३ अत्रापि भगवद्धर्मनिर्णये
पि विदेहस्य जनकस्य १४ आर्षभाणमृषभस्य त्रिसान्वयो विविच्य कथयति सप्तभिः प्रियव्रत इति १५ मोक्ष
धर्मविवक्षया मोक्षधर्माणां वक्तुमिच्छातया अवतरणमवतारः अवतीर्णं वासुदेवांशमित्याहुः तस्य
ब्रह्मपारगाणां शतमासीत् १६ तेषां ऋषभसुतानां मध्ये नवयोगीश्वराणां चरितं वक्तुं न शेषाणां चरितेन
तोतिविच्याह तेषामिति एतत् अजनाभं नाम वर्षं यस्य नाम्ना भारतमित्यद्भुतं विख्यातमासीत् एतेनत

श्री त्वया परमकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः स्मारितो भगवानद्य देवो नारायणो मम १३ अत्राप्यु
भा दाहरंतीममितिहासं पुरातनं आर्षभाणां च संवादं विदेहस्य महात्मनः १४ प्रियव्रतो नाम
ए सुतो मनोः स्वायंभुवस्य यः तस्याग्नीध्रः ततो नाभिः ऋषभस्तत्सुतः स्मृतः १५ तमाहुर्वासु
स्कं देवांशं मोक्षधर्मविवक्षया अवतीर्णं सुतशतं तस्यासीद्ब्रह्मपारगं १६ तेषां तु भरतो ज्येष्ठो
अ नारायणपरायणः विख्यातं वर्षमेतद्यन्नाम्ना भारतमद्भुतं १७ स भुक्तभोगां त्यक्त्वेमां निर्गत
२ स्तपसा हरिं उपासीनस्तत्पदवीं लेभे वै जन्मभिस्त्रिभिः १८ तेषां नव नवद्वीपपतयोऽस्य समंततः
० कर्मतंत्रप्रणेतार एकाशीतिर्द्विजातयः नवाभवन्महाभागा मुनयो ह्यर्थशंसिनः श्रमणा वा

त्पथमां तिरेकोनिरूपितः १७ इमां पृथ्वीं हित्वा निर्गतः हृदि मुपासीनः सेवमानः सन् १८ नवखण्डाः नव
द्वीपपतयः नवानां ब्रह्मावर्तादि भूखण्डानां पतयः अस्य भारतवर्षस्य एकाशीतिः सन्ताः कर्ममार्गप्र
वर्तकाः ब्राह्मणा अभूवन् १९ अर्थशंसिनः परमार्थनिरूपकाः श्रमणाः श्रमवन्तः आत्माभ्यासकृत
श्रमा इत्यर्थः वातरशना दिगंबराः आत्मविद्यायां विशारदाः निष्णाताः २० राम० राम० ॥

अथ समस्यात्यन्तिकं क्षेमं कथयति मन्य इति नकुतश्चिद्भयं यस्मात्तदकुतश्चिद्भयं अत्र संसारे असदात्मभावा
त् असति देहादावात्मभावनात् अतः नित्यमुद्विग्नबुद्धेः विश्वात्मना सर्वथा निःशेषं यत्र पादाम्बुजोपा
सने भीर्निवर्तते तत् ३३ भागवतधर्मलक्षणमाह ये वै इति मन्वादिष्टं सुखेन बुद्ध्या श्रमादिधर्माक्रान्ति र
हस्यात्मलब्धये भगवता विदुषामपि पुंसामञ्जः सुखेनैवात्मलब्धये ये वै उपायाः प्रोक्ताः तान् भा
गवतधर्मान् विद्धि ३४ अञ्जःपदेनोक्तं सुकरत्वं विवृणोति यानिति यानास्थायाश्रित्य योगादिष्विव

कविः मन्येऽकुतश्चिद्भयमच्युतस्य पादाम्बुजोपासनमत्र नित्यं उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावा
द्विश्वात्मना यत्र निवर्तते भीः ३३ ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये अञ्जः पुंसाम
विदुषां विद्धि भागवतान् हि तान् ३४ यानास्थाय नरो राजन् न प्रमाद्येत कर्हिचित् धावन्नि
मील्य वा नेत्रे न स्खलेन्न पतेदिह ३५ याम॰

प्रमादेन विघ्नेन विहन्येत किंच निमील्य नेत्रे धावन्नपि ह्रस्वस्तु भागवतधर्मेषु न स्खलेत् निमीलनं ना
म ज्ञानमयथाङ्गः श्रुतिस्मृती उभे नेत्रे विप्राणां परिकीर्तिते एकेन विकलः काणो द्वाभ्यामन्धः प्रकी
र्तितः इति अज्ञात्वापीत्यर्थः यथा पदन्यासस्थानमतिक्रम्य धावतीत्युच्यते पदन्यासेनातिधावनं तद्वदत्रा
पि विहितक्रमातिक्रमेणानुष्ठानं धावनं तथापि न स्खलेत् न प्रत्यवायी स्यात् न
पतेत् फलान्न भ्रश्येत ३५ याम॰

१

मद्याद्दुर्लभत्वमप्याहो मानुषमित्याह दुर्लभ इति बहवो देहा भवंति ये क्षणे देहिनो जीवास्तेषां सा
अक्षुद्रत्वादिमानुषो देहो दुर्लभः परमपुरुषार्थसाधनत्वात् वैकुंठः प्रियो येषां वैकुंठस्य वा प्रियास्तेषां
दर्शनं २९ हे अनघाः अनवद्याः भवतः युष्मान् आत्यंतिकं क्षेमं पृच्छामः यतः संसारेऽस्मिन् क्षणार्धोऽपि स
त्संगः शेवधिः निधिः निधिलाभे यथा नैःस्वं भवति तथा न पुनः संसार इत्यर्थः ३०
तदेवाह धर्मान्भागवतान्

दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षणभंगुरः तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुंठप्रियदर्शनं २९ अत
आत्यंतिकं क्षेमं पृच्छामो भवतोऽनघाः संसारेऽस्मिन्क्षणार्धोऽपि सत्संगः शेवधिर्नृणां ३०
धर्मान्भागवतान्ब्रूत यदि नः श्रुतये क्षमं यैः प्रसन्नः प्रपन्नाय दास्यत्यात्मानमप्यजः ३१
नारदः एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः प्रतिपूज्याब्रुवन्प्रीत्या ससदस्यर्त्विजं नृपं ३२

धर्मान्ब्रूत यदि नोऽस्माकं श्रुतये श्रवणाय क्षमं योग्यं भवति कथंभूतान् यैर्धर्मैः प्रपन्नाय भक्ताय आत्मा
नं हरिः स्वात्मानमपि दास्यतीति भावः ३१ महत्तमाः ते नव निमिना पृष्टाः सन्तो निमिं वसुदेव प्रत्यब्रुवन्
इति तर्थः भगवद्भक्ताः त्वात्महत्त्वाद्बहूनामपि ... आत्मन्
मेव हन्त वासुदेवप्रश्नं निमिना पृष्टाः केन कथं नैषां प्राहुः कविमुख्या नव ऋषयः ३२

मा२

श्री नन्वीश्वरमनिच्छतस्य कुतोव्यभिचारिण्यांभक्तिःसंभवति कुतस्तरांभयंनत्वततावद्द्वितीयोनामवास्तवोस्ति
भाग किंतुमनोविलासमात्रंचेत्ततोमनोनियमनेनभजनादभयंस्यादित्याह अविद्यमानोपीति द्वयोर्हेतुप्रपंचः
टी ध्यातुःपुंसःधियाभासमानःस्वप्नमनोरथप्रपंचवदित्यर्थः तत्तस्मात्कर्माणिसंकल्पयतिविकल्पयतिचयः
६ स्मनः तन्निरुध्यान्नियच्छेत् ततश्रीकृष्णभजनादभयंस्यादित्यर्थः ३८ एतदेवतावद्गोविंदस्यात्रां
कंस्मरणमार्गमाह शृण्वन्निति तदर्थकानिजन्मानिकर्माणिचश्रवणीयानियेषांतानिएतान्यपिसंकल्पेनस्मा
र्तुमशक्यानीत्याशंक्याह यानिलोकेगीतानिप्रसिद्धानितानिशृण्वन्गायंश्चविचरेत्असंगःनिःस्पृह

नि

अविद्यमानोप्यवभातिहिद्वयोर्ध्यातुर्धियास्वप्नमनोरथौयथा तत्कर्मसंकल्पविकल्पकंमनो
५ बुधोनिरुंध्यादभयंततःस्यात् ३८ शृण्वन्सुभद्राणिरथांगपाणेर्जन्मानिकर्माणिचयानिलोके
गीतानिनामानितदर्थकानिगायन्विलज्जोविचरेदसंगः ३९ एवंव्रतःस्वप्रियनामकीर्त्या
जातानुरागोद्रुतचित्तउच्चैः हसत्यथोरोदितिरौतिगायत्युन्मादवन्नृत्यतिलोकबाह्यः

३९ एवंचभजतःसंप्राप्तप्रेमलक्षणभक्तियोगस्यधर्मस्यसंसारधर्मातीतांगतिमाहएवमिति एवंव्रतस्य
व्रतोयस्यसः स्वप्रियस्यहरेर्नामकीर्त्याजातोनुरागःप्रेमयस्यसः अतएवद्रुतचित्तः श्लथहृदयःकदा
रा. चिद्भक्तपराजितंभगवंतमालक्ष्यकलयाश्चहसति एतावंतंकालमप्राप्तोस्मी [illegible] तिरोदिति
अत्युत्कंठयारौतिक्रोशतिहेहरेमामनुगृहाणेतिस्तौतिहर्षेणगायतिजितंजितमितिनृत्यतिकिदा वि ६
कवत्पारत्यतिप्रकाशयतिउन्मादवत् ग्रहगृहीतवत्लोकबाह्यःविवशः ४० श्रीराचंद्र ॥

ननु के ते भागवतधर्माः ईश्वरार्पितानि सर्वकर्माण्यपीत्याह कायेनेति आत्मना चित्तेनाहंकारेण वा अ-
नुसृतो यः स्वभावस्तस्मात् अयमर्थः न केवलं विधितः कृतमेवेति नियमः स्वभावानुसारि लौकिकम-
पीति तथा च भगवद्गीतासु यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरु-
ष्व मदर्पणमिति यद्वा ननु कायादीनामेव कर्म नात्मन इत्याशंक्याह स्वधासेनानुसृतात् स्वलक्षणाद्वा देव-
भावाद्वा यत्करोतीत्यर्थः तत्सकलं परस्मै नारायणायार्पणमिति समर्पयेत् तथा सति सकलमपि
कर्म [illegible] भागवतधर्मो भवतीति भावः ३६ ननु किमेवं परमेश्वरभजनेन स्वज्ञानेकालितभयस्य ज्ञानेक

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारा-
यणायेति समर्पयेत्तत् ३६ भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः
तन्माययातो बुध आभजेत्तं भक्त्यैकयेशं गुरुदेवतात्मा ३७ राम राम राम राम

वर्त्तितादित्याशंक्याह भयमिति यतो भयं तन्मायया भवेत् अतो बुद्धो बुद्धिमान् तमेव भजेत् ननु भयं देहा-
भिनिवेशाद्भवति स च देहाहंकारः स च स्वरूपास्फुरणात् तत्किं तत्र तन्माया करोति तत्र [illegible] तस्मा-
दीशादपेतस्येति ईश्वरविमुखस्य तन्मायया अस्मृतिः भगवतः स्वरूपास्फूर्तिः ततो विपर्ययो देहोऽस्मी-
ति ततो द्वितीयाभिनिवेशाद्भयं भवत्येवं हि प्रसिद्धं लोके लौकिकोऽपि [illegible] मायायामुक्तं च भगवता दैवी ह्येषा
गुणमयी मम माया दुरत्यया मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते इति एकया अव्यभिचारिण्या भक्त्या
भजेत् किंच गुरुदेवतात्मा गुरुरेव देवता ईश्वर आत्मा प्रेष्ठश्च यस्य तथा दृष्टिः सन्नित्यर्थः ३७ ॥ रामः

श्री
भाग.
टी.
४

[illegible]माह अथोत्तमभेदेनाह सर्वभूतेष्विति आत्मनः स्वस्य सर्वभूतेषु ब्रह्मभावेन स्वमन्त्ययोगः पश्येत् तथात्र
स्वरूपेस्वन्तर्यामिणि भूतानि च यः पश्येत् यद्वा आत्मनात्मा स्वभावात् नारायणमयः पश्यत्मा हरिरिति तं ग्रोक्तैः आत्म
नो देहेः सर्वभूतेषु मशकादिष्वपि नियन्तृत्वेन वर्तमानं स्वभावं ब्रह्मभावं निर्वर्तिपायेद् एवं योगः पश्येत् नन्वत
स्वतायत्नेन त्यात्मनि हराव भूतानि विपक्षरूपेण कथं भूते भगवति सर्वप्रभृते सर्वथादिरूपेण ननु पूर्वजन्म मलिनभू
ताश्रयेन नाम्नादि प्रसमात् स्वर्यादि प्रयुक्तिप रूपेमत सर्वत्र परिपूर्णे भगवत्स्वरूपमात्मा भगवतो नमस्य इत्यर्थः ४५

हरिरुवाच सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्तमः ४५
ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च प्रेममैत्रीकृपोपेक्षा यः करोति स मध्यमः ४६ अर्चाया
मेव हरये पूजां यः श्रद्धयेहते न तद्भक्तेषु चान्येषु स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ४७ गृहीत्वापीन्द्रियैः
अर्थान्यो न द्वेष्टि न हृष्यति विष्णोर्मायामिदं पश्यन्स वै भागवतोत्तमः ४८ राम.

प्रेममैत्रीकृपोपेक्षा यथाक्रमं ईश्वरादिषु चतुर्षु यः करोति स मध्यमो भागवतः एवंभूतस्य भेददर्शि
तात् ४६ अर्चायां प्रतिमायां पूजामीहते करोति न तद्भक्तेषु अन्येषु च स्वानुरागं करोति प्राकृतः प्रकृतिः प्रा
रम्भः अधुनैव प्रारब्धभक्तिः शनैः शनैः उत्तमो भविष्यतीत्यर्थः श्लोकत्रयेणोक्तमुत्तमभागवतस्यैव लक्षणा
न्याह गृहीत्वापीति श्लोकादशभिः विषयान्गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान् गृहीत्वा प्रीत्यप्रीतिरहित इत्यर्थः ४

५

किंच खमिति सत्त्वानि स्थावरजङ्गमादीनि यत्किंचिद्भूतमात्रं हरेः शरीरमिति मत्वा प्रणमेत संभावनायोग्यतानिरपेक्षः ४१
नेत्यनन्यः सर्वत्र हरिदर्शनशीलः नाम्नामपि बहुत्वमभिप्रेत्य नामानीति कथनामकीर्तनमात्रेणैकस्मिन्नपि जन्मनि भवे-
दित्याशङ्क्य दृष्टान्तमाह भक्तिरिति प्रपद्यमानस्य हरिं भजतः पुंसः भक्तिः प्रेमलक्षणा परेशानुभवः
प्रेमास्पदभगवद्रूपस्फूर्तिः तया निर्वृतस्य ततोऽन्यत्र गृहादिषु विरक्तिः इत्येष त्रिक एककालः भज-
नसमकाल एव स्यात् यथाश्नतः भुञ्जानस्य तुष्टिः सुखं पुष्टिः उदरभरणं क्षुन्निवृत्तिश्च प्रतिग्रासं

खं वायुमग्निं सलिलं महीं च ज्योतींषि सत्त्वानि दिशो द्रुमादीन् । सरित्समुद्रांश्च हरेः शरीरं यत्
किंच भूतं प्रणमेदनन्यः ॥ ४१ ॥ भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः । प्रपद्यमा-
नस्य यथाश्नतः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः क्षुदपायोऽनुघासम् ॥ ४२ ॥ इत्यच्युताङ्घ्रिं भजतोऽनुवृत्त्या भक्ति-
र्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः । भवन्ति वै भागवतस्य राजंस्ततः परां शान्तिमुपैति साक्षात् ॥ ४३ ॥ राजो-
वाच । अथ भागवतं ब्रूत यद्धर्मो यादृशो नृणाम् । यथाचरति यद्ब्रूते यैर्लिङ्गैर्भगवत्प्रियः ॥ ४४ ॥

स्युः उपलक्षणमेतत् प्रतिसिक्थमपि यथा स्युः तद्वत् एवमेकैकस्मिन्भजने किंचित्प्रेमादित्रिके जाय-
मानेन वृत्त्या निरन्तरं भजतः परमप्रेमादित्रयं भवेदित्याह ततः परमभक्तिनिर्वृतिमाप्नोतीत्यादि ४२ ततो भ-
गवत्प्रसादेन कृतार्थो भवतीत्याह इत्यच्युताङ्घ्रिमिति भागवतस्य भवन्तीत्युक्तेस्तल्लक्षणं पृच्छति
४३ अथेति यद्धर्मो यस्मिन्नयमेव धर्मो निष्ठितः यादृशः यत्स्वभावः यथाचरति यद्ब्रूते भगवद्भक्ते

भा॰ टी॰ एकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ४४

श्री भाग टी १०

अपि च विषयाभिसंबंधिना चलनेन कामेनातिसंतपिमतिभवेन स च कामो भगवत्सेवानिवृत्तो भवतीत्याह
भगवत इति उरुक्रमोचतोर्वंघ्रीचरणयोः शाखा अंगुलयः तासां नखानि तान्येव मणयः तेषां चंद्रिका ज्योत
त्स्नः तया निरस्तः कामादितापो यस्मिन् तस्मिन्नुपसीदतां भजतां हृदि विषये पुनः सतापः प्रभवति चंद्र उदि
ते सति अर्कस्य ताप इव न यस्मात्स्वः पर इत्यादिना श्लोकत्रयेण याह उक्त इत्यस्यानंतरमुक्तो वेदितव्य यद्नतेऽपि
स्य च हरिनामानीति ज्ञानवं॥५४॥ उत्तमस्य भागवतस्य लक्षणमाह विसृजतीति॥ हरिरेव स्वयं साक्षात्

भगवत उरुविक्रमांघ्रिशाखानखमणिचंद्रिकया निरस्ततापे॥ हृदि कथमुपसीदतां पुनः स
प्रभवति चंद्र इवोदितेऽर्कतापः॥५४॥ विसृजति हृदयं न यस्य साक्षाद्धरिरवशाभिहितोऽप्यघौघ
नाशः॥ प्रणयरसनया धृतांघ्रिपद्मः स भवति भागवतप्रधान उक्तः॥५५॥ इत्येकादशे द्वितीयः॥
राजोवाच॥ परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीं॥ मायां वेदितुमिच्छामो भगवंतो ब्रुवंतु न १

नः

यस्य हृदयेन विसृजति न मुंचति कथंभूतः अवशेनाप्यभिहितमात्रोऽपि अघौघं नाशयति यः सन्ति किं न वि
सृजति नयः प्रणयरसनया धृतं हृदयेन बद्धमंघ्रिपद्मं यस्य सः भागवतप्रधान उक्तो भवति॥५५॥ इत्ये
कादशे द्वितीयः॥२॥ ध्यानानंतरं अलकमं प्रश्नचतुष्टये तृतीये तत्र स्वमायेभेः मुनिभिः पृथक॥ प
रस्य मायामिदं पर्यपृच्छत्तुक्रमतो मायाप्रवृत्ति पृच्छति परस्येति हे भगवंतः॥ नमो रामाय॥ ॥ राम॥ राम

मा

6

किंच देहादीनां संसारधर्मैः जन्माप्ययादिभिर्यो हरेः स्मृत्या विमुह्यमानः स भागवतप्रधानः तत्र देहस्य जन्माप्ययौ प्राणस्य क्षुत्पिपासे मनसो भयं बुद्धेस्तर्षः तस्या इंद्रियाणां कृच्छ्रं श्रमः ॥४९॥ न कामाः स्वकर्माणि च बीजानि च वासनाः तेषां वासुदेव एको निलय आश्रयो यस्य सः एतेन गृहीत्वापीत्यादि श्लोकत्रयेण देहधर्मा इह कामादिरहित उत्तम इति तथाचरतीत्यस्यानुरमुक्तं ॥५०॥ ये लिंगैः भगवत्प्रियः तस्योत्तमं आह नय ति ॥ जन्म सत्कुले कर्म तपआदि जन्ति वर्णाः अनुलोमप्रतिलोमजाः मूर्धावसिक्तादयः आसु देहे अहं स्व अहंकार रहि तेः एवं कलकर्मादिलिंगैः हरेः प्रियो भवतीत्यर्थः ॥५१॥ वित्तेषु स्वीयपरकीयमिति ॥ आत्मनि स्वःपर इति ॥५२॥

देहेंद्रियप्राणमनोधियां यो जन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रैः ॥ संसारधर्मैरविमुह्यमानः स्मृत्या हरेर्भागवतप्रधानः ॥४९॥ न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि संभवः ॥ वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥ न यस्य जन्मकर्मभ्यां न वर्णाश्रमजातिभिः ॥ सज्जतेस्मिन्नहंभावो देहे वै स हरेः प्रियः ॥५१॥ न यस्य स्वः पर इति वित्तेष्वात्मनि वा भिदा ॥ सर्वभूतसमः शांतः स वै भागवतोत्तमः ॥५२॥ त्रिभुवनविभवहेतवेप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ॥ न चलति भगवत्पदारविंदाल्लवनिमिषार्धमपि स वैष्णवाग्र्यः ५०

किंच त्रिभुवनविभवहेतवेपि यो लोकानां राज्यार्थमपि लवार्धं निमिषार्धमपि भगवत्पादारविंदमजना त्मा न चलति स वैष्णवाग्र्यः ननु लवार्धमात्रं भजनोपरमे तन्नाशो नास्ति भूतेन तत्कुतो न चलेत् तत्राह ॥ अ कुंठस्मृतिः भगवत्पदारविंदात् त्वमस्मारं नालोच्य तत्कृपार्द्रो बंधनग्रहणानामपि नित्यस्मरणः ॥ भगवत्पदारविंदा त्वमस्मारं नास्तीति कुतः ॥ यतस्माद् अजितेत्यात्मा यस्मिंस्ते नया अन्ते सुरादिभिर्विमृग्यात् ॥ किंतु क दलेति मृग्यात् तदेतत्सर्वं ततकृतमस्मात् न चलतीत्यर्थः ॥५३॥ ॥ रामाय नमो नमः ॥ ॥ राम राम

एवं जीव आत्मनो नयो मिथ्या प्रवृत्ति तैर्गुणैः विविधैः गुणान् विषयान् भुंजानः इदं सुखं शरीरमात्मानं मन्यमान इ
इत्यादीनाशंसते ५ कर्मभिः कर्मेन्द्रियैः सत्त्वनिमित्तानि सर्वाणि कर्माणि कुर्वन् स्वरूपतो सुखदुःखे लो
के कर्मफलं गृह्णन्नाभद्राणि वहतीति तद्याताः सर्गप्रलयोऽधुना निरूपयति ७ यान्तानां महाभूतानां प्रपञ्चे

४२

गुणैर्विचित्रान्सृजमानमात्मप्रणोदितैः प्रभुः मन्यमान ईश सुखमात्मानमिह सजते ५ कर्माणि
कर्मभिः क्रियन्ते निमित्तानि देहभृत् तत्तत्कर्मफलं गृह्णन्नासतीह सन्ततौ ६ इत्यकर्मगतिर्गह
नं भंभइवहुः प्रमान् आभूतसंप्लवान्तं प्रलयावसृतेषु यः ७ यातयापवयासत्वमिदं इदम्
गुणात्मकं अनादिनिधनः कालो व्ययः पापक इति ८ शतवर्षा ह्यनावृष्टिर्भविष्यत्युल्
बणा भुवि तत्कालोपचितोष्णार्को लोकांस्त्रीन्प्रतपिष्यति ९ पातालतलमारभ्य संकर्षणमु
खानलः दहन्नूर्ध्वशिखो विष्वग्वर्धते वायुनेरितः १० संवर्तको मेघगणो वर्षति स्म शतं स
माः धाराभिर्हस्तिहस्ताभिर्लीयते सलिले विराट् ११ ततः

नाशहेतवान्सैन्यमर्कोयं इदं स्थूलं गुणाः सूक्ष्मेन रात्मके अव्यक्ते यथा अव्यक्तं प्रविलीनं कर्षति ८
नाशहेतुनाह शतवर्षाणि भविता काले उपचितः संचितः आसोक अर्कः तत्कालेन उपचित उष्णत्वं यस्य सः
९ ऊर्ध्वशिखा तस्यार्ज्वाला विष्वक् सर्वतः १० संवर्तक प्रलयकर्ता धाराभिर्जलविन्दुभिः हस्तिहस्ता

॥ श्रीरामरामराम ॥

ननु कथं भगवतो ऽवताकथनार्थः स्याः किं वस्तुप्रश्नैः सत्यमाह नान्यत्तस्य इति संसारतापैर्नितरां त
प्तोहं तस्य तापस्य भेषजं हरिकथामृतं तद्वपुष्यद्वो ज्ञमानो नानारूपाणि मायायाः स्वरूपतो नि
रूपणं संभवात् २ सृष्ट्यादिकार्थं ह्यात्मनिरूपयितुं [illegible] माह एभिरिति त्रयः पुरुषः ययात्राज्ञा
भूतानामात्माकारात्मभूतः एभिः स्वसृष्टैर्महाभूतानि ससर्जे एवमायाभगवहतिचरमश्लोकपादस्य

ना: नन्वेकेनानेकरूपाणां श्रोतुर्हरिकथामृतं संसारतापनिर्विण्णो मर्त्यस्तापभेषजं १ सृष्टीनीत्
वाच एभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुजः ससर्जोच्चावचान्यादिः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये
२ एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पञ्चधातुभिः एकधा दशधात्मानं विभजन्नुपजुह्वतान् ४

२ नश्रात्मनेकस्यनायचेति॥एवंजीवोपकरणं [illegible] ५

इति श्लोकमनन्यंता: किमर्थं ससर्जे स्वमात्रात्मप्रसिद्धये स्वस्मिन्नीने प्रमिमीते यः उपाधिः स्वमानात्मा
त्मनो जीवस्य पृथक् स्थार्थसिद्ध्ये यद्वा स्वात्मभूतानां जीवानां मात्राप्रसिद्धये विषयभोगाय स्वात्मप्रसि
द्धये मोक्षाय चेत्यर्थः तदुक्तं वेदस्तुतौ बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः मात्रार्थं च भवार्थं ५
च यानाभिर्महाभूतैः सृष्टानि भूतानि स्वयोनिरूपेण प्रविष्टः एकधा मनसा दशधा बाह्येन्द्रियरूपे
ण आत्मानं [illegible] गुणान्नन्नहि विषयानुपभुञ्जते जोतपतीत्यर्थः यद्वा तमात्मानं प्रति गुणान् विभज

= ७ [illegible]

श्रीः भाग॰ टी॰ १२

स्त्रियो निरतास्मा यां भ्रुवम श्रीः स्त्रजानेन स्त्रिहस्तुणायश्च वर्णो ह्यस्कं ८ यतिकिं भूयइति १९ एवमनुकंपिनः
ते हि श्रेयः स्वर्गापवर्गपथ कृतप्रश्नता मिति यथार्थं तन्मायया तो यथाभ्मनेनमिति भगं कित्स्व केनैनामेव तन्मापि
स्त्रियां स्वत्र अर्थापि वानेया पाथा श्रीति त्वानुव्रतः प्रश्नः श्रुत्वा तात्मभिः श्रवणी कृतातः कर्माः स्थूलधियः
स्थले स्थातीरश्वरं श्रीयैधानभक्ति त्वातिस्कं तानान्सयसमडणायइति १८ अभिप्रायभक्तिमेव समायनेति रूपयति न
त्वं प्रथमं वेगयहाराय रूपयति माह वह्निभिः कर्माणीति दुःखह मेदुःख प्रतीकाराय यथाकविपर्यासमप्फलवे
परीत्यभिसुनीकारिता भिसुनी भूय प्रवर्तमानानां १८ कर्मभिः मापिता अपि विमारयान सुखेहेतइतियप
एता माया भगवतः सर्वाश्चित्यं तन्कारिणी निवर्तितानिता स्वाभिः विभूयः आत्मभिक्तमि १८ रजोवा
वे यथेनामी श्वरी मायाडस्नवामहत्तान्माभिः नेयेम स्थूलधिया महद्गिह सुखता ११ अत्र इवाव
कर्माण्यारभमाणानांदुःखहत्ये सुखाय च यश्चेन्याकविपर्यासमिसुनीचारिणां नृणां १८ नित्या
र्तिदेन वित्तेन इत्त्रेन भात्मनृत्युना गृहापत्याप्तपशुभिः काः प्रीतिः साधिते श्चलैः १९ एवंलोकं परं वि
याग्र स्थूलकर्मनिर्मितं सतुल्यातिशयध्वंसं यथामंडलवर्तिना २० राम
राम॰

श्रेयोहि माह नित्यार्तिदेनेति आत्मनः स्वरूपस्य सुखेतापवत्तेः अनित्यैः अपायिभिश्च १९ एवंलोकं परमपि
ति कर्मनिर्मितत्वाशश्वं तथाच श्रुतिः तद्यथेह कर्मजितो लोकः क्षीयते एवमेवा मुत्र पुण्यजितो लोकः
क्षीयत इति कश्च वर्तमान मस्मसुखदुःखं तत्कथं इत्याह सतुल्यातिशयध्वंसं सहतुल्येनातिशयेन
ध्वंसेन च वर्तमानं अतस्तु ल्यस्पर्धा अतिशयेऽसूया [illegible] सा सोवधेन्योपादिकनायति[illegible]यमिमछः यथा
हि मंडलपतीनामिथः स्पर्धादितद्वत् २० राम॰

ध्वं२

१२

ततउपाधिरूपाद्वैराजः पुरुषोऽव्यक्तं कारणं प्रविशतीति ननु ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसंचरे परस्यान्ते कृ
तात्मनः प्रविशन्ति परं पदमिति स्मृतेर्यावदधिकारमवस्थितिराधिकारिणामिति न्यायाच्च वैराजस्याऽप्रामि
पि यस्य च ब्रह्मणः परमभागवतत्वान्मोक्ष एव समागते तेनान्यथाभिव्यक्तारणमात्रप्रवेशः सत्यमस्य मैथा
दिना सत्यलोकगतानां मध्ये भक्तानां माहात्म्यवर्णनदशनात्वग्र्यस्मात्मपि प्रकृतौ लयः पुनरस्याति श्रुति
मात्रदोषेण भक्तानामैव मुक्तिरिति विरोधः यद्वा केनापि अंशमात्रेण तत्र व्यक्ते प्रवेशेऽतत्वैराजस्य स एव मोक्ष
वान्नेति द्रष्टव्यं ॥१२॥ एवं विराजो लयमुक्त्वा तत्कारणानां महदादीनां पृथिव्यन्तानां प्रतिलोम्येन लयमाह द्वा

ततो विराजमुत्सृज्य वैराजः पुरुषो नृप । अव्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिंधन इवानलः ॥१२॥ वायुना हृ
तगंधा भूः सलिलत्वाय कल्पते । सलिलं तद्धृतरसं ज्योतिष्ट्वायोपकल्पते ॥१३॥ हृतरूपं तु तमसा
वायौ ज्योतिः प्रलीयते । हृतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ॥१४॥ कालात्मना हृतगु
णं नभ आत्मनि लीयते । इंद्रियाणि मनो बुद्धिः सह वैकारिकैर्नृप । प्रविशंति ह्यहंकारं स्वगुणै

पुनेति वायोर्हि गंधहारित्वं प्रसिद्धं संवर्तकेन वायुना हृतगंधा अत एव गंधस्याव्यावर्तकस्याऽगतत्वात्स
लिलत्वाय कल्पते सलिले लीयत इत्यर्थः तद्धृतरसं तेन वायुनैव हृतो रसो यस्य तत् ॥१३॥ तमसः स्वरूप
तिरस्कारित्वं प्रसिद्धं संवर्तकेन तमसाऽवकाशेन स्वकारणेन ॥१४॥ कालात्मनाऽऽत्मनः स्याहि कालरूप
तत्ताऽऽत्राः प्रसिद्धः तद्रूपेणात्मनाऽहंकारेणात्मनि तामसाहंकारे इंद्रियाणि बुद्धिस्तत्तेजसाहंकारे मनो
वैकारिके दैवैः सह सात्विकाहंकार एवं त्रिविधैः स्वगुणैः स्वकार्यैः सहितः अहंकारः सत्वमिम
इति समग्रहणाविति द्रष्टव्यं ॥ १५ ॥ ॐ ॥ राम ॥ ॐ ॥ राम ॥ ॐ राम ॥ ॐ ॥ राम ॥ ॐ ॥ राम

श्री भाग० टी० १८

ननु सर्गात्मके देहसन्तति हि सर्वस्य कार्यस्य जन्मादिविकारवत्त्वाद्ब्रह्मणोऽपि तत्प्रसंगः स्यात् तत्राह स्या
त्मा नित्य आत्मा ब्रह्म न जज्ञे न जायते न स्यात् ततः जन्माभावादेव ततः ततो न लाभिता तत्त्वतोऽपि विकारो नास्ति नेयते न वृद्धिरेव
त्वभावादेव विपरिणामोऽपि निरस्तः कृतः हि यस्मात् अभिव्याप्तिरूपाया माया तया विना बालयुवादिदेहा
नां सर्वत्र विततत्वम्कालक्षणोऽपि तथा स्यात् नातोऽक्षणा ततः ततः स्यान्न भवतीत्यर्थः निरवयवः येन साकाल्माप्त

म

नात्मा जजान न मरिष्यति नैधतेऽसौ न क्षीयते सवनविद्व्यभिचारिणां हि सर्वत्र शश्वदनपायु
पलब्धिमात्रं प्राणो यथेन्द्रियबलेन विकल्पितं सत् १८

आह उपलब्धिमात्रमिति तत्त्वायातेन हि तत्त्वालोकनं नेत्याह सर्वत्रेति सर्वत्र देहेषु शाश्वत् सर्वदा अनपा
यि स्वतः स्वभावेन न नश्यति ज्ञानं ज्ञानपरिज्ञानं न च स्थितिप्रतीतिर्न ज्ञानस्याऽनपायित्वं सत्ते आह इन्द्रिय
बलेनेति सर्वदेव ज्ञानं इन्द्रियबलेन विविधकाल्पितं नील पीतादि आकारोऽह्यत एव जायते न स्पृशतीव
न ज्ञानं मितिभावः व्यभिचारिषु अव्यभिचारिदृष्टान्तः प्राणो यथेति १८ रामः २५

ननु तर्हि प्रमाणाविषयत्वान्नास्ति ब्रह्मेति प्रसज्यते अत आह सत्त्वमिति सत्त्वं स्थूले कार्ये सत्त्वस्य संक
रेण तत्सर्वं ब्रह्मैव भाति अतः यद्यस्मात् तयोः सदसतोः परं कारणं ननु कथमेकवस्तु विश्वस्य कार
णं तत्राह उरुशक्ति अनेकशक्तिमत् उरु महती मायालक्षणा शक्तिर्यस्य हि ति वा बहुधा भानमेव
:दर्शयति आदौ यदेकं ब्रह्म तदेव सत्त्वं रजस्तम इति त्रिवृत् यथा न प्रवदन्ति हि ततः क्रियाज्ञानमहा सत्वंज्ञानं

सत्त्वं रजस्तम इति त्रिवृदेकमादौ सूत्रं महानहमिति प्रवदन्ति जीवं ज्ञानक्रियार्थफलरूप
तयोरुशक्ति ब्रह्मैव भाति सदसच्च तयोः परं यत् ३७ ॥ ॐ राम ॥ ॐ ॥ राम ॥ ॐ राम

निति तदेव प्रवदन्ति तदहमिति जीवं जीवोपाधिमहंकारं तदेव प्रवदन्ति ज्ञानक्रियार्थफ
लरूप तया ज्ञानशक्त्या देवताः क्रियाशक्त्या इन्द्रियाणि अर्थाः विषयाः फलं तत्प्रकाशः सुखादि एवं रूप
तया ब्रह्मैव भाति नहि सर्वरूपेण स्फुरतो भासमानस्य ब्रह्मणः स्वसिद्धौ प्रमाणापेक्षेति भावः ३७ ॥

श्री भा. टी. १२

नुनुकर्माणिक्रियमाणेनस्मिन्नासक्तिः नतत्फलं तस्मात्कर्मनैष्कर्म्यं रूपात्सिद्धिः निःसंगस्याभिनिवेशवान् इत्युक्ते
सिद्धं नतु फलेष्वैश्वर्यतुफलं प्रतत्वात् कर्मणिकृतेफलेभ्यवे देवनरादयनार्थेनिकर्माणिरुत्पादनार्थं गृह्याने वेड
लोकादिततत्कर्माभिरुच्यावेदार्थेसम्यक्विचारयतितद्वशेवाच्युतपदंदत्तं नमविदितानामपिस्मालोकाये
तिप्रकृतात्रादितिनात्मनास्वकृत्पातानाबनतबेद्वेदानुवचनेनब्रह्मणाविविदिषंतिब्रह्मचर्येणतपसाश्रद्धयायज्ञेनाना
शकेनचेतिश्रुत्यादीनांतानुष्ठानावतावयेयनिष्कामस्तुकर्मसुप्रवर्ततेननस्वर्गकामोयजेतेत्यादिभिकामि

वेदोक्तमेवकुर्वीतेतिः सर्वोपिनिर्मीमवेनैष्कर्म्यलभतेसिद्धिंचनार्थफलप्राप्तिः ४६ यस्मा
त्स्वहृदयनिजित्तीवदर्शनात्मना विधिनोपचरेदेवनंतचोक्तेनचकेशव ४७ लब्धाहंगुरुस्त्रीर्वापित्वेनसंद
र्शितायमः मन्नायुरुषमप्रचोदितम् सर्वाभिमतयात्मनः ४८ ॥ राम ॥

नत्यैवसर्वेषुलब्धेनाप्यमाहात्म्यपितोप्तेनभवतीतिनैष्कर्म्यसिद्धिर्भवतीतिभावः ४६ वैदिकेकर्मयोगमुक्तानाति
कमाह यस्मात्पितृपुत्रमात्मनः यत्रैवसततमात्मनोतीवमहृदयग्रंथिमप्रकाशबंधंतितन्मिकामः तेचोक्तेनवधि
धिनाप्रकाशेनभजेतेनेत्रमामामब्दत्वाहद्देकेनसहसंगत्यमाह ४७ तमेवविधिमाहलब्ध्वानुग्रहस्तत्
दिर्शातेनावार्यत्नासंदर्शितमायामः अर्थेने ४८ प्रकाशेवत्समः ४८ ॥ राम राम ॥

10

दुर्ज्ञेयं वेदतात्पर्यमाह परोक्षवाद इति अक्षोभ्यस्थाप्यस्थितोऽर्थः संगोपयिषुं यथा हात्म्यात्मने स परोक्षवादः तथा
च श्रुतिः तं वा एतं चतुर्होतारं सन्तं चतुर्होतेत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि परोक्षवादत्वमेवाह कर्ममोक्षा
येति ननु स्वर्गाद्यर्थं कर्माणि विधत्ते न कर्ममोक्षायेत्यत्राह बालानामनुशासनं यथा भवति तथा अत्र
दृष्टान्तः अगदं औषधं यथा पिता बालमगदं पाययन् खण्डलड्डुकादिभिः प्रलोभयन् यथा भवति तथा लोभ
यन् पाययति ददाति च तानि न तावता खण्डाद्याप्तिप्रयोजनं लोभः प्रयोजनमपि त्वारोग्यं तथा वेदोऽप्यवान्तरफलैः

परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनं कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगदं यथा ४४ ना
चरेद्यस्तु वेदोक्तं स्वयमज्ञोऽजितेन्द्रियः विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मृत्युमुपैति सः ४५ राम०

प्रलोभयन् कर्ममोक्षायैव कर्माणि विधत्ते ४४ ननु कर्ममोक्षश्चेत्पुरुषार्थः तर्हि प्रथममेव कर्मत्याज्य
तां प्राप्तस्तत्राह नाचरेदिति अजितेन्द्रियत्वान्निषिद्धः स्वयं यदि नाचरेत्तर्हि विकर्मणा कर्म नाचरणलक्षणा
नाधर्मेण मृत्योरनन्तरं मृत्युमेव प्राप्नोति तथा च श्रुतिः मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यते अद्यमानः स्वकर्मभिरिति ४५ मं
अस्माद्वेदोक्तमेव कुर्वाणो न तु निषिद्धम् ४५ राम० राम० राम०

श्री
भा०
टी०
१२ चरितं तत्त्वतो हाग्रश्रस्यो न्नारमन्नाबात् जयंतीनंदनो नाम्नाद्रुमिलो न्नमसप्रमः १ मूर्त्याभिमतयात्मा
नश्छन्दनेनात्मनः प्रियमवतारस्तानमपेक्षितं तथापि तैः स्तवानमेऽइतिमित्युक्तं गुणकर्मदानेवाधे
क्षितं अतः एक्कसियानिवानोतिकर्ताकरिष्यति त्वया पृष्टानि कालत्रयसंबंधि स्तकालावतारगुण
कर्माणि कथयितुमशक्यानि सद्वेपस्तानि चिक्रयिष्यामीत्याह यो वा अनत्यादिना अनुक्रमिष्यन्
गणायितुमिकृतियः सन्ततानामिव बुद्धिर्यस्य स मंदमतिः कालेन महता कोपि महामतिः

राजोवाच यानि यानीह कर्माणि यैर्यैः स्वच्छन्दजन्मभिः चक्रे करोति कर्ता वा हरिस्तानि
ब्रुवंतु नः द्रुमिल उवाच यो वा अनंतस्य गुणाननंताननुक्रमिष्यन्स तु बालबुद्धिः रजांसि
नं भूमेर्गणयेत्कथंचित्कालेन नैवाखिलशक्तिधाम्नः भूतैर्यदा पंचभिरात्मसृष्टैः पुरं विराजं
विरचय्य तस्मिन् स्वांशेन विष्टः पुरुषाभिधानमवाप नारायण आदिदेवः ३ ॥

रजांसि गणयेदपि अखिलशक्तिधाम्नः सर्वशक्त्याश्रयस्य भगवतो गुणांस्तु नैव गणयेत् तथा च श्रु
तिः विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसीत्यादि २ तत्रादौ पुरुषावतारमाह
भूतैरिति यदात्मसृष्टैः भूतैर्विराजं ब्रह्माण्डपुरं निर्माय तस्मिन् स्वांशेन जीवेन यदा प्रविष्टः नारायण
स्तदा पुरुषाभिधानमवाप तेनैव प्रविष्टाननुभोक्तृत्वेन प्रभूतपुरुषस्य जीवस्य । तत्र भोक्तृत्वात् १२
नै ३

मूर्तेः संमुखमासीनः प्राणायामेन भूतशुद्ध्यापि पिंडे देहे विशोधिते न्यासैः कृता येन सः ४९ अर्चादावेव इत्या
दौ पुष्पादीनि जलादि द्रव्यसंपादनेन क्षितिं संमार्जनादिना आत्मानं मनःप्रसत्त्या लिंगं मूर्तिं सम्यक् लेपक्षालनादि
नानि निष्पाद्य प्रोक्ष्यासनं कृत्वा ५० पाद्यादीनि पात्राण्युपकल्प्य सन्निधाप्य हृदि संपूजिते श्रीमूर्तौ आवाह्य हृदादिभिः
हृदयशिरःशिखाकवचनेत्रास्त्रमंत्रेण च देवे कृतन्यासो मूलमंत्रेण न वदेवे कृतन्यासो मूलमंत्रेणार्चयेत

शुचिः सन्मुखमासीनः प्राणसंयमनादिभिः पिंडं विशोध्य संन्यासैः कृतरक्षोऽर्चयेद्धरिं ४९ अर्चा
दौ हृदये वापि यथालब्धोपचारकैः द्रव्यक्षित्यात्मलिंगानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनं ५० पाद्यादी
नुपकल्प्याथ सन्निधाप्य समाहितः हृदादिभिः कृतन्यासो मूलमंत्रेण चार्चयेत् ५१
सांगोपांगां सपार्षदां तां तां मूर्तिं स्वमंत्रतः पाद्यार्घाचमनीयाद्यैः स्नानवासोविभू
षणैः ५२ गंधमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः सांगं संपूज्य विधिव
त्स्तवैः स्तुत्वा नमेद्धरिं ५३ आत्मानं तन्मयं ध्यायन्मूर्तिं संपूजयेद्धरेः शेषा
मादाय शिरसा स्वधाम्न्युद्वास्य सत्कृतं ५४ एवमग्न्यर्कतोयादा
उपांगानि सुदर्शनादीनि वतिथौ हृदये च यः यजतीश्वरमात्मानमचिरा
न्मुच्यते हि सः ५५ इत्येकादशे तृतीयः ३

५१ अंगानि हृदयादीनि तैः सहितां सपार्षदां सपरिवारां केशवाद्यैः स्वमंत्रेण तदाह पाद्येति स्वादिशास्त्रेऽनेन
मुकुलमाचमनेन ५२ अक्षतानि तिलकार्थं कालेनानुपूजा सा तत्स्तवैरवेयो हि स्तुनकीनमामहेश्वाइति
निधायाद्युद्वासनेन शेषां निर्माल्यं स्वधाम्नि स्वस्थाने देवं हृदि स्थिते कार्ये कृत्वा स्वस्थापयित्वा सज्जाति
तिं समापयेदिति शेषः ५४ तद्विक्रमेणाग्न्यादिष्वपि संक्षेपेणेति एवमिति ५५ इत्येकादशे तृतीयः ३ ॥

श्री भाग टी. १९ ..

भगवद्वृत्तान्तयोनकोपमोपन्यासं दर्शयति स्मितिहासमाह इंद्र इति इन्द्राभिः धामस्याने तयत्नात्गृहीतमि
त्युक्तीति विज्ञाय कामं तपोनाशाय कामं समपरिवारं प्रेषयामास समः कामः वसन्तादिरूपव्याप्तः यं तु यः ततस्याश्रमे
स्वस्त्रीगणादिभिः सह गत्वा स्त्रीगणस्वरूपलावण्यादिबोधवाणस्तैः न तस्य महिमानं जानाति स्म तस्य महिम्नः
स्वाश्रमं समपरार्थे स्वहेतोः इति विलयो गर्वः नन्दहीनः पूज्यमानोन्न्यायार्थियोकेपमानान्न भोविभीः समर्थ

न

इन्द्रो विज्ञाय कामसमथामस्य तन्नीतिकामं स युक्तः सगणं सवदर्युपाल्ये गत्वा स्त्रीगणवसन्तस्म
मदवातैः स्त्रीप्रेक्षणोपुलिरविभ्रमैर्न महिम्नः २ विज्ञाय शापकृतमक्रमान् आदिदेवः प्राहप्रहस्य
गतविस्मयान्पूज्यमानान् माभैष्ट भो मदनमारुतदेववध्वा न तेनो बलिनः स्वान्यमिमकृहर्ष
इत्थं बुवत्यभयदे नरदेवदेवाः सव्रीडनम्रशिरसः सघृणं तमूचुः नैतद्विभो त्वयि परे विक
ते विचित्रमात्मारामधीरनिकरानतपादपद्मे ४

हे देववध्वः माभैष्ट बलिमातिथ्यं नार्थयत इमं मस्त्रिकं माश्रमं स्यातिथ्याभावे स्वल्पमायस्यादित्य
र्थः ५ हे नरदेव स्वभयदे स्त्रीमायातेष्वयं भवति सति मतिदेवाः कामादयः सव्रीडा तेन नम्राणि शिरांसि
येषां ते लज्जाभरेण नावनतानाभ्रमेकाः स्वयं सघृणं यथा भवति कृपाजनयतः स्वयं कृपायुक्ताः
मितिवामायातः परेश्वराविकृतेन मायामास्त्रनेधीरास्तेषां निकरेणानतपादपद्मे यस्य तस्मिन् ४

अस्य गुणकर्माण्याह द्वयेन ॥ यत्कायइतियस्याधिष्ठेयः कायएषः कायइति सप्तमीवा तन्नुभृतां समष्टिजी अगडी
वानां ज्ञानकर्मेंद्रियाणि यस्य सतः स्वरूपभूतात्सत्तातन्नुभृतां ज्ञानं यस्य सत्त्वः सिद्धज्ञानमिति वा यस्य तत्त्वस
नतः प्राणानबलं देहस्त्राणिः ओजः इंद्रियत्राणिः ईहाक्रियायस्य सत्त्वादिभिर्विवृतस्थितिलयोद्भवेस्यादि
कर्ता स्यादिकर्तेत्यनेन तस्य वंककर्तृ नामपि हृतं ॥ ४ ॥ तदर्थाय द्विगुणवता हाराचराचरस्यादिकर्तेत्वमा
हस्यादावितियस्येति स्वनुवृत्ताः यस्य राजसा स्यस्य जगतः सर्गकार्ये ज्ञानश्रुति ब्रह्मात्मतद्धितो चाविस्मः यस
२२

यत्कायएषभुवनत्रयसन्निवेशो यस्येंद्रियैस्तनुभृतामुभयेंद्रियाणि ज्ञानं स्वतः श्वसनतो बल
माजईहासत्त्वादिभिः स्थितिलयोद्भव स्यादिकर्ता ॥ ४ ॥ स्यादावभूच्छतधृतीरजसास्य सर्गो विष्णुः
स्थितौ क्रतुपतिर्द्विजधर्मसेतुः रुद्रोप्ययाय तमसा पुरुषः स आद्य इत्युद्भवस्थितिलयाः सततं
पिप प्रजासु ॥ ५ ॥ धर्मस्य दक्षदुहितर्यजनिष्ट मूर्त्यां नारायणो नरऋषिप्रवरः प्रशांतः नैष्कर्म्यलक्षणमुवा प्रवरः२
च चचार कर्मयोद्यापि चास्त ऋषिवर्यनिषेवितांघ्रिः ॥ ६ ॥ राम राम रामायनमो नमः ॥

सत्रे नेति द्वाभ्यां क्रतुपतिः तस्य लवदाता द्विजानीनां तद्धर्माणां च सेतुः पालकः स एवः यस्य तमसाय
स्याप्ययाय प्रलयाय रुद्रोभूत् इति पतं आद्यादिभिर्निभिनमस्तैः प्रजासु उद्भवादयो भवंति स एव आद्यः पुरुषः स्वतन्त्र यत्तो २
यः ॥ ५ ॥ धर्मस्य भार्यायां दक्षदुहितरि मूर्तिसंज्ञायां नारायणो नरऋषिप्रवरः इति मूर्तिद्वयेनाजनिष्टजातः तद्वृत्तिनमा
हैते नैष्कर्म्यं आत्मस्वरूपं लक्ष्यते येन तत्कर्मानि हि विद्वद्भावचनारदादिभ्यः स्वयं च चार चयोद्यापि कर्मा चरज्ञा२
स्ते ऋषिवर्यैर्निषेविताङ्घ्रिर्यस्य सः ॥ ६ ॥ राम राम श्रीरामायनमो नमः ॥ राम ॥ ॐ नमः

स्त्रियः पेयानिमिताः स्त्रीः स्तुवृषोगवेतीः स्वविताः पुयुराले रूताः तेषां स्वलावल्पादिरयोपि ग्रामा पर
शायामाम ११ ऊर्णितोमतिम तीष्णीखिन ह्रीहेष्टानामान् द्वे पस्या ज्ञे शतामह तेनहता श्रीः श्रीति येषा
ते १२ स्तम्भुहार्णीभृकवतवराकाः कावेमाइति ने मेत्राहमवर्णासमानरूपाने काप्यमारनरूपनिततन माम
वनतच्छापिस्वर्गस्य भूषणारूणा १४ स्वरविदिनः रेवभूताः १५ इन्द्रायईन्द्रप्रतिनारायणावलम्बुः

इति प्रगणानां तेषां स्त्रियोमद्भुतदर्शनाः दृष्ट्वा यामास स्तुवृषो स्वर्वितः ऊर्वती विभुः १२ तदेवा
नवतोहृष्टास्त्रियः श्रीरिवरूपिणी गत्येनमुत्पद्भुत्पास्मां रूपादेषहतस्त्रियः १३ तानाहदेवदेव
षाः प्राणाता मदम्मिव श्रमामेकतराहेयस्ववर्णास्वर्गभूषणा १४ सामित्यादेशमादायनना
नस्तुरवंदिनः उर्वशीमप्सरःश्रेष्ठां पुरस्कृत्यादिवंययुः १५ इन्द्रायानम्य सदसि शृण्वतां त्रि
दिवौकसां श्रुवुः नारायणबलं शक्रस्तत्रास विस्मितः १६ हंसस्वरूप्यवदच्युत आत्मयो
गं दत्तः कुमार ऋषभो भगवान्पिता नः विष्णुः शिवाय जगतां कलयावतीर्णस्तेनाहृता मधु
भिदा श्रुतयो हयास्ये १७ राम॰

विस्मितं स्तुतवैविष्यातस्त्रामेतिवा १६ अश्रमानप्यवतारांस्तवरितानिचाह हंसस्वरूपीतिरनः व... ये
यः कुमारः सनकादिः नः पिता ऋषभः च विष्णुदेवकलयावतीर्णः मत्स्याद्योगमवदत्तेन विष्णुनाह
याश्येहयग्रीवावतारे मधुभिदा मताननः पातालतः सनातना श्रुतयः आहृताः १७

13

तथिएतत अद्वोभानुकंपादिनचित्रं अस्माकं चापराधे चालं स्वभावत्वात्तत्र चित्रमित्याह: त्वामिति त्वां सेवनोपसेवमानानां जनानां गौरिशादिभिः कृता अनेनराया विघ्ना भवति क सीदित्यत आह: लोकइति स्वस्थानस्वर्गं अतिक्रमय परमेतत्वस्थानं प्रजनतो नान्यस्य त्वामसेवमानस्य कृतः वाहिं विधत्ते स्वभागान पुरोडाशादीन बलीन करान कृषिकइव राजे इशादिभ्योददतः अथ इतः तर्हि किं मद्रतो विद्वे अत्रप्यतित्याह: यत्र इति यदीतिनिश्चये यतः त्वं सर्वस्यसाधी अतो विनाशक: अतोमोविद्रानामपि पदमत्रि यतेकृत: पुनस्तु यैवत्र क्रोके तिभाव: १० त्वदभक्तानां नातकेवलं नरक्षणं नाहयोगति: अस्माकं वावत्रा

त्वांसेवनोपसेवकानां बहूषोनमणा: लोकोविलंघ्य परं व्रजन्तेपदं ते नान्यस्य वहिंविदधती
द्ददत: स्वभागानन्येयदंत मविनाशयदिविशुस्त्रिः ११ तत्किं कालमुपागमाहत भेदो मस्मा
नस्मानपारजलधोनपारजलध्योनानीतीय कोचित क्रोधस्यपातिविकल्पस्य वरायपदे गोन
जेति इव आगलपहृषोनस्मंजेति ११

यंति क्रोधस्यवा तत्रास्पद्ग्राः कामोपभोगमप्रिनावद्भवंति क्रोधस्यव ग्राः पुनरति मंदा इत्याह दानं इति तच्चतद्रवचिकालमुपाम श्च्यौ जो सावलोकिमाहत स्वप्राणावादोवानेका निक्रामो माप्रत्रोश्याः मृत्योपभोगमास्त्र पतानुस्मान अपारजनद्विपुष्पनतितो पेरितंजयोपरिदमजतिकृतः यतः क्रोधस्यविकल्पस्यवत्रायोतिमक्रतिकिंचजन्म मजतनाथयोविवत्राः मतो मलकारो पितमार मन्त्रजति तयाहृयानमानायनचमोगाय स्यायादिनाइ ... यंतपडत्स्वजंति केभगवत्स्वसाथनान

श्री
भा० ए०
टी०
२२

भविनं रामकृष्णावतारमाह भूमेरिति बुद्धावतारमाह वादैरिति अतदर्हेन्‌ यज्ञानर्हान्‌ ऐन्द्रजालिमोहवेषातिक
ल्क्यवतारमाह शूद्रानिति तिनहनिष्यति २२ इत्येकादशे चतुर्थः ४ पंचमे भक्तिहीनानां कानिष्ठा को गु
णैर्या शूद्राविथिरिति प्रस्तूयमात्रामस्यते तामेव नामस्तरंकृता बहवो नतरायामस्य नेन श्रीहरिभक्ता
निन्दार्थे पदं दत्वाप्यगातिर्यातीति अभक्तानां तु विज्ञानभवतीत्युक्ते नहि तेषां का गतिर्भवतीति

भूमेर्भरावतरणाय यदुष्वजन्मा जातः करिष्यति सुरैरपि दुष्कराणि वादैर्विमोहयति य
ज्ञकृतोतदर्हान्‌ शूद्रान्कलौ क्षितिभुजो न्यहनिष्यदंते २२ एवंविधानि कर्माणि जन्मा
नि च जगत्पते भूरीणि भूरियशसो वर्णितानि महाभुज २३ इति श्रीभागवते एकादशे
चतुर्थः ४ राजोवाच भगवंतं हरिं प्रायो न भजंत्यात्मवित्तमाः तेषामशांतकामानां
कानिष्ठाविजितात्मनां १ श्रीचमस उवाच मुखबाहूरुपादेभ्यः पुरुषस्याश्रमैः सह च
त्वारो जज्ञिरे वर्णा गुणैर्विप्रादयः पृथक्‌ २ य एषां पुरुषं साक्षादात्मप्रभवमीश्वरं
न भजंत्यवजानंति स्थानाद्भ्रष्टाः पतंत्यधः ३

भक्तिभगवंतमिति हे आत्मवित्तमाः अविजितात्मनामत एवाशांतकामानां कानिष्ठा किंप्राप्य
मित्यर्थः स्वजनकमुखादौ भगवतो नादरात्कृष्णाहेणडीरितियातीति वक्तुं भगवतः सकाशाद्ध
र्णाश्रमाणामुत्पत्तिर्गुणैः सत्वेन विप्रः सत्वरजोभ्यां क्षत्रियः रजस्तमोभ्यां वैश्यः तमसा शूद्र इति ए
षां मध्ये ये ज्ञात्वा न भजंति ये च ज्ञात्वाप्यवजानंति आत्मनः प्रभवो जन्म यस्मात्तं वदभजने कृतन्न
तामप्याह ईश्वरमिति स्थानाद्वर्णाश्रमाद्भ्रष्टाः ३ राम राम राम ॥

14

रलाद ष्टोऽथ पद्मभूः क्रौंडे वराहावतारे प्रह्लादवरो जेंद्रमेष चतमो चयामास एव मादौ यत्रावता
रनाम्नाः स्तितत्रविस्रुः त्रिवाय जगतां कलायाः वतीणं इत्यनु वर्ततीयं ममत्वतः स्तुति ज्ञवीणान्
त्रषीन् मालाविल्पान् कत्र्यपार्थं समिथा हरेणे गोष्ठ्ये दे निम प्रानि इणोय हमतान् इत्यायदोः मो
चयतत मसिन्न तलि हत्या यो प्रविष्टे मोचयामास स्त्रमत्र इ रे हिताहितानि रुद्राया देव स्त्रिय स्त्राम्नचेद

गुम्राण्ययोमनुरिलोचयपद्मास्य क्रौंडे हनोदितिजं इडरतो ममः स्मा: कौमेंद्रतोद्रि
मृतोन्मूथनेश्व हृष्टाय हात्मपन्नामि भवान् ममे चदाते १८ मत्तन्ता इयतितान् ब्रम
णान् षीम्रत्राजं च वृत्र वधन लक्षमभिप्रविश्य देवाम्भयोमत्र हरिहि हिता स्वनाथा जन्मे
देइम मयायमतान्नृसिंहे १९ देवास्तेरं युधिचदैत्य यतीन्द्रार्थे हत्वाततेभुवनान्दधा
त्कालाभिः श्रुत्वा यवामनइमाम हरिहलैः स्मायाद्मा हलेन ममहादादैतैः स्त्रेभ्यः २
तिः त्त्रियाम कृतनुगा च विसप्त कृतोराम मत्र हेहयकुलाण्यभार्गवाद्रिः मोबुद्धवेयदत्रा
वज्र महत्मलकं सीतापति जंयति लोकतत्वप्रकीर्तिः २१ राम राम राम राम ॥

नेकावतारैः स्वतेभुवमेवमन्वेत्तरेषु कालामिमतिंनिमह्वतानि स्वदथावत् प्रपालयत् इमां दामममदा
तदसोहेहपानां कुलस्याण्यायभार्गवत्रपोभिः स्मृमोदात्रत्रयिः स्मृमलकलकायांस्यते
सव यातिवर्तमानकालीनोः वमाद इत्ययं २१ श्रीराम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

त्रिंशतेषां कर्मभिरिति विशालान्तामुक्तो यस्मात् इयो वर्धेत इत्याह नयेषु सज्जमेति । ग्रोषामपिता यादि संकुल्यो येषां तेषु अहिंसा व्रव्य घातकामरूपत्वं प्रपञ्चयति वदन्तीति ऽपाशितैः त्रियायैः नन्वहं नेमेयत्नाभिस्तत्र स्त्रलं मेव पर्यन्तत्तात ते व्याविष्युगव देवान्ते च आशिषां वदति इदमद्य मया लब्धमिदं प्राप्स्ये मनोरथम् इदमा स्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनमित्याशिषः दांभिकतां प्रपञ्चयति यजंतीति अवसवतमविधानरहितं गतिसुख नमयादितात्रावविधानरहितं यथा यजनानि नहाय इत्यस्मे जीविकार्थं यद्येके वलपन्न नजतित्र अन्तद्दिः हिंसा

रजसा घोरसंकल्पाः कामुका अहिमन्यवः दांभिका मानिनः पापा विहसंत्यच्युतप्रियान् ७
वदंति तेऽन्योन्यमुपासितस्त्रियो गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाशिषः यजंत्यसृष्टान्नविधानदक्षिणं वृत्त्यै
परं घ्नंति पशूनतद्विदः ८ श्रिया विभूत्याभिजनेन विद्यया त्यागेन रूपेण बलेन कर्मणा जा
तस्मयेनांधधियः सहेश्वरान्सतोऽवमन्यंति हरिप्रियान्खलाः ९ सर्वेषु शश्वत्तनुभृत्स्ववस्थि
तं यथा खमात्मानमभीष्टमीश्वरं वेदोपगीतं च न शृण्वतेऽबुधा मनोरथानां प्रवदंति वार्तया १०

दोषानभिज्ञाः मानिनां प्रपंचयति श्रियेति श्रिया धनादिसंपदा विभूत्या ऐश्वर्येण श्रियादीनां जातो यः स्मयो गर्वस्तेन अंधा धीर्येषां ते ईश्वरसहितान् सतः अवमन्यंते किं च सर्वेषु वर्तमानास्ते वेदं न तात्पर्यं मपि जानंतीत्याह सर्वेष्विति केन रूपेण अवस्थितं तत्राह यथा खमात्मानमभीष्टं आत्मनयाऽऽस्थितया वा अवस्थितं एवम प्यमन्यमानामाह यथा स्वप्रकाशत्वात् अभीष्टं नमाह वेदोपगीतं चेति ततश्च ते न शृण्वते मनोरथा नां मनोरथानामिव असत्प्रसवानां विषयाणां वार्तया प्रवदंत्यहर्निशमतिवर्तयंति १० रम॰

नत्वर्थेन्ता: भवन्निष्ठानामनुग्राणाहुत्याह हरेतिहरेहरिकथा श्रवणं येषां ते श्रवत एव हरेच श्रुतकी
र्तनं येषां ते हरे श्रुतकीर्तना मुक्ताज्ञानलवदुर्विदग्धा स्तुविचिकित्सवादयेत्या ग्रायेनाहवि प्रवृत्ति
श्रोतेन उपनयनाग्ने उपलक्षणमेतत् अध्ययनादिनाविहरे: यादानिकं तत् ज्ञेनात्र माधिकारं प्राप्य
स्वाध्यायमह्यंतिकर्मफलेषु सक्तेज्ञत: आम्नायेषु येवारास्त्वर्थवाद: तेमोहकतयावियंतेयेषां तेनदु:
के गीतास्तु यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चित: वेदवादरता: पार्थ नान्यदस्तीति वादिन इत्या

हरेहरिकथा: केचिद्धरेचाश्रुतकीर्तन: स्त्रियशूद्रादयश्च श्रवणेन कर्मभवाहृत्यां ४ विप्रोराजन्
त्यवैश्यौच हरे: प्राप्नायदां तिके श्रोतेन जन्मना याथि मृह्यन्याम्नायवादिन: ५ कर्मण्यको
विदास्तब्धामूर्खा: पण्डितमानिन: वदन्ति चाटुकान्मूढा यया माध्व्या गिरोत्सुका: ६ ॥ ॥

दिभक्तिमार्गदाष्ट्रेयतेषां मोहं तद्धर्थं वयाविंदति कर्माणीत्यादिना ७ अकोविदा: यथावं धकं नभव
तितथा कर्तुं मज्ञा: न त्वामिनो प्राकृतिश्च न तस्त्वाम्ननमा: स्तब्धते हेतु: यतो मूर्खा अपि पण्डितमाव
यमितिमानवंत: अत: श्रुयामसौ मम सूनाम्नृभृत्, अप्राकृहेवेषामास्यया तिन: स्वकृते भवतियत्र
नास्मत्व च स्तीतत्त्वा त्रमूनि नाप्यत नय इत्यादिकं माध्व्या गिरो त्सुका: हंसो मूढा स्तयाचाटुकान्
अपरोभि: स्तहविचरेष्यामहत्यादि प्रयानमूढा स्वदंति ८ ॥ राम ॥ राम ॥ ७ ॥ ७ ॥ ८

श्री भाद्र नी ९६

इत्यात्म्यप्रशस्तत्वानामनन्त्वे प्रथमाभिधानी साहस्र इत्युच्यते शनालिंगनतो रहेस्यास्याभिधानी रथानाद्दये प्राप्यते मेऽस्या
पववधिविहाराप्रतिसल्लोभते यथास्मतेऽवातिके अग्नाभिविशिष्येवा यमनोमन्त्रः प्रतिषिद्धः परिसल्लोफलेनो
कामविशेषः पुनः श्रुतेरिति कश्चिद्रागतो नित्यप्राप्तस्या अप्राप्तांशपूरणत्वलक्षणनियमफलस्याप्यभावान्नियम
विहाराफलतः परिसंख्योभवति यथा पंचनखा भक्ष्या इति तथा रागतो नित्यप्राप्तस्य व्यवायादेर्विविहारादिनियमेना
भ्यनुज्ञानात्परिसंख्यैवेति तत्र यथा भ्यनुज्ञानामपात्रमेतत्स्वेद्वे नहि अत्र नेत्राज्जातं यो भार्यासन्निधौ नोपगच्छ
ति नो रागान्न सतानं या पञ्चनेना त्रम शयस्यादि दोषश्रवणान्न पापानेष दोषः मनसि कामस्य सत्पिनत्वा मो
कृत्याद्यपि त्रिना कृता मनपराङ्कृते दोषस्रवणाचोपपत्तेरिति सर्वेषमन वयं दोषरहितं वेपरज्ञात अमित्यर्थः तदे
वं व्यवायादि मनो रथाकुलितत्वादभीष्टसाधनमनुत्पन्नत्वमभिहितमुक्ते इदानीं धनस्यापि धर्मद्वारा पव

धनं च धर्मैकफलं यतो वै ज्ञानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति गृहेषु युंजंति कलेवरस्य मृत्युं न पश्यंति दुरंतवीर्यं १२
यद्घ्राणभक्षो विहितः सुरायाः तथा पशोरालभनं न हिंसा एवं व्यवायः प्रजया न रत्यै इमं विशुद्धं न विदुः

16 मात्मप्राप्तकत्वं स्वरूपोपभोगार्थं विनियोगमात्रज्ञानं योधीत्याह धनं चेति धर्म एवैकः फलं यस्य स्वधर्मं १३
यतस्तु कुतः यतः धर्मात् सज्ञानं परोक्षज्ञानं सहितं विज्ञानं भवति कथंभूतं अनुप्रशान्तिः अनुप्रशान्तिर्यस्मात् तमेव प्रक
ष्टप्रशान्तिः निर्वाणं तत्प्राप्यं यस्मात् तत् एवंभूतं धनं गृहेषु देहाद्यर्थं युंजंति १२ किंच अवघ्राणायाः पिबनाया
भ्यनुज्ञानाद्यर्थेषु अपितु सत्यश्चैवत्याह यदिति यस्मात् सुरायाः घ्राणभक्षः अवघ्राणमेव विहितः न पानं तथा
पशोरालभनमेव विहितं न तु हिंसा अयमर्थः देवतोद्देशेन पशोर्हननं तदालभनं वायव्यं श्वेतमालभेत
भूतिकाम इत्यादिश्रुतेः न तु हिंसायामविहितायां हिंसेति कीर्त्यते इति वचनात् भक्षणोद्देशेन हिंसायामिनापाणि लाभिकं तु
न सेवा अत्र अन्यत् आलभनमेव विहितं न तु हिंसा अतो न यथेष्टभक्षणमेभ्योऽनर्थः सपि एवं व्यवायोपि प्रजयामि

ननु व्यवायादीनामपि ऋतौ भार्यामुपेयात् ऋतुत्रोऽरौ मत्तये इत्यादिना विहितत्वात्किमेवं नियम्यते इत्याह
लोकइति व्यवायः स्त्रीसंगः नित्याः रागत एव नित्यप्राप्ताः जन्तोः प्राणिमात्रस्य अतस्तत्र तासु चोदना विधि
र्नास्ति ननु ऋतौ भार्यामुपेयादित्यादि विधिर्दृष्टः सत्यं न त्वयमपूर्वविधिः रागतः प्राप्तत्वात् किंतु नियमवि
धिरूपेण तासामृतुकालमात्रे क्रियते न दाहव्यवस्थितिरिति तेषु व्यवायादिषु केः विवाह यज्ञसुरा
ग्रहैः विवाहे विहित एव व्यवायः कार्यः यज्ञ एवामिषसेवा सौत्रामण्यां सुराग्रहा न तु ग्रहणेतीति श्रुतेस्तु

लोके व्यवायामिषमद्यसेवा नित्यास्तु जंतोर्न हि तत्र चोदना व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञसुराग्र
हैरासु निवृत्तिरिष्टा ११॥

नैवं यज्ञ एवेति नियमः क्रियते न तु तत्र नियमपक्षे व्यावृत्तकल्पनादिदोषयुक्ता अत आह आसु निवृत्तिरिष्टे
ति अयं भावः नायं नियमविधिर्नित्यप्राप्तत्वात् अतो निवृत्तिः परिसंख्येव अतो व्यवायामिषमद्य
सेवासु तिसृषु इष्टः कथं तर्हि व्यवस्थितिरित्युक्तं उच्यते न तावदत्र विशिष्टत्वाद्विधानात् अन्यत्र निवृत्तिफला
ते न तथा स्वस्वार्थत्यागः परार्थकल्पना प्राप्तबाधश्चेति दोषत्रयस्यात् अतः क्वचित्प्राप्तस्य तामंशं
सा परिसंख्यैव न त्वर्थकामित्यपूर्वविधिर्हा तत्र निवृत्तिः फलतो भवतीत्यर्थः ११ ॥ रामायनमोनमः

श्री भाग० ...

17

...तैर्भगवद्भक्तिरेव कर्तव्येति स्थिते तत्र विशेषं पृच्छति कस्मिन्काले इति किं वर्णः कीदृग्वर्णवान् कीदृशः
कीदृगाकारः केन नाम्ना नाम्ना केन वा विधिना पूज्यते कृतादिकालेषु नानाप्रकारा वर्णाभिधाकारा यस्य सः ना
नैव विधिना विविधेनैव मार्गेण १९ तदेव वर्णादि तत्र तत्र यथाह कृत इत्यादिना २० कृष्णाजिनादीनि बि

राजोवाच कस्मिन्काले स भगवान्किं वर्णः कीदृशो नृभिः नाम्ना वा केन विधिना पूज्यते तदिहोच्य
ता १९ करभाजन उवाच कृतं त्रेता द्वापरं च कलिरित्येषु केशवः नानावर्णाभिधाकारो नानैवा
विधिनेज्यते २० कृते शुक्लश्चतुर्बाहुर्जटिलो वल्कलाम्बरः कृष्णाजिनोपवीताक्षान्बिभ्रद्दण्डकम
ण्डलू २१ मनुष्यास्तु तदा शान्ता निर्वैराः सुहृदः समाः यजन्ति तपसा देवं शमेन च दमेन च २२
हंसः सुपर्णो वैकुण्ठो धर्मो योगेश्वरोऽमलः ईश्वरः पुरुषोऽव्यक्तः परमात्मेति गीयते २३ त्रेतायां र
क्तवर्णोऽसौ चतुर्बाहुस्त्रिमेखलः हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मा स्रुक्स्रुवाद्युपलक्षणः २४ तं तदा मनु
जा देवं सर्वदेवमयं हरिं यजन्ति विद्यया त्रय्या धर्मिष्ठा ब्रह्मवादिनः २५ राम

भ्रदिति २१ शमादिविशेषो दर्शितः तपसा ध्यानेन २२ २३ त्रिगुणादीनां गर्भतामेखला यस्य सः स्रुक्स्रुव
तिः हिरण्यकेशः पिङ्गलकेशः त्रय्या विद्यया वेदत्रयोक्तकर्मभिः २५ राम २४

एवं भगवद्वर्तमानां बहुदोषतां प्रपंच्य तन्निष्ठां प्रपंचयति पंचभिः ये त्विति अनेवंविदः न एवं यथा मे विदं
ति ये ते विस्रब्धाः निःशंकाः अनेन मनोरथो भविष्यतीति विश्वस्तवा इदानीं तन्न योषनेन वातैः पशुभि
र्विश्वस्ताः तेषु आयुः प्रेत्य असुतृप्तता नवादेति मांसभक्षयिता मुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहं एतन्मांसस्य मां
सत्वं स वदेति मनुवचनात् १४ अभिचारादिना द्विषतः स्वतके देहे सानुबंधे पुत्रादिसहि
ते १५ अज्ञाः तत्त्वे अन्ये कर्मपिताः तांतितत्त्वज्ञास्तस्वतः येन्नुनात्यंतमज्ञाः नचतत्त्वज्ञाः तेन्नगालवर्तिनः

ये त्वनेवंविदोऽसंतस्तब्धाः सदभिमानिनः पशून्द्रुह्यंति विस्रब्धाः प्रेत्य खादंति ते च तान् १४
द्विषंतः परकायेषु स्वात्मानं हरिमीश्वरं मृतके सानुबंधेऽस्मिन्बद्धस्नेहाः पतंत्यधः १५ ये कै
वल्यमसंप्राप्ता ये चातीताश्च मूढतां त्रैवर्गिका ह्यक्षणिका आत्मानं घातयंति ते १६ एत आ
त्महनोऽशांता अज्ञाने ज्ञानमानिनः सीदंत्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथाः १७ हित्वात्यमा
यारचिता गृहापत्यसुहृच्छ्रियः तमो विशंत्यनिच्छंतो वासुदेवपराङ्मुखाः १८ ॥ नमः रामा

एते नीत्याह य इति कैवल्यं तत्त्वज्ञानमसंप्राप्ताः अत्र हेतुः त्रिवर्गप्रधानाः अक्षणिकाः उपशांतिक्षण
रहिताः देहादिष्वेवात्मबुद्ध्या आत्मानं स्वयमेव स्वात्मानं घातयंति १६ नन्वात्महन इति आत्महनः आत्मा
यज्ञकवाराताः अज्ञाने कर्मणि निष्ठाच श्रुतिः असूर्या नाम ते लोका अंधेन तमसावृताः तांस्ते प्रेत्या
भिगच्छंति ये के चात्महनो जना इति १७ योगक्षेमस्य सहृच्छ्रियः स्त्री हित्वा १८ ॥ रामाय नमो नमः

श्री
भाग
टी
३५

स्तुतिमाह एवं धर्मिनिति हे प्रणतपाल हे महापुरुष ते चरणारविंदं वंदे कथंभूतं ध्यानं ध्येयं सदेति सर्वत्र संबंधः
ते ध्येयत्वे हेतवः इंद्रियग्रहणादिरिमियर्थः परिभवघ्नं परिभवस्तिरस्कारः तं हंतीति तथा तत् किंच अभीष्टदोहं
किंच तीर्थास्पदं गंगायाः आश्रयत्वेन परमपावनं शिवविरिंचिभ्यां नुतं स्तुतं महत्तमैरपि नमस्कृतं तीर्थाश्रयत्वं किम
र्थं तेनाभ्यां स्तुतं तेनाह शरण्यं आश्रयितुं योग्यं सुलोकानामित्यर्थः नहि अस्मादि लक्ष्यं प्राकृत सकलगोचर [illegible]
चरणानि भृत्यार्तिहं यस्य कस्यापि भृत्यमात्रस्यार्तिं हंतीति तत् वेद वल मागत कार्ति [illegible] मा हरतीति किंच भवाब्धि
पोतं संसारसमुद्रतरणार्थं च ३३ इत्यादौ स्वयमास्वादनात्मना स्वस्य भक्तार्थं वशाय तिनादर्शनं श्रीसामवेदः

ध्येयं सदा परिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिवविरिंचिनुतं शरण्यं भृत्यार्तिहं प्रणतपाल भवाब्धि
पोतं वंदे महापुरुष ते चरणारविंदं ३३ त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा
यदगादरण्यं मायामृगं दयितयेप्सितमन्वधावद्वंदे महापुरुष ते चरणारविंदं ३४ राम

सोतिमत्येति सुरैः सुदुस्त्यजा या सुरेप्सिता राज्यलक्ष्मीः तां त्यक्त्वा यदितिपदच्छेदः यः अरण्यमगात्
किंच राज्ये केकय्या दर्शनेन धर्मिष्ठः अतः आर्यस्य गुरोः दशरथस्य वचसा किंच एवं राज्यमत्यक्तापि भा
र्या वत्सलत्वेन दयितया सीतया ईप्सितं मायामृगं मारीचं अन्वधावत् भगवतश्चरणारविंदं वंदे य
द्वा हे धर्मिष्ठेति संबोधनं तथाप्यवि [illegible] यस्य देवस्य वधेन भवति चरणारविंदं मंगलं
यामर्यामन्वधावत् तत्पदारविंदं वंदे इत्यन्वयः अन्यत्समानं ३४
राम

२५

पृश्निगर्भः तस्मिंश्च ऋः वृषाकपिस्मृतः स स आकंपयति च क्रेत्रानिति तयात्र यत्व मर्वेदा त्र यंतः २४ त्रया
मः स्त्रनसीपुष्पसंकोत्रः निजानिचक्रादीन्यायुधानियस्यसः श्रीवत्सोनामवत्सोदक्षिणभागो
तोस्मि प्रदक्षिणवर्तः स्त्र्यादिर्येषां कारचरण दिगतपद्मादीनांतः चिह्नैः कहत्यौवाहिः कौस्तु
भादिभिः १० महाराजोपलक्षणंकृत्रवामरादियुक्तोवेदत्रयंवेदिकेनागमिकेनचमार्गेणयजंति

विश्वर्यत्रः पृश्निगर्भः सर्वदेवउरुक्रमः वृषाकपिर्जयंतस्त्र उरुगायई यत्यते २८ द्वापरेभग
वान्नृपामः पीतवासानिजायुधः श्रीवत्सादिभिरंकैश्चलक्षणैरुपलक्षितः २२ तंतदापुरु
षमर्त्यामहाराजोपलक्षणं यजंतिवेदतंत्राभ्यांपरंजिज्ञासवोनृप २८ नमस्तेवासुदेवा
यनमसंकर्षणायच प्रद्युम्नायानिरुद्धायतुभ्यंभगवतेनमः २९ नारायणायऋषयेपुरु
षायमहात्मने विश्वेश्वरायविश्वायसर्वभूतात्मनेनमः ३० इतिद्वापरउर्वीशस्तुवंतिजगदी
श्वरं नानातंत्रविधानेनकलावपिनयाशृणु ३१ कृष्णवर्णंत्विषाकृष्णंसांगोपांगास्त्रपार्षदं
यज्ञैः संकीर्तनप्रायैर्यजंतिहिसुमेधसः ३२ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम

पूजयंतिपरमेश्वरं ज्ञात्मजिज्ञासवः २८ नामान्याह नमस्त इति नानातंत्रविधानेनेति कलौतत्रमार्गस्यप्रा
धान्यंदर्शयति नूतनंतुव्यवहरयति २९ त्विषाकांत्याकृष्णमिंद्रनीलमणिवदुज्वलंयद्वात्विषाकृष्ण
वर्णोपिनेनकृष्णोक्रष्णावतारस्यप्राधान्यंदर्शयति अंगानिहृदयादीनिउपांगानिकौस्तुभादीनि
अस्त्राणिसुदर्शनादीनिपार्षदाः सुनंदादयः तत्सहितं यज्ञैः अर्चनैः संकीर्तनंनामोच्चारणंस्तुतिश्चत

स्वधानैः सुमेधसो विवेकिनः ३२

श्री॰ भाग॰ गी॰ ४९

नैष्कर्म्यं कर्मनिवृत्तिमात्रं ज्ञानेन प्राप्तं नत्याह ४१ प्रभुं प्रश्नसमर्थं पितरं विलोक्य कौः नृप लः पुत्राः स
नकाद्यः सर्वज्ञा अपि ना[illegible] ग्रहणं नत्योतना यद्द्वितीयप्रश्नस्य उत्तरं प्रकरणमाह ४२ कर्मवि
हितमकर्म तद्विपरीतं विकर्मनिषिद्धं कर्मविहिताकरणात्पतनं प्रयच्छेदशा[illegible] वैदिकं नलौकिकं

श्रीभगवानुवाच कर्मयोगं वदतः पुत्रास्तेन संसृतः विधूयेत [illegible] कर्माणि नैष्कर्म्यं विंदते परं ४१
एवं प्रश्नस्य मूर्ध्नि [illegible] कपितुर्निके नाबुवन्नगणः पुत्रास्तत्कारणं शृणु तां ४२ राम॥ आ
विर्हि त्वं वाच॥ कर्माकर्म विकर्मेति वेदवादो न लौकिकः॥ वेदस्य चेश्वरात्मत्वात्तत्र मुह्यन्ति
सूरयः॥४३॥

वेदस्येश्वरात्मत्वादीश्वरा[illegible] तत्वात् अपौरुषेयत्वादित्यर्थः सूरयो विद्वांसोऽपि मुह्यन्ति तत्तात्पर्य न जानन्ति अपौ
रुषेयत्वे कथं वेदो नामायं ने वतात्पर्यावधारणं न[illegible] कारइति तत्र कर्मादौ विद्वांसो मुह्यन्ति किंतां॥

दृष्टान्तविवृत्त्वेन्द्रियादिलयेन निर्विकारात्मोपलब्धिं दर्शयति ॥ अंडेष्विति ॥

ऐन्द्रियेषु जरायुजेषु तरुषु उद्भिज्जेषु सु विनिश्चितेषु स्वेदजेषु यथावति अनुवर्तते एवं दृष्टान्ते निर्विकारित्वप्र
त्यग्दृष्टान्तिके पि दर्शयति कथं तर्हि आत्मा सविकार प्रतीयते तदा जाग्रदिन्द्रियगणः यदा च स्वप्ने तत्संस्का
रवान् अहंकारः यदा च सुषुप्ते तदास्मिन् सुषुप्ते इन्द्रियगणः सलीनेऽहमिवाहंकारश्चेतने नष्टस्य निर्वि
कार एवाकृतस्याम्नायमूर्ते लिङ्गशरीरमुपाधिं विना विकारहेतोरुपाधेरभावादित्यर्थः ननु अहंकारपर्य
न्तस्य सर्वस्य लये शून्यमेवावशिष्यत इतीदं तदा कूटस्थ आत्मा अनन्त आह तदनु स्मृतिनः तस्यावियोगश्च
नदर्शनस्य ज्ञानादिशून्यस्य स्वात्मनः सुषुप्तसाक्षिणः स्मृतिर्नास्माकं भवति एतावन्तं कालं सुषुप्तोऽहं सुख
तं पं

अंडेषु पेशिषु तरुष्वविनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र सन्नेयदिन्द्रियगणे हमि
८ व प्रसुप्ते कूटस्थ आशयमृते तदनुस्मृतिर्नः ॥ ४६ ॥ यर्ह्यब्जनाभचरणैषणयोरुभक्त्या चेतोमला
नि विधमेद्गुणकर्मजानि तस्मिन्विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद्यथामलदृशोः सवितृप्र

अनर्तिविदवेदिषमिति अतोऽननुभूतस्यास्मरणात् सोऽवसुषुप्तस्वात्मानुभवः विषयसंबंधाभावान्
नस्य स्मृतिभावः तथा च श्रुतिः नहि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते ऽविनाशित्वादिति ननु च पदितमपुः
प्रोक्तस्यात्मानुभवे कथं पुनरपि संसारः स्यादित्याशङ्क्यावलम्ब्य ज्ञानमात्रत्वादिति चेदुच्यते
हि तत्र सत्त्वं कोऽनुभवो भवेत् ॥ ४६ ॥ विशुद्धिहेतुं केवलं भक्तिमाह यर्हीति उरुभक्त्या
गुणात्मकेन तमोमलानि तया भक्त्या क्षालयति तदात्मनि विशुद्धे केवलं निरवद्यं तदात्मत
त्त्वमुपलभ्यते अमलयोर्दृशोः सत्या यथा पूर्वमेव सिद्धं सवितृप्रकाशस्तु तिमिरेणावृतमर्थोत्पत्त्या

श्री भाग. टी. २२

पूर्वेश्च सनातिभिः सत्वा गंभे विज्ञापितेतद्धि उद्धवः प्रार्थयामास स्वधामनयमामिति अतः परमतिति
लेत्यल्पवियोनिरूपयितुं तनरसाहमाह अथेति आत्मजैः सनकादिभिः अभ्यगात् द्वारकामिति
वेतर्थेनान्वयः नन्दनेया यमपेक्षादिरूपं भगवतो नित्यमपि प्रपलोकेवमिति दिदृक्षा अतस्ता बपुषे

20

श्रीबादरायणिः अथ ब्रह्मात्मजैर्देवैः प्रजेशैरावृतोऽभ्यगात् भवश्च भूतभव्येशो ययौ भूतगणैर्वृतः
१ इन्द्रो मरुद्भिर्भगवानादित्या वसवोऽश्विनौ ऋभवोऽङ्गिरसो रुद्रा विश्वे साध्याश्च देवताः
२ गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धचारणगुह्यकाः ऋषयः पितरश्चैव सविद्याधरकिन्नराः ३ द्वा
रकामुपसंजग्मुः सर्वे कृष्णदिदृक्षवः वपुषा येन भगवान्नरलोकमनोरमः ४ यशो विते
ने लोकेषु सर्वलोकमलापहं ५ तस्यां विभ्राजमानायां समृद्धायां महर्द्धिभिः ५ व्यचक्षता
वितृप्ताक्षाः कृष्णमद्भुतदर्शनं स्वर्गोद्यानोपगैर्माल्यैश्छादयन्तो यदूत्तमं गीर्भिश्चित्रपदा
र्थाभिः स्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ६ राम॰

ति येन वपुषा नरलोकमनोरमः सन् सर्वलोकेषु यशो वितेने तदिति संदर्शः दिदृक्षवः यदवत
तस्य चरणपत ५ स्वर्गोद्यानस्य मालैः चित्राणि अर्थवलाश्च येषु पदार्थाभिः अर्थाश्च यासु

५ २१

एतद्देववर्त्म स्वम्नायेन हृत्स्फुरयति वैराग्येति यं ज्ञायनाम्सनोदा वैराग्यं यिध्यायं तस्तस्य गतिविलासाद्यैः
श्राह तथियः ततदाकाशाधौ यैवा तेन तत्साम्यमायुः किं पुनर्वक्तव्यमन्यत् कथियां तत्साम्यं भवतीति
४८ ननु पुत्रस्नेहश्लेष्मो हेतुः नहि सर्वेषां ... तत्राह मां प्रत्यबुद्धिमिति स्वप्रत्यति बुद्धिमाः कृपया

२

वैराग्यं नृपसत्तमः श्रीमद्भागवतं पुत्रस्नेहात् दयोगतिविलासविलोकनाद्यैः ध्यायं तस्याहं तथि
यः ज्ञायनामानोदीनत्साम्यमापुः किं पुनः कि ४८ मां प्रत्यबुद्धिमकृपयाः कृस्नमर्वा
त्मनीश्वरे मायामनुष्यभावेन गूढैश्वर्ये परेऽव्यये ४९ भूभारस्वराजन्यहन्तवे गुप्तचेतसः स्व
वतीर्णस्य निर्वृत्यै यशो लोके वितन्वते ५० श्रीशुकः एवंकृत्वा महाभागो वसुदेवादिविस्मितः
देवकी च महाभागा जहतुर्मोहमात्मनः ५१ इतिहासमिमं पुण्यं धारयेद्यः समाहितः स वि
धूयेह शमलं ब्रह्मभूयाय कल्पते ५२ ॥ अथ इत्येकादशोऽध्यायः ५ ॥ नामा ॥ श्रीराम

स्वरूपमाः क्रोदमः ४९ ननु कथं मीस्व्यो मा न्यम्यः श्यामकसंवालस्वविस्मृत्वादि कर्तृः स्वतनात्रो
लमादिकमीश्वरे मितिनिवृत्यते तेनत्वा हृ भूभारस्वराजन्य एवंयेसा जन्मालं हन्तवे तावहेतेनि
र्वृत्त्यै मोदाय ५० इह स्वस्मि ब्रवदेहे ग्रामलमोहादि भूयब्रह्मत्वाय कल्पते एकादशोऽध्यायः

श्री भाग० टी० २९

विहितं कर्म निमुक्तानिषेधविधिमिरपायत्रितमित्युक्तिमाह स्वपादमूलमिति त्यक्तः अन्यस्मिन् देहादौ वनितादौ
भावो येन तस्य तत्र वर्तमानस्य विकर्माणि प्रवृत्तिर्नैव संभवति यच्च कथंचित्प्रमादादिना उत्पतितं भवेत् तदपि हरि
र्धुनोति नन्वयमस्मन्नस्येन नेत्राहपरेशः नन्वस्ति स्मृतौ ममैवाज्ञेति भगवद्वचनात् तेषां भगवत्
सहेतन्तत्राह प्रियस्य ननु नाथ पापं तत्प्राप्यं भजनेन तत्राह हृदि संनिविष्टः नहि वस्तुशक्तिः अर्थितामपेक्ष

स्वपादमूलं भजतः प्रियस्य त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः विकर्म यच्चोत्पतितं कथंचिद्धुनोति सर्वं
हृदि संनिविष्टः ४२ नारद उवाच धर्मान्भागवतानित्थं श्रुत्वाथ मिथिलेश्वरः जायन्तेयान्
मुनीन्प्रीतः सोपाध्यायो ह्यपूजयत् ४३ ततोऽन्तर्दधिरे सिद्धाः सर्वलोकस्य पश्यतः राजा धर्मानुपा
तिष्ठन्नवाप परमां गतिम् ४४ त्वमप्येतान्महाभाग धर्मान्भागवतान् श्रुतान् आस्थितः श्रद्धया यु
क्तो निःसंगो यास्यसे परं ४५ युवयोः खलु दम्पत्योर्यशसा पूरितं जगत् पुत्रतामगमद्यद्वां भ
गवानीश्वरो हरिः ४६ दर्शनालिंगनालापैः शयनासनभोजनैः आत्मा वां पावितः कृष्णे पुत्रस्नेहं
प्रकुर्वतोः ४७ राम० राम०

तदर्थः ४२ जायन्तेयान् जयन्त्याः पुत्रान् ४३ उपातिष्ठन् अन्वतिष्ठन् ४४ निःसंगो भूत्वा शास्त्रप्रक्रि
या यस्य कृष्णस्य वात्सल्यसंगात् एवं कृतार्थौ विस्मात् श्रावयामीति तत्र युवयोः नैवमेव कर्मा पुत्रलोभित भागवतधर्म
श्रवणामिव युवयोः सत्वशुद्धिराभूदनीप्सा कृष्णलालनेन भागवतधर्मसर्वस्वानि ष्ठानि त्याह दर्शनेति
कृष्णे पुत्रस्नेहं प्रकुर्वतोर्वा तत्सदर्शनादिभिरात्मा पावितः शोधितः ४७ राम०

श्री २९

21

युगानुरूपाभ्यां नामरूपाभ्यां ३५ तत्र चतुर्युगेषु कलिरेव श्रेष्ठ इत्याह कलिमिति गुणज्ञाः कालेगु
णं जानन्ति येन तेन न दोषाणां बहुत्वा कथं सभाजयंति सारभागिनः गुणांशग्राहिणः कोऽसौ गुणः त
माह यत्रेति तदुक्तं ध्यायन् कृते यजन् यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन् यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य के
शवमिति ३६ तस्मात् कलौ स्वतः अस्मात् संकीर्तनात् परो लाभो नास्ति यतः संकीर्तनात् ३७ किं च कृता
दिष्विति स्वमलाशयाः स्वतः प्रायः स्वायत्तो भगवति भक्ता भवंति भक्तस्य विधिनिषेधनिवृत्तेः कृतकृ

एवं युगानुरूपाभ्यां भगवान् युगवर्तिभिः मनुजैरिज्यते राजन् श्रेयसामीश्वरो हरिः ३५ कलिं स
भाजयंत्यार्या गुणज्ञाः सारभागिनः यत्र संकीर्तनेनैव सर्वः स्वार्थोऽभिलभ्यते नह्यतः परमो ला
भो देहिनां भ्राम्यतामिह यतो विंदेत परमां शांतिं नश्यति संसृतिः ३७ कृतादिषु प्रजा रा
जन् कलाविच्छंति संभवं कलौ खलु भविष्यंति नारायणपरायणाः ३८ क्वचित् क्वचिन्महाराज द्रविडेषु च भूरिशः ताम्रपर्णी नदी यत्र कृ
तमाला पयस्विनी ३९ कावेरी च महापुण्या प्रतीची च महानदी ये पिबंति जलं तासां मनुजा
मनुजेश्वर प्रायो भक्ता भगवति वासुदेवेऽमलाशयाः देवर्षिभूताप्तनृणां पितॄणां न किं
करो नायमृणी च राजन् सर्वात्मना यः शरणं शरण्यं गतो मुकुंदं परिहृत्य कर्तम ४१ तामाः

स्मृतामाह देवर्षीति आप्ताः कुटुंबिनः कुटुंबिनः एतेषां देवादयः पंचयज्ञैर्देवतानां यजनात्स भक्तः ऋ
णी अतएव तेषां किंकरः तदर्थं नित्यपंचयज्ञादिकर्तव्यता च स्मृतः हीनजातिपरित्यागेन गच्छ क
र्तुं कदिति स्वयं ततत्था कोसौ य सर्वभावेन मुकुंदं शरणं गतः कर्तं कृत्यं परिहृत्य यद्वा कर्तं नदं पा

श्री भाग॰ टी॰ २८

नत्वात्मारामस्तद्भिः करणेन प्रनमाह ॥ शुद्धिरिति हे ईश्वर हे ऋषभ दुराशयानां रागिनां विद्या उपासना विद्यादि
भिरत्याशुद्धिर्भवति सत्वात्मनां सतां मे यशसि श्रवणेन संभृतया पतिग्रहण्या श्रभिहृदया यथा स्यात् ॥ प
मपावनस्य यशसो विनुनाश्रुत्तकमावरणमिति भावः ॥ २ ॥ तर्हि तव यशः श्रद्धे श्रुद्धिहेतुः श्रयमपि
सत्त्वतांत्रिहेतुः श्रात्मवान्नि नो सामकं श्रश्रुभाशयानां विविधविषयवासनानां प्रसेकतः तर्हि हक

ता३

शुद्धिर्नृणां न तु तथेड्य दुराशयानां विद्याश्रुताध्ययनदानतपः क्रियाभिः सत्वा
त्मनामृषभ ते यशसि प्रवृद्धसच्छ्रद्धया श्रवणसंभृतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥ स्यान्नः
तवाङ्घ्रिरशुभाशयधूमकेतुः क्षेमाय यो मुनिभिरार्द्रहृदोह्यमानः यः सात्वतैः स
मविभूतय आत्मवद्भिर्व्यूहेर्चितः सवनशः स्वरतिक्रमाय ॥ १० ॥ राम॰ राम॰

हेर्च ।

22

स्यात् कथंभूतः यः क्षेमाय मोक्षाय मुनिभिः मुमुक्षुभिः प्रेमार्द्रहृदा ऊह्यमानः चिन्त्यमानः यः सात्वतैः
भक्तैः समविभूतये समानैश्वर्याय वासुदेवादि चतुर्व्यूहे चिन्तितेषु यथावकाशं दाल्भ्यविद्भिः धीरैः स्वरतिक्र
मायस्वर्गमतिक्रम्य स्वर्गं वैकुण्ठप्राप्तये सवनशः त्रिकालमर्चितः ॥ १० ॥ राम॰ २८

तुहिंदियादिभिःदत्तौनादिप्राणेनचवलहेतुनादंडवत्यणियातेनततावयेनमहाकृतवंतःस्मतिविस्म
योयुयाहुःदोष्णापदाभ्यांजानुभ्यांउरसाशिरसादृशामनसावचसाचेतिप्रणामोष्टांगउदितइतिस
त्राहोक्त विस्मयायविस्रोयण कर्ममयाउरुणास्याम्यमद्धभिर्भावयुक्तैरपियत्केवलमनर्हदिविंस
तेननहृरूपतेनहृयंनताःस्त्रहोभाग्यमित्यर्थः ७ ननुममापिदृष्टादृष्टकर्मकारणेन कृतोमेयदा॥
विंदचिंतनंतामेपानुग्रम्यमद्भिःक्रियतेतत्राहुःत्वमितिहेत्वजित स्वासामिदानीतनमिदमलो

श्रीदेवाऊचु ततःस्मरेतनायपदाख्यविदंतुइंद्रियप्राणमनोवचोभिः यच्चिंत्यतेंतहृदिभा ८
वनतमैर्मुमुक्षुभिःकर्ममयोरुपाशात् ७ त्वमाययात्रिगुणयात्मनिदुर्विभाव्यंव्यक्तंसृजः ॥
स्यवसिलुपसितत्रुणस्थः नैतैर्भवानजितकर्मभिरज्यतेवैयत्स्वेसुखेऽव्यवहितेभिरतोनव ॥

२१
कर्मतंत्र्यनंतमहदादिप्रपंचंसंसृतस्मिन्पालयसिसंहरेसिवतत्प्याज्ञमचेवनयूयकुउविभाव्यमनसाप्य
विरक्तांतःकरणस्थः तस्यामायायागुणेषुनियंतुः तेनस्थितःमत्वावलेः कर्मभिःमवानरज्यतेनलिप्य
तेकुतःयोभवानव्यवमनवल्लेगाप्रादियहितःस्वतःस्वेस्वात्मस्वरूपेसुखेऽव्यवहितेअभिरतः अतस्त्वंकम
नतेषामासामःपाप्मेश्वरोतिममृद्धभिःचिंत्यतइतिभावः ८ ॥ श्रीरामायनमः ॥ राम ॥ राम

श्री भाग॰ टी॰ २५

लक्षणस्यभक्त पदंयाति: प्रसिद्धयवेति स्तुवंतः प्रार्थयेते केनचित्रिलिवलिवंधने त्रिविक्रमेयुतः तत्र द्वितीयवि
क्रमे सत्यलोकं गतः तत्पादः केनचत्रस्रतौ विजयध्वजरूपतत्पादयातितिदितत्र्यनताकः त्रिधायततीग
गायता कीर्यसः तत्रास्मरदेववत्सो कैमयासेयाभयकृतः साधुभक्तस्य देशेषु तत्रायस्मयोगमनायपववंकं त्रिधुलोकेषु पतंति
तदुपसेयादः समभजंताः स्वधुनात्तपोधयतश्रुद्धादि स्याठभजंता इति कर्मणोमयोग्रगाभजंता

नत्वेनपो २

केनत्वित्रिविक्रमघुतेत्रिपतत्पताकोयस्तेभुयाभयकृतो स्मरदेवववत्सोः स्वर्गायसाफडुवतेतित्रि
तवायभूमम्याः पुनातिभगवद्भजतामघनः २३ रामायनमः राम॰ राम॰

23

स्यास्नुनान्तितितस्यावज्ञुतिः स्वर्गापवित्रेवितन्तुमानं येनुघ्नत्तलकीतिड: कृत्माति तेनपवित्रेणगुडेनहा
ता अत्विपाख्यानमयातितंतरेम लोकमसहरमशिमन्यावित्रेभ्यानिभ्रज्ञाजमानेमहस्वत् अमतस्यधारावद्धया
दोद्भमानेवर्णोनोलोकस्वंसन्नादधातिति २३ राम॰ राम॰ राम॰ २५

किंच प्रयतपाणिभिः संयतहस्तैर्हविर्गृहीत्वाध्वराग्नौ त्रय्या वेदत्रयीयाद्यात्रिकैर्यश्चिन्त्यते तत्तद्देवतायेद
मिदं हविर्न ममेत्याध्यायेत कथं निरुक्तविधिना वचनात् तत्र देवताः चिन्त्यते तत्राह निरुक्तविधिना इद
मिदं पूर्णमेव यज्ञपुरुषः चिन्त्यते इत्यर्थः उत किंच अध्यात्मयोगे आत्मानमधिकृत्य यो योगो योगिभिरात्मन स्तव
मायाः अणिमादिसिद्धीर्जिज्ञासुभिः तत्कामैर्योगिभिः तत्र परमभागवतैस्तु मुमुक्षुभिः परीष्टः सर्वतः पूजितः सत
वोऽङ्घ्रिर्नोऽस्माकमशुभाशयधूमकेतुः स्यादिति पूर्वेणान्वयः ॥ एतेषां च मुनिमानवतादीनामल्पसेवकानाम
पि परमभागवतेषु तत्स्वरूपप्राप्तिवचनात् श्रीतिमेके निश्चेति पर्युष्टयेति इत्भावः कीदृशः अर्हणमुपसामि
नन्नेव वत्स्यसि पर्युषिताया यत्र स्मर्ती निश्चितिमति वनमालया सापत्नीवत् श्रीः सस्पर्द्धमाना भवति तयापि तस्य इ।

यश्चिन्त्यते प्रयतपाणिभिरध्वराग्नौ त्रय्या निरुक्तविधिनेश हविर्गृहीत्वा अध्यात्मयोग उत योगि
भिरात्ममायां जिज्ञासुभिः परमभागवतैः परीष्टः ॥ पर्युष्टया तव विभो वनमालयेयं संस्पर्द्धि
नी भगवती प्रतिपत्निवच्छ्रीः यः सुप्रणीतममुयार्हणमाददन्नो भूयात्सदाङ्घ्रिरशुभाशयधूम

मानात्स्त्रिय मनाहृत्य योभवानस्यं स्त्रिनयापि सुप्रणीतमपि यावन्न भवति तया भक्तो मे गीतिमिति श्रीमान् सुप्रणीतं सुहृत्तं
पारिजातं यथा भवति तथा श्रीर्हणं पूजोपाददन्तीकृतवान् अमृतमननावाङ्घ्रिर्नः अशुभाशयधूमकेतुरत्नयानसम
पीनमर्हणमाददत्तमनोभाशयधूमकेतुर्भूयादित्यन्वयः अन्यदेवं सत्वधः एतेभ्यो ज्ञानादेव नाहित
केतोः पिनयतात्मिभूदेवमकृज्ञानविशुद्धकमात्यामभगवतायशः स्मिथन्वाहिमाह एतेषु ह्यात्मवशकाता
स्मिमस्यानयिनिः सर्वोपगन्तुभयाकानयाद्याभिनवनमालया वाहिस्पिकर्हणावत्मानाश्रीः संस्पर्द्धमाना
भवति तथा पापा त्रायममुप्रतेऽङ्घ्रि आवर्जितयाकीर्तिमव्यासेवकस्य नयावनमालयैव यो भवानपूरायतम

भागवतटी० २८

त्वमेव प्रमाणादि ना यज गतस्य मा दिहे तदि सु कंतते नप्रकारेण नदाह: त्वम् इति त्वत: प्रजबोधीयस
कि समर्पित त्व प्राप्य यथा सुखे सृष्टी प्रभे किं मिर्वाते यस्य गर्भे मिव सो धमहान तयै व माया यथा नुगत:
मन्ते ग्राममत: सकाशात् ग्र ऽ वा या समस्त नेता व गत इति पाठे पितया मायया व्या श्रितः १९
यानधीशः यय स्मात्मेय या ऽ स्यात् उन्मिता या गुणा विक्रिया इंद्रियवृत्ति: तयोपनीता नुग्रा
थानुविशयान् नृष्माणो निर्द्दहृषीकपते नलिमस्त्व येत्व जीवायो गी नेवा स्वत: परिस्ता
त्वन: पुमान्समर्पित त्यपयो जवीर्यं धत्ते महात मिवगर्भममोघवीर्यः सोयं तया नुगत आ
त्मन अंड कोशं हेम सर्जं वहिरावरणोपेतं २९ तत्स्थुषश्च जगतश्च भवानधीशो यन्मा
ययोत्थगुणविक्रिययोपनीतान् अर्थान् जुषन्नपि हृषीकपते नलिप्तो येन्ये स्वतः परिहृ
तादपि विभ्यति स्म २२ स्मायावलोकलवदर्शितभाव हारि भ्रूमंडल प्रहित सौरत मंत्र शौंडैः प
त्न्यस्तु षोडश सहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियं विमथितुं करणैर्न विभ्व्यः २३ तस्मै

येन त्वेऽपि स्वप्र: तेन म२

दपि प्रविय मानात्य का हार्दि प्राद्रूम्य ति ता मन त्यागे न ला वर्तत इत्यर्थ: २ प्रति ज्ञनमाह: स्मेयति स्मा
यावलोकम् दर्शितविलसिताव लोक: तस्य वसा क: तस्य लव: कणत: तेन दर्शितो : लोलाविय
न भ्रमंडलेन प्रहिता ये सौरतमंत्रा: तै: शौंडै: प्रागल्भ्यैर्वेनेगवाण: समोहनकरणै: कामकला
भि: षोडश सहस्र पत्न्य: यस्येंद्रियमन: विमथितुं क्षोभयितुं न विभ्व्य: न समर्था समभवंस्तस्मै

२४

ननु युद्धे देवासुरादयः परस्परं जयंति जीयंते वा किं स्वहंतत्वेत्यत आहुः नसीति मिथुः मिथः स्पर्धमानः
युद्धादिभिः पीड्यमानः ब्रह्मादयोपि यस्य तव वशे भवंति न त्वजयेयता जयेयवा स्वतंत्राः कंठ इव नासि
नासिकायां प्रोताः नासिकामाविध्य बद्धाः गावो बलीवर्दा इव ज्ञतः कालस्य कलयितुः प्रवर्तक
स्यत देव ज्ञतः प्रकृतिपुरुषयोः अपि परस्य तस्य तेन पुरुषोत्तमस्य पादीनः ज्ञातनीति १४ प्रकृतिपुरुषाभ्या
परत्वमप्रमादयेन कालत्वेन पुरुषमाहुः स्वस्य स्वस्य जगतः उदयादीनां हेतुरसि ज्ञतः स्वव्यक्त प्रकृ

प्रत। ति

न स्पर्धनार्द्रहं वयस्य वशे भवंति ब्रह्मादयस्तनुभृतो मिथुर्दमानाः कालस्य ते प्रकृतिपुरुष
योः परस्य शं नस्तनोतु वामनः पुरुषोत्तमस्य १४ अतः स्वमसि हेतुरुदयस्थितिसंयमानामव्य
क्तजीवमहतामपि कालमाहुः सोयं त्रिणाभिरखिलापचये प्रवृत्तः कालो गभीररय उत्त
मपूरुषस्त्वं १५

४८

तिः जीवः पुरुषः महान् महत्तत्त्वं तेषामपि कालं नियंतारमाहुः अतः त्वमनंतः यतः महतामपि अव्यक्ता
त्मकः परः पुरुषात् अपि किं विशेषाकाशात् सकालप्रमाणमतिविधृताः अतः अनंतः किं च यस्य एवं तत्सात्मकोयः
कालः त्रिणाभिः त्रीणि चातुर्मास्यानि नाभयो यस्य सोपि त्वमेव अतः त्वमुत्तमपुरुष इति तथा च गीता
सु यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपि चोत्तमः अतोस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तम इति १५ ॥

श्री
भा० म०
टी०
२९

न्यैरेवं तं हि नश्वरी रै नैरेकं तं कस्य न वे भवनं पायासि प्रभं संयासाम इति वक्तेतापमथि पिपश्रोरे वा गाः पृथि कारा·
नेवा ई ति नु सर्वाणां तां ज्ञारवमामृतामृज्येरन् तस्मात्स्मृद्यफलं प्रभासेने षामीति रत्नमायायां तूत्तमाणास्त्रहीन तद्वत्·

समस्तं स्त्वद्भक्तानां पदं तां विपुलं कुले गंता ये न न लोकोऽयमुद्वेलेन विनंक्ष्यति ३० इत्यं ब्रीनामशुश्रारक्तः
ऊलणाहिनशापनः पाप्यासि भवनं ब्रलेन तदं ने न वा नद्य ३१ शुकः इत्याकोल्लोकनाथेन ... प
भूःप्रतिपन्ने सहदेवगणो देवाः सुधापसममयत ३२ अथ तस्याम हो मात नृत्यास्तवं तास्यमृपितान्·
त्रिलोकाम गावाम्लासयं जङ्गमागतान् ३३ श्री ग ऊ च एते वै सन्महोत्सवा तृ तिष्ठतीह·
सर्वतः शापस्तु नः कलशमीशस्त्रामोऽड्रमयः ३४ नमस्ते ... विरामाभिर्जितौ विष्णुभिः।
वैष्णवः प्रभासं समन्तात्पुण्यापाप्मा सैव माविरे ३५ यम्नानादत्तणायां न गृहीतोऽयस्माणी।
इवर विमुक्तः कलिङ्गात्मतो मेने भूयः कलोदयं स्यं वत स्मिन्नाम्नुम्यानपर्यपितात्पितन्त्सराव·
मोजयितो यितो विप्राज्ञानगुणावतां यस्मा ३६ तेषु सत्तु निपातेषु श्रद्धयोक्तामहातिवे ह्ननिनानि·
पिं तत्विष्णामासानेनो विनाणीं ३८ श्रीशुकः एवं भगवद्दिष्टायाः देवाः ऊरुनंदन गं तत्त्वत धियास्ती
र्थेप्सु हृन्नासमस्त्रगुजन ३९ तच्चिरी सा इ वो एन व भ्रनामयावनोदितं हृष्टभिस्थानियाराणितकंसं।

ता२

यत्र स्नानमारं कृता कि लिङ्गान याद्रोगाङ्गः लोमषो विमुक्तः मन्कलाहृदिभेवे ३१ उशिजः कमनीयान् ग्रंथमाग्र·
त्रेन ३० उक्तेति यथा ... बीजमुप्तं बहुफलं भवति तथाद्यानं ४० समाप्त इति । २८ ॥

25

तस्मात्सर्वश्रुतजनरूपायाः कथा नदेवइंद्रःकंवरहंतीति तथा कीर्तिनद्याः तद्यापादावनेजसरितो गंगायाः प्रविलोमाः
शमलानिहंतविप्राः केन प्रकारेण मनुवेरकपुरोरुस्वारणमनुभूयत इयत्नप्रवोवदः तत्रभवकीर्तिरूपतीर्थं प्र
तिभिप्रवणेन्द्रियैः श्रुतिजं स्वागमगैः पवमाविपदः स्वाश्रमस्थ मस्थिताः तत्र विभ्रमस्तवाम्नतकथादवहाः
श्रीकृष्णायनमः

विभ्रमस्तवामृतकथोरुवहास्त्रिलोक्याः पादावनेजसरितः शमलानिहंतुं आनुश्रवं श्रुतिभिरंघ्रिज
मंगसंगैः तीर्थद्वयं शुचिषदस्तउपस्पृशंति १९ बादरायणि रुवाच इत्यभिष्टूय विबुधैः स
शः शतधृतिर्हरिं अभ्यभाषत गोविंदं प्रणम्यांबरमाश्रितः २० ब्रह्मोवाच भूमेर्भारावताराय
पुराविज्ञापितः प्रभो त्वमस्माभिरशेषात्मन्तत्तथैवोपपादितं २१ धर्मश्च स्थापितः सत्सु सत्य
संधेषु वै त्वया कीर्तिश्च दिक्षु विक्षिप्ता सर्वलोकमलापहा २२ अवतीर्य यदोर्वंशे बिभ्रद्रूपमनु
त्तमं कर्माण्युद्दामवृत्तानि हिताय जगतोऽकृथाः २३ यानि ते चरितानीश मनुष्याः साधवः कलौ
शृण्वंतः कीर्तयंतश्च तरिष्यंत्यंजसा तमः २४ यदुवंशेऽवतीर्णस्य भवतः पुरुषोत्तम शरच्छतं व्य
तीयाय पंचविंशाधिकं प्रभो २५ नाधुना तेऽखिलाधार देवकार्यावशेषितं कुलं च विप्रशापेन
नष्टप्रायमभूदिदं २६ ततः स्वधाम परमं विशस्व यदि मन्यसे सलोकाँल्लोकपालान्नः पाहि वैकुं
ठकिंकरान् २७ श्रीभगवानुवाच अवधारितमेतन्मे यदात्थ विबुधेश्वर कृतं वः कार्यम
खिलं भूमेर्भारोऽवतारितः २८ तदिदं यादवकुलं वीर्यशौर्यश्रियोद्धतं लोकं जिघृक्षद्रुद्धं मे
वेलयेव महार्णवः २९ यद्यसंहृत्य दृप्तानां यदूनां विपुलं कुलं गंताऽस्म्यनेन लोकोऽयमुद्वेलेन विनंक्ष्यति
तीर्थद्वयमुपस्पृशंतिसेवंत इति २३ विबुधैः सह विरिंचिमाविस्कारिताऽस्मानिहतानि विक्रमायेण्ताति

श्री भाग॰ टी॰ ११

मुममेतत् इव स्यात् मत्तात् न सिद्धेः हरिः स्वयं अतः भूतेनिलिहमोक्षा गुरुपुण्ड बबीयत् यदा त्वमेहलैतनक्त।
लमिति सर्वासंवर्क्ठवासम्प्रति १ तेनसर्वंमायागतोऽस्मि विष्णुभवेति वक्ष्माह ज्ञोलमिति त्रयाण ३ नेदवा
यं वहमर्गलीभविष्यति ४ नवस्तव्यमेवत्वया ५ तन्नगुणदोषाभ्यां विषमेलोकेकृतः समदृष्टिस्त्वा
मतआह यदिदमिति मनश्चादिभिर्गृह्यमाणं मनोमयं नान्यायु विदितं दृष्टं नस्थिरं किंतु नश्वरं च विद्धि मा।

श्रीभगवानुवाच यदात्थ मां महाभाग तच्चिकीर्षितमेव मे ब्रह्मा भवो लोकपालाः स्वर्वासं मे
ऽभिकांक्षिणः १ मया निष्पादितं ह्यत्र देवकार्यमशेषतः यदर्थमवतीर्णोऽहमंशेन ब्रह्मणा
र्थितः २ कुलं वै शापनिर्दग्धं नंक्ष्यत्यन्योन्यविग्रहात् समुद्रः सप्तमे ह्येनां पुरीं च प्लावयि
ष्यति ३ यर्ह्येवायं मया त्यक्तो लोकोऽयं नष्टमंगलः भविष्यत्यचिरात्साधो कलिनापि निरा
कृतः ४ न वस्तव्यं त्वयैवेह मया त्यक्ते महीतले जनोऽधर्मरुचिर्भद्र भविष्यति कलौ युगे ५
त्वं तु सर्वं परित्यज्य स्नेहं स्वजनबंधुषु मय्यावेश्य मनः सम्यक् समदृग्विचरस्व गां ६ यदिदं
मनसा वाचा चक्षुर्भ्यां श्रवणादिभिः नश्वरं गृह्यमाणं च विद्धि मायामनोमयं ७ पुंसोऽयुक्त
स्य नानार्थो भ्रमः स गुणदोषभाक् कर्माकर्मविकर्मेति गुणदोषधियो भिदा ८ राम॰

नोमयतेहेतुः पुंस इति अयुक्तस्य विक्षिप्तमनसः नानार्थो भेदविशेषो भ्रमः स भ्रमश्च गुणदोषभाक्
नन्वेवं वेदेन विधिनिषेधाभ्यां भेदः समस्तो ज्ञानभ्रमविजृम्भितगुणदोषबुद्धेः पुंसः कर्म विहितं अक
र्म नैलोपः विकर्म निषिद्धमिति भेदः अविद्यावद्विषयत्वं वेदस्यार्थः ८ राम॰

२८

२२

लोकं मर्त्यलोकं ५२ नर्ष्टिहन्ननप्रतिहतवान् ५३ ज्ञात्वादिषु त्वां भक्ताः नित्यं सेवितवंतो वयं कथंस्म
जेम ५४ त्वत्कृतमज्ञानं त्वं न प्रार्थयेनमर्ययामसया दित्याह त्वयेति चर्चिताः सत्लेहताः हि निश्चितं जयेम
५६ सत्यात्मिनो हि ब्रह्मचर्यादिना कथं विज्ञांतिवर्थत्वनायासेनैव न तिष्ठामस्त्याह वातरज्ञानात्

विविक्त उपसंगम्य जगतामीश्वरेश्वरं प्रणम्य शिरसा पादौ प्रांजलिस्तमभाषत ५१ उद्धवः
देवदेवेश योगेश पुण्यश्रवणकीर्तन संहृत्यैतत्कुलं नूनं लोकं संत्यक्ष्यते भवान् ५२ वि
प्रशापं समर्थोपि प्रत्यहन्न यदीश्वरः नाहं तवांघ्रिकमलं क्षणार्धमपि केशव ५३ त्यक्तुं
समुत्सहे नाथ स्वधाम नय मामपि तव विक्रीडितं कृष्ण नृणां परममंगलं कर्णपीयूष
मास्वाद्य त्यजत्यन्यस्पृहां जनः ५४ शय्यासनाटनस्थानस्नानक्रीडाशनादिषु कथं त्वां
प्रियमात्मानं वयं भक्ताः त्यजेमहि ५५ त्वयोपभुक्तस्रग्गंधवासोऽलंकारचर्चिताः उच्छि
ष्टभोजिनो दासाः तव मायां जयेमहि ५६ वातरशना य ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमंथिनः
ब्रह्माख्यं धाम ते यांति शांताः संन्यासिनोऽमलाः ५७ वयं त्विह महायोगिन् भ्रमंतः कर्मव
र्त्मसु त्वद्वार्तया तरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरं तमः ५८ स्मरंतः कीर्तयंतस्ते कृतानि गदितानि
च गत्युत्स्मितेक्षणक्ष्वेलि यन्नृलोकविडंबनं ५९ श्रीशुकः एवं विज्ञापितो राजन् भग
वान्देवकीसुतः एकांतिनं प्रियं भृत्यमुद्धवं समभाषत ६० इत्येकादशे षष्ठोऽध्यायः ६

तिरूप्यं तेमः तावकैर्भक्तैः सहत्वत्कथनेया ५८ त्वल्लीलापरिज्ञानसः हेतैर्कातं ५९ एकांतिनमित्ता
दिसात्मभिप्रायं वचनैहेतुः ६० ॥ इत्येकादशे षष्ठोऽध्यायः ६ ॥ श्रीरामायनमोनमः ॥ राम ॥

श्री॰ भा॰ ए॰ स्कं॰ २२

त्वंम सर्वेषाति त्यज्येस्या धेदेश मात्मानो योगं मन्वानः १२ ति योगफलदाविनयोगविदां मान्य मा नामा ति यो॰
ग्या लिंते च विशेषेषः यत्काश्रयो गोविमस्यते र्थस्मि योगात्म नृ योगा आत्मा स्वरूपे भवति यस्य योगस्तदुत्पत्ति योगा
यामतां यस्मात् वक्रमिते ते संबोधनं स्वमद्दिमाके वलं तयापूदिष्टं तन्तु मे दूषिकार्य यथांत्वाच्युतिवोतिनत॰
दुःसह तिः कथम तिनवाराम्यायेर्थ सर्वस्य दनादि वस्यं भागः किं हसर्वात्मन लक्षणाभ्रम मगमा यत्ति रूपः यशति॰
न्यागापु पदिष्टं सोहमूढमतिः अतः ममेति यह मिति यस्मान्तवे प्रत्यसद्दितेनन्माययाविरचितेन आत्मनि

योगेश्व योगविमान्य योगात्म योगसंभव निःश्रेयसाय मे प्रोक्तः त्यागः संन्यासलक्षणः १४
त्यागोयं दुष्करो भूमन्कामानां विषयात्मभिः सुतरां त्वयि सर्वात्मन्नभक्तैरिति मे मतिः १५
सोहं ममाहमिति मूढमतिर्विगाढस्त्वन्मायया विरचितात्मनि सानुबन्धे तत्त्वंजसा निगदितं भवता यथाहं
संसाधयामि भगवन्ननुशाधि भृत्यं १६ सत्यस्य ते स्वदृश आत्मन आत्मनोन्यं वक्तारमीश
विबुधेष्वपि नानुचक्षे सर्वे विमोहितधियस्तव माययेमे ब्रह्मादयस्तनुभृतो बहिरर्थभावाः

मग्नः
देहे विगाढो निमग्नः तस्य भवेनानि वृत्ति यथाहमंजसा संसाधयामि तथा भृत्यं मां तु शाधि नैमित्तिकया १६
मयासुते पज्ञात् दुर्विरतः तस्मात्त्वमेव ब्रवीत्वन्ततश्चाहमन्यं सोति हुस्थाः स्वमकाधास्वरूपस्यात्मिनः आत्मनो॰
मान्यमिति अन्यं वक्तारं सर्वज्ञान च ते न पश्यामि स्वदृशोः स्वतः सिद्धज्ञानात्मनो मामिति अत इत्याह सर्वे इति
बहिरर्थभावविषयेषु '' '' '' तद्दपे १० २२

27

कथमात्मनि परिच्छिन्ने विततं जगदीक्षणीयं आत्मानमिति मयि च विततमिति तद्रूपेणोहस्व ९ नन्वेवं युक्तचित्तेन
श्र कर्माकरणे दोषादयो विघ्नास्तत्कर्मणि नित्यं तत्राह ज्ञानेति ज्ञानं वेदतात्पर्यनिश्चयः विज्ञानं तदर्थानुभवः ताभ्यां स
म्यक् युक्तः ततश्चात्मानुभवेनैव तुष्टचित्तः अतः शरीरिणां देवादीनामात्मभूतः अतस्तैर्न प्रतिहन्यसे अ
यं भावः यावदननुभवं यथाप्रमं कर्माणि कुर्यादेव तदनन्तरं सर्वेषामात्मभूतत्वात् न कोपि विघ्नमाचरतीति ।

तस्माद्युक्तेन्द्रियग्रामो युक्तचित्त इदं जगत् आत्मनीक्षस्व विततमात्मानं मय्यधीश्वरे ९ ज्ञानवि
ज्ञानसंयुक्त आत्मभूतः शरीरिणां आत्मानुभवतुष्टात्मा नान्तरायैर्विहन्यसे १० दोषबुद्ध्योभयाती
तो निषेधान्न निवर्तते गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथार्भकः ११ सर्वभूतसुहृच्छान्तो ज्ञानवि
ज्ञाननिश्चयः पश्यन्मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुनः १२ शुकः इत्यादिष्टो भगवता महाभाग
वतो नृप उद्धवः प्रणिपत्याह तत्त्वजिज्ञासुरच्युतम् १३ राम॰

न चास्य कश्चिद्विघ्नः तस्याह न देवाश्च नाभूत्या ईशते आत्मा ह्येषां स भवतीति १० नन्वोत्पन्नज्ञानस्यापि यथेष्टाचर
प्र णं स्यादित्याह दोषबुद्ध्येति गुणदोषबुद्ध्यतीतोपि बालकेन समं निषेधान्निवर्तते एवं किन्तु न दोषबुद्ध्या विहि
तं स्वाध्यायश्चः करोति न गुणबुद्ध्या यथार्भकः सङ्कल्पविकल्परहितः किञ्चित्करोति किञ्चिन्निवर्तते तद्वत् ११
एवंभूतस्य न पुनः संसार इत्याह सर्वभूतेति न विपद्येत न पुनः संसरेत् १२ राम॰

श्री

द्वि० टी०
भा० पु०
टी०
२४

न्न:पुरु्षंयद्यो नेयकेति २२ प्रकृतमनमाह प्रवेतिप्रयायौस्वांतविषुकाइप्रमनः प्रयाङ्गयातो भोहः
कृत्य ईश्वामातिविकमाप्रड्डा प्रान्तान् मृगयतिमार्गैणाप्रकारद्वयमाह गृहेममाणैर्वुध्या दिभिर्गुणैर्हनुभिः
नहानाप्रकाशःसप्रकाशमेकं विनानचदंप्रभुपपन्निमत्तेव लक्ष्तके तथानेवलिंगेषमातिमृतेनानुमानं।
तदृश्यसमूर्तकमृगयेनेलुड्मादिकंयणानिकलेप्रयोन्यानिकरणानाड्यप्यादिवृहिनि तदुक्तं भगवान्सर्व
भूतेषुलक्षितःस्वात्मनाहरिः इत्युपेड्जादिभिर्दृष्टालक्षणैरनुमापकैरितिनन्वेतानुप्रमानिकन्यान्मेति न

एकद्विविवलष्यादेवकृपारसूयपदः वंक्रांसनिपुणसृष्टाःनामामेपोसषीप्रिया २२ अत्रमां
मार्गयंत्यद्वारुड्कारेत्नभिर्यीभूव गृहमाणैर्गुणैतिंगेव्याप्यमनमानुनः २३ अत्राम्यदाहवंतीम।
भिनिहात्मयूपालनं प्रवधूतपमेवापुरुपदोपमितनेनसः २४ अवधूतहिर्जेकिविरंतमकुतोभयं द्य
कर्णिविरीत्मनहृाायडपेप्रकथममविन् २५ यडुकवाच कुलोवुडिरिमेवलप्नकर्तसविपारदा
यामासायभवांमाकेविडाम्पुवलिवालवत् २६ प्रायोधर्मार्थकामेषुविवित्सायांचमानवा हेतुनैव
समीहंतेप्रयपापशोमःप्रियः २७ ॥

मंतयुंईस्वदियानिविनंनपदार्थस्तुदिमारयैलावकुप्रानुनविवर्तितत्वात् भूयोन्वयैर्युकाभ्यामसंभावनाहिनि व्यति
कृत्वाविनि ह्ासमाहअन्नापीति २४ सुविप्रारस्प्रतिनिपुणा २६ सर्वलोवेलक्षणमाह प्रापद्रतिधर्मादिषु च्यते
विवित्सायांप्रात्मविचारेच मानवाःसमीहंते प्रवर्तंते तत्रापि प्रायुरार्हेतुनाकामनयेव २७ ॥ क
२४

केचिन्मूढाः क्लीला भवंतिके चित्तेविना फलकालेविनश्यंतिके चिद्रत्ताः केचिद्रत्नोसमर्थाः केचिन्नध्यानयुक्ताः नष्टाः हृदयस्थमन्नव शमित्यादीनिपदविशेषणानिनश्यंतः कालतः पादेदृष्टान्तस्य यस्मिन्कालादिभिरज्ञेनाः चिंतयंतोकोधिता ध्यानयस्मात्तेऽहंभगवन् तस्माद्देहेदेहितः हृजिनेंद्रः देवभिन्नमः हृकारणोदेवाय हृकारोयम्तस्य पठनीयः नन्वनव यत्नादीनिज्ञानामनराहृनारायणामितिमृत्युकेचित्तामहनतोजीवः तस्मात्सोयंभवेतशरणंप्रपद्ये १९ तदेवमसंभावनाविपरीतभावनाभ्यामुपदिष्टतत्त्वमनवगाहमानप्र

तस्मात्सर्वेतमनवयमनंतपारं सर्वेज्ञमीश्वरमजं कवि केऽठधिष्ठं निर्विमश्रीवरमुहुर्हृजिना
भिनमोनारायणानवस्वविशरणंप्रपद्ये १९ श्री भ ग वानु वाच प्रायेणमनुजालोके लोकतत्त्व
विचक्षणाः समुद्धरंतिह्यात्मानमात्मानैवाशुभाशयात् २ आत्मनोगुरुरात्मैवपुरुषस्य
विशेषतः यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यांश्रेयोसावनुविंदते २ पुरुषत्वेचमांधीराः सांख्ययोग
विशारदाः आविस्तरांप्रपश्यंति सर्वशक्त्युपबृंहितं २१ राम

तितन्निरूपनये गुरूपदेशं विनापि मानवप्रतिरेकाभ्यामेव तत्त्वप्रतिपत्तिरस्तीति दर्शयितुमाह प्रायेणेति लोकतत्त्वस्य विचक्षणाः परीक्षकाः अशुभाशयात्तु विशेषतामसात्तः २ तदुपपादयति आत्मनः पश्वादि शरीरेष्वात्मैव हिताहितज्ञानगुरुः तत्रप्रत्यक्षं दर्शयति पुरुषत्वेचेति तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मासहितप्रज्ञानेनसंपन्नतमो विज्ञानंवदति ज्ञातंपश्यतिवेदश्वस्तनंवेदलोकालोकौमर्त्येनामृतमीप्सत्येवंसंपन्नोथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभिविज्ञानमिति २१ राम

श्री॰ भाग॰ टी॰ ३५

नाहुषो ययातिः ३५ तितेः तमेव शिक्षितमर्थमाह भूतैरिति आक्रम्यमाणः पीड्यमानः तद्विद्वान् भूतानां भूता
नां दैववशवर्तित्वं विद्वान् अनेन नियमपर्वतरूपाद् वृक्षरूपाच्च पृथिवीतस्याः शिक्षितमाह शश्वदिति स
र्वदा परार्थाः परोपकारार्थाः सर्वा ईहा यस्य सः परार्थ एव एकान्ततः संभवो यस्य सः भूभृत्तः पर्वतात् त
स्य हि वृक्षस्य तत्परार्थं सर्वक्रियाः परार्था एव यथा तद्वत् तथा नगशिष्यः वृक्षशिष्यः सन् परात्मता
पराधीनतात्मता तां शिक्षेत यथा पर्वतस्य तथा एव तत्परार्थं सर्वमित्यर्थः ३७ वायुरपि द्विविधः
प्राणो वायुः स एव तत्र शिक्षणस्य गुरुः तमाह प्राणेति प्राणवृत्त्या आहारादिमात्रेण प्रवर्तनेन रूपादिभिरिन्द्रिय

यतो यदनुशिक्षामि यथा वा नाहुषात्मज। तत्तथा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥३५॥ भूतैराक्रम्य
माणोऽपि धीरो दैववशानुगैः। तद्विद्वान्न चलेन्मार्गादन्वशिक्षं क्षितेर्व्रतम् ॥३६॥ शश्वत्परार्थसर्वेहः
परार्थैकान्तसम्भवः। साधुः शिक्षेत भूभृत्तो नगशिष्यः परात्मताम् ॥३७॥ प्राणवृत्त्यैव सन्तुष्येन्मुनिर्नैवेन्द्रि
यप्रियैः। ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाङ्मनः ॥३८॥ विषयेष्वाविशन्योगी नानाधर्मेषु सर्वतः।
गुणदोषव्यपेतात्मा न विषज्जेत वायुवत् ॥३९॥ पार्थिवेष्विह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः। गुणैर्न युज्यते
योगी गन्धैर्वायुरिवात्मदृक् ॥४०॥ राम॰

विषयं प्राप्नोत्यपि नैव तेषु आसक्तो भवेदित्यर्थः प्राणवृत्त्यैव कथं ज्ञानं न वै कल्पेत ज्ञानं न नश्येत् स्यात् अतो दे
हनिर्वाहः कर्तव्यः गुणलिप्साया न वाक् मनश्च विक्षिप्येत अनेनाभ्यन्तरं लिप्तमित्याह ज्ञानमिति न ना
वकीर्येत न विक्षिप्येत ३७ विषयानुभवमात्रोऽपि तेषु नासक्तिर्वायोर्हार्या शिक्षितमाह विषयेष्विति नाना
धर्मेषु गुणीतोऽपि अविषयेषु ३८ न हि वायुर्देहेषु देहनेवाससज्जते तद्वत् यथा वायुर्गन्धादिधर्मयोगेन प्रतीय
मानोऽपि न तल्लिप्तो न तद्योगी ३९ एवं देहादिधर्मयोगेनाहमित्यप्रतीयमानोऽपि आत्मा न तद्धर्मवानिति सम्बन्ध

४४

न

त्वेन नवानामपि च नवानां कर्मणां कर्ता भवति न च किंचिदीहते इति नत्व ज्ञात्वा वा सङ्गानेन वा स्वनैपुण्येन वा
विरूपत्वेन वा स्वबुद्धिमत्तया वा शौर्यदासीन्य इति तत एव नेत्याह कल्पइत्या दिना २८ महानानंदस्वतवकृत्ता
नइति एकृति जनेष्विति स्पृहाविहीनस्य विषयभोगारहितस्य सत्वहेतुः केवलात्म कल्पवादिस्तुत्यस्य
न:

एवं नैवं नमहाभागो ब्रह्मण्येव समेधसा ॥ पृष्टः सभाजितः प्राह प्रश्रयावनतं द्विजः ॥३१॥ श्रीब्राह्म

त्वेन कल्पः कविरिदं नः स्वभागोः मृतभागलः नकर्तानेहसे किंचिज्जतोऽस्मनपि ज्ञापवत २८ ज
नेषु दृष्टमानेषु कामलोभदवाग्निना न तप्यसे प्रिनाम्भ्रष्टोऽनामांभः स्वइद्वहिद्यः २९ त्वेहिनः
कृता ब्रह्मलत्वात्मत्वाबदकारणं बुद्धिस्पृहाविहीनस्य भवतः केवलात्मनः ३० श्रीभगवानुवा
च ॥ इति भगवतो राजन् ब्राह्मणो बुद्धिपाश्रिताः यतो बुद्धिमयादायमक्रोदासीहृतान् स्तुतः य
इमेव महाभागो ब्रह्मण्येव समेधसा पृष्टः सभाजितः प्राह प्रश्रयावनतं द्विजः ब्राह्मणोवाच
३१ पृथिवी वायुराकाशमापोग्निश्चन्द्रमारविः कपोतोऽजगरः सिंधुः पतंगोमधुकृद्गजः ३३
मधुहा हरिणो मीनः पिंगला कुररोर्भकः कुमारी शरकृत्सर्पः ऊर्णनाभिः सुपेशकृत् एते मे
गुरवो राजन् चतुर्विंशतिराश्रिताः शिक्षावृत्तिभिरेतेषामन्वशिक्षमहात्मनः ३४ ॥ गुरवः

स्वीकृताः

कयेतेषाश्रिताः नतु पदेशेन स्वदासिवर्यरामि ३३ श्रीमंतेनृपंकोहसकशैतीति मध्ये सुकृत ३२ मे
मयामाश्रितापाहाह यतेषां वृत्तिभिः आत्मनः शिक्षाः शिक्षणीयान् प्रशंसान् हेयोपादेयादीन् स्व
न्यदन्यशिक्षितवानस्मि ॥ ३४ ॥ ॥ रामायनमः ॥ ॥ रामायनमः ॥ राम

30

पृ. ५८

दिना २८ महानानंद

श्री॰ सुराणां मर्त्यानामहं कुर्मी इंगर्भमस्य वदनं यथा २२ न केवलं तद्वचनानुसारेणैव यावद्धारं संवादयोन्याद्ककस
भ॰ टी॰ मिति २४ इमया इष्टादिमिंवनालं जयपुमाणं पत्रबंभज २५ अखिलयुक्तत्वमेव तन्वकत्वे न नियतत्वेन चा
अ॰ १४ हणताविनिरमा सुकृद्वस्य मानोविम्बस्य बीजयोनीनिशिमायाद्वे ननु पुरुषप्रधानयोर्बीजयोनीति प्र
६१ सिद्धमतस्थाह पुरुषः प्रधानं इति पुरुषा प्रधाने शक्तियुक्तः प्रधानपुरुषावष्यंबाजेयर्थः एवं जनक त
अमेकालं चराचरं समामां विदधुमानमो सुराणां महद्योनिर्गर्भस्य वचनं यथा २३ कल्पनानागपुन
प्राणाम हो गमयि ति यथा अवि स्थालील येव पश्चिवपुष्पाभियः २४ बालमयमहासारयतुर्यैष्टि
मिवेभवाद बुधसेकेनद्रस्तेन समारमदयाङ्घिवि प्रलंबा येनुकोविष्टः तृणावर्तोवकादयः देवा
सुरामरानिनेद्रस्तोयेनस्य लीलया २५ शुकः इति संसभ्रसुनसरत्यनेदः क्षान्तवनयोः अस्य
कंटो मवयक्षी प्रसप्रसंरविक्लः २७ यशोदादर्शिभस्माणि पुत्र स्य वदितानि च शुकवति ह
गोवा स्त्रादोष्ह्वे हस्वनयथा यथा यमः २८ न यांवित्सभगवते क्षणे नदय शंदेयाः वीक्ष्याउत्त
गोपनमनंद मासाद्रवो मुदा २९ उद्धवः पुत्रवाक्ष्यमानमा सूनदादिताम्रेद मानद नारायणावि
लगुणयज्ञ ता मतिसं स्थिती ३० एतेहि विश्वस्य च बीजयोनी रामानुजः पुरुषः प्रधानं अभी
यभूते पुविलवताननान स्यवे पुणनदृशी पुराणो ३१ अस्मिन नः प्राणावियोग कालेदा मम
वेष्णामनोवित्तिसुद्ध जिह्वयकर्मा मापमाभ्युयानियगति ब्रह्ममयोक्कवक्षाः ३२ ॥
मुक्तेषिव अनीयभूतेषु प्रत्युयवि पुणभूतानोलङ्कयदिनस्याविलहणास्यवनामाभेदस्यत्तानस्यचजीवस्यईशा
नईस्वरोतियत्ता रामतः अतः युवायो अनादीतात्काणाताननस्थतियतत्तमितर्थः ननुस्वर्णादिसमा
वेषां मत्युणादित्वं सकल देशना स्थलस्यानभ्यः केविशेष्यः इत्याशंक्याह यस्मिश्चितिहा अभ्यकर्मा वास म॰
नानि हृदयाश्च भाराग्नेयः स्वेदयजानवान् आर्कं वर्णाः मुक्तः सत्वसृतिस्मन् यदागाति तन्मदयाति ५१२ ३२

31

विलेलाङ्कितलाङ्गिः गोदोहशाश्रैः महाभिनीरवाः सुंवसुंवनयमानयगृहाणा देहीनाद्ययायमिलन्वेणा
नानिःस्वानेन १० गायतीभिर्गोपीभिर्गोपैश्च स्वविराजिते ११ प्रतायवनान्वितः पुष्पैश्च मनोरमैः मेघडम्ब
रूहः १३ सर्वयत्नजयामाव १४ साधूनामितिकर्मणा षष्ठी १७ गावोगाः गिरिगोवर्द्धने १८ गोपि
कम्लतालविसजाङ्किगोवत्सैर्मण्डिते स्थिते गोदोहशाखाभिर्यवैर्वर्णनानिः स्वनेनच १० गायतीभि
श्च कर्मणा शुभनिवलक्रमस्यापाः स्वल्लतानामभिर्गोपैश्च गोमुख्यसविराजिते ११ चन्द्रकान्तिपि
गोविप्रपालितदेवार्द्वनान्वितैः पुष्पैर्द्वीपैश्च मालैश्च गोगोवाशैर्मनोरमै १२ सर्वतः पुष्पितवने
हिजातिकुलनादिते हेमकाञ्चनास्थाणमणिभिश्च मण्डितम् १३ तामगानसमारामकामस
जुविरुपिय नदः पीनः परिष्वज्यनान्सदेवानपिमार्चनत १४ मानितेषवमाचतामविप्रकारि
यौस्मिन् गातश्रमं पर्णपक्षुस्वादसेवादनादिभिः १५ कुसिद्ध्वगमहाभासवानाखुरगाट्नः
श्वेतकृष्णमयार्थिरेणुनाशुक्लः स्वस्स्रुतः १६ दिव्याकैसाहतः पादःसानुगाश्चनयायना ५
साधूनांथ मंसीलानायद्वनोवेष्टियःसदाः अपिस्मरतिनः कृष्णोमातनैस्नहहृदयबोन् ६
गोपाहजनवानसनाथमागो नाहृदावनेमिति अध्यायमुपतिगोविंदः स्वजनानन्दकृतीहितं
तर्हि इह्मामतद्भनेस्वनमस्याक्षितेद्दृणा १९ दाबाग्निवातवर्षेवृषसर्पासुरेतितोऽत्यय
मापिमृत्युभ्यः कोलितस्महात्मनः २० स्मरतां कृष्णवीर्याणि लीलापाङ्गनिरीक्षितं हसितंभाषितं
वीणासर्वाणः शिथिलाकिया २१ शरत्कुलवनोदेशानशुकूद्भपदपृषितान् आक्रीडानीक्षमाणानांमनो
यायात्ततिन्मसतानिति किं २२ श्रीकृष्णो नवकापस्वरूपादिभिः अनुपमानन्देन तस्मित्रस्तदाहृदा वाग्निविन्यादि
तातावाकवयानिनिवहान्मयोवेतिश्रुमाभ्यसहङवतिकामेभ्यो मृत्युभ्यः श्रीकृष्णेनरक्षिताः स्म २३ किंचस्मर
नामितिलीलयायागनिरीक्षितेश्रमहोदकनकवलोषितिलापवर्कितग्रान्तकपरमंजीवाहृदग्निकृतेति

श्री भा. ए. टी. ५२

तिरश्चिदन्यथ वा कृतवती नवतु मापौंलव वकथंस गतिः ८ तदेवाह एलोकानिति ९ वासहति श्रयमे
तपा उकलत इहेनगातं गोष्ठीहेतुर्भवेदित्यर्थः विनैकाग्रतहेनास्फूर्तिलतातमसमाधिहेतुरित्याह का
मान् शिलिनेमिर्यहमनइति तशंएणथमाह जिनेति आसनजयेश्वासजयः तस्य जेनयेश्वासाधीनमनोमल
भवति नतु तणोनिश्चलत्वात्तिमनोविषयवासनया एदितितिपततमुष्माद्विसर्वथालीयेतवातदाकिंतस्ता
ह वैराग्याविति पमानेश्वभ्यासयोगेनलब्धप्रियमाणोस्थिरीक्रियमाणं ११ एकान्ते निरुद्धवनसदृशभूमि

स्मातन्द्रगस्थितं मनः मामहनीश्री दिनानतः बंभजेनैकयाः शान्त्वा न्हो रहोपायोपायश्रोषयत् १ उभा
यो मण्णमहोमोलवद्वृत्ताः स्मशान्यो ः तत्राप्यकनिवृत्तिमिर्द्दकमात्राभवद्धृति ८ अतस्थितमिमंत
माउयरेकुमारीश्म लोकानन्तर्वेत्रताल्लाकतन्नविदिन्मया ९ वाम वक्तोकलरशोभवहातोहृ
२ योगति एकायवव्वेतम्माकुमार्याश्वर्बंकगाः १० मनएकत्रसंयुज्यान्जितश्वासोजितासनः वै
राग्याभ्यासयोगेनम्रियमाणमतंद्रितः ११ यस्मिन्मनोलब्धपदंयदेतच्छनैः शनैर्मुंचतिकर्मरेणून्
सत्त्वेनवृद्धेनरजस्तमश्चविधूयनिर्वाणमुपैत्यनिंधनम् १२

तिपन्तगुबितेयात्मकमनःपतयस्मिन्ब्रह्मणीदः
रूपेभगवतिलब्धपदंस्थानक्रमंवासनाम्भुंचतितस्मिन्ननुकर्मवासनाम्भुवनितस्मिन्ननुकर्मवासनात्यागेपि
सत्त्वं लितवद्धयोरुद्धीवः नाम्तेनेतिइरनोपशामात्मकेनरजस्तमसोरभिभवेसतितत्सत्त्वस्याभावानिर्वाणमश्नुति।
कर्मप्याकौशिल्यवस्यानमुषातिजतस्य निधनइंधनगुणाःतत्कार्यंचतद्रहितं तदुक्तं योगशास्त्रे मनसोहति
ल्लयस्यावश्यलोकवतस्थितिः यामन्तानतमावसा ममर्थंयत इति १२ ॥

५२

दुनिट्यी

नवमे कुररादिभ्यो देहतश्चोपशिक्षितं अवधूतो यदुं प्राह कृतार्थो येन निर्वृतः कुररात् शिक्षितमाह परि
ग्रहो हीति यद्यत्प्रियतमं तस्य तस्य परिग्रहः न हि दारामयि पुत्राद्दुःखं तमिति विद्वान् यस्तु किंचनः त्यक्तपरिग्र
हः सन्न वर्त्तते तदाह सामिषमिति २ अर्भकाच्छिक्षितमाह नेति गेहपुत्रिणां गेहवतां या भवति सा चिंता मे नास्ति
आत्मनैव क्रीडा यस्य आत्मनि रतिः प्रीतिर्यस्य सः ननु कृत्स्नचिंतयोः किं साहव्यमित्युक्ते परमसुखत्वमित्याह

नि

ब्राह्मणः परिग्रहो हि दुःखाय यद्यत्प्रियतमं नृणां अनंतं सुखमाप्नोति तद्विद्वान्यस्त्वकिंच
न १ सामिषं कुररं जघ्नुर्बलिनो ये निरामिषः तदामिषं परित्यज्य स सुखं समविंदत २ न मे मा
नापमानौ स्तो न चिंता गेहपुत्रिणां आत्मक्रीड आत्मरतिर्विचरामीह बालवत् ३ द्वावेव चिंतया
मुक्तौ परमानंद आप्लुतौ यो विमुग्धो जडो बालो यो गुणेभ्यः परं गतः ४ क्वचित्कुमारी ह्यात्मा
नं वृणानान् गृहमागतान् स्वयं तानर्हयामास क्वापि यातेषु बंधुषु ५ तेषामभ्यवहारार्थं शा
लीन् रहसि पार्थिव अवघ्नंत्याः प्रकोष्ठस्थाश्चक्रुः शंखाः स्वनं महत् ६ राम राम

द्वाविति ३ विमुग्धः मूढः जडः अज्ञः उद्यमशून्यः बालः यः गुणेभ्यः प्रकृतेः परेशं प्राप्तः तौ द्वौ कुमार्याः
शिक्षितं वक्तुं अवस्थितिकामाह क्वचिदिति द्वाभ्यां वरणाय आगतान् बंधुषु पुत्रादिषु ५ शालीन्
अवघ्नंत्याः सत्याः प्रकोष्ठस्थाः भवति तथा स्वनं चक्रुः स मामहद्बुद्धिमती सा स्वयं लज्जया वहन्नं कुमारी
तेन दरिद्रता योनं क्षवलोक्य शंखाः क्रमेण एकैकं शेषं करात् द्वौ शंखाविति द्वौ ६ राम

श्री· भा·प· टी· १८

33

दुर्जनोपद्रवो नूनं दुःसहोपि महीयसां अतस्तन्निवृत्त्युपायैः सहनोपायवर्त्तने २ तत्रतावदस्मिन्नध्याये
भिक्षुगीतयामतो विजयेन्द्रो पुरुषप्रकृतिविवेकस्तु तदुपरस्मिन् उत्तराह्नि विजयः ततः परस्मिन्नैलगीत
याविषयस्तत्त्यागो न सत्संग इति क्रमेणोपायाः भगवतावर्णिताः संक्षिप्ताः प्रार्थिताः हृष्यमस्यवत्रः
सत्यार्थं तु तत्सर्वं प्रतिज्ञावभाषे १ तत्रैतावदर्गीकोरोल्लइच्चः संस्रजयतिद्वाभ्यां देवाहस्पत्यहृह्रस

श्रीभगवानुवाच बार्हस्पत्य सनोस्यत्र साधुर्वै दुर्जनेरितैः दुरुक्तैर्भिन्नमात्मानं यः समाधात
मीश्वरः नतथाताप्यते दैः प्रमान्ताविर्द्धमर्मगे यथानुदंति मर्मस्था ह्यसतो
परुषेषवः ३ कथयंति महत्पुण्यमितिहासमिहोद्भव तमहं वर्णयिष्यामि
निबोध सुसमाहितः ४ केनचिद्भिक्षुणा गीतं परिभूतेन दुर्जनैः स्मर
ता धृतियुक्तेन विपाकं निजकर्मणां ५ ताम·

त्वमसं[illegible]ते शिष्यग्रहलोकसमायुर्नो स्त्रियो दुर्जनोक्तैर्भिन्नं कृमितं मनः शमयितुमीश्वरः समन् २ जो
न स[illegible]आह नेति यथा मर्मस्था मर्मस्वेव दिता स्थिताः प्रकृष्टा इषवस्तुदंति व्यथयंति तथा ह्यसतो
[illegible]मानुदंति अतस्तथा न तप्यत इत्यर्थः ३ तथापि तेनैव यावत्समाधि उपायैः सर्वं सोढव्यमिति
त्यभिप्रायेणेतिहासमाह केनचिदिति महदपुण्या भवतीति तथा पुण्यमितिहासगाथा कथयंति ४ नाम १८

श्रुतो भोगायमानं कर्तृत्वमित्याह तस्मादिति ५६ दुःखप्रतीकारोपायमप्युपदिशन्परमेश्वरा
निष्ठेन बुभाभ्यासमित्याह क्षिप्त इति द्वाभ्यां क्षिप्तः आक्षिप्तः तत्रदुक्तिवाप्रलब्धः उपहसित ५७ निष्ठि
तः निष्ठीवनविषयीकृतः मूत्रितः मूत्रेणार्द्रीकृतः प्रकंपितः परमेश्वरनिष्ठातः प्रच्या
वितोपि कृच्छ्रगतः कष्टप्राप्तोपि तदा धैर्यमवलंब्यात्मनाबुद्ध्यात्मानमुद्धरेत् श्रीनारायण
स्मरेदित्यर्थः ५८ एवं तदुक्तं यथावबुध्येयं तथा नः सर्वात्मतिवदेत्यर्थः ५९ त्वद्धर्मनिरतान्तेवि:

तस्मादुद्धव माभुंक्ष्व विषयानसदिंद्रियैः आत्माग्रहणनिर्भातं पश्य वैकल्पिकं भ्रमं
५६ क्षिप्तोवमानितोसद्भिः प्रलब्धोसूयितोथवा ताडितः सन्निरुद्धो वा वृत्त्या वा प
रिहापितः ५७ निष्ठितो मूत्रितो वाज्ञैर्बहुधैवं प्रकंपितः श्रेयःकामः कृच्छ्रगत आत्म
नात्मानमुद्धरेत् ५८ उद्धवः यथैवमनुबुध्येयं वद नो वदतां वर सुदुःसहमिमं मन्ये
आत्मन्यसदतिक्रमं ५९ विदुषामपि विश्वात्मन्प्रकृतिर्हि बलीयसी ऋते त्वद्धर्मनि
रतान्शांतांस्ते चरणालयान् ६० इति श्रीभागवते एकादशे भगवदुद्धवसंवादे द्वावि
शोध्यायः २२ श्रीशुकः स एवमाशंसित उद्धवेन भागवतमुख्येन दाशार्हमुख्यः संभाजय

दुष्टः यसद्भिः कृतमतिक्रमं पराधं सदुःसहं मन्ये इत्यन्वयः प्रकृतिः स्वभावः ६० तिरस्करणं
सहेहमेवेति कृत्स्नं दशितं प्रकाशितं तद्दृष्टांतेन भक्ताभिरूपो सोम्यादौ इति एकादशे द्वाविंशः २२
त्रयोविंशे तिरस्कारसहनोपायोत्र ईर्यते भिक्षुगीताप्रकारेण मनसः संयमोपियः १ तम

श्री भा ए टी १०५

मष्टः रायः नष्टा वा: अर्थो यस्य तत्तपस्विनः संतप्तस्य १३ अनुतापितः आत्मा देहः वृथैवात्मानात्मा पितं प्रपंचयति
न धर्मायेत्यादिना यस्य ईदृशः आयासः तेन मया १४ नरकाय च मृतस्य अर्थ धर्मानुष्ठानात् १५ श्वित्रः श्वेतकु
ष्ठं १६ सिद्धे अर्जने उत्कर्षे वर्धने पाशः पासन्नताम्रासः चिनायना श्रोभ्रमस्तति १७ किं चार्थस्य उपभोगे विस्मयः
साधनो न ... यारायासः ... सेवकेनाश्रयभागयोः ... नाशो ... यादयः ... पंसमयाद्देयाख्य।

तस्यैवं ध्यायतो दीर्घं नष्टरायस्तपस्विनः खिद्यतो बाष्पकंठस्य निर्वेदः सुमहानभूत् १३ स चाहेदमहो
कष्टं वृथात्मा मेऽनुतापितः न धर्माय न कामाय यस्यार्थायास ईदृशः १४ प्रायेणार्थाः कदर्याणां न
सुखाय कदाचन इह चात्मोपतापाय मृतस्य नरकाय च १५ यशो यशस्विनां शुद्धं श्लाघ्या ये गुणि
नां गुणाः लोभः स्वल्पोऽपि तान् हंति श्वित्रो रूपमिवेप्सितं १६ अर्थस्य साधने सिद्धे उत्कर्षे रक्षणे व्य
ये नाशोपभोग आयासस्त्रासश्चिन्ता भ्रमो नृणां १७ स्तेयं हिंसानृतं दंभः कामः क्रोधः स्मयो मदः
भेदो वैरमविश्वासः संस्पर्धा व्यसनानि च एते पंचदशानर्था ह्यर्थमूला मता नृणां तस्मादनर्थमर्था
ख्यं श्रेयोऽर्थी दूरतस्त्यजेत् भिद्यंते भ्रातरो दाराः पितरः सुहृदस्तथा एकास्निग्धाः काकिणिना सद्यः सर्वे
ऽरयः कृताः २० अर्थेनाल्पीयसा ह्येते संरब्धा दीप्तमन्यवः त्यजंत्याशु स्पृधो घ्नंति सहसोत्सृज्य सौ
हृदं २१ ।।

साने सहृदतवन्मसनानि सन्नी ... तस्य विषयाणीत्येति १८ भेदो वैरमपर्धाः प्रपंचयति ... मियते ... तिप
... एकैकस्य ... भागाः ... स्मृति ... ऊतः काकिणिनाशुक्तमाषविंशतिवराटिका
किणिनया १९ संरब्धाः ... स्पृधः स्पर्धमानाः २० ।।

३४

५८

सत्तमित्रः सुर्वैधुनायः कृष्णाजिनस्य धनस्य नाशेन संतप्य मातो निर्विलः सन्प्रव्रज्य भिक्षामटन् दुर्जनैरुपद्रुतः
प्रसन्नो यया जिनी गाथामगायति यति वक्रतस्य चरितमाह अवंतिष्विति याद्दिवा अवंतिषु मालवेषु वार्ता छविवा
णिज्याकृषिर्पाशुपाल्यं वृत्तिर्यस्य कदर्यस्य नातुमक्तः आत्मानं धर्म कृत्य बंधुपुत्रदाराः स्मृताः ऽयन् देवतातिथि भृत्यास्य सकद
र्य इति ख्यातः इति ५ तस्यपत्न्यातयोवाचवाचाश्रियमाधनीनाछिन्नेनार्जिताः इत्यर्थः शून्यावसथः यथर्मकर्महो

अवंतिषु द्विजः कश्चिदासीदाढ्यतमः श्रिया वार्तावृत्तिः कदर्यस्तु कामी लुब्धोऽतिकोपनः ६ ज्ञात
योऽतिथयस्तस्य वाङ्मात्रेणापि नार्चिताः शून्यावसथ आत्मापि काले कामैरनर्चितः ७ दुःशी
लस्य कदर्यस्य द्रुह्यंते पुत्रबांधवाः दारा दुहितरो भृत्या विषण्णा नाचरन्प्रियं ८ तस्यैवं यक्षवि
त्तस्य च्युतस्योभयलोकतः धर्मकामविहीनस्य चुक्रुधुः पंचभागिनः ९ तदवध्यानवि
स्रस्तपुण्यस्कंधस्य भूरिद अर्थोप्यगच्छन्निधनं बह्वायासपरिश्रमः १० ज्ञातयो जगृहुः किंचि
त्किंचिद्दस्यव उद्धव दैवतः कालतः किंचिद्ब्रह्मबंधोर्नृपार्थिवात् ११ स एवं द्रविणे नष्टे धर्मकाम
विवर्जितः उपेक्षितश्च स्वजनैश्चिंतामाप दुरत्ययां १२ रामः

ते गृहे देवादयस्तां विनिमित्त केवलं सहानी यं वित्तं यस्य पंचभागिनः पंचयज्ञदेवताः ९ तेषामवध्यानात् अना
दरात् तेन विस्रस्तो विशीर्णः पुण्यस्य स्कंधः समूहो यस्य हे भूरिद बहुप्रद अर्थो बह्वायासैः कृष्यादिभिः के
वलैः श्रमो यस्मिन्सः १० ज्ञातिभिः धनस्यार्धं नाशः इति दैवतः गृहदाहादिना कालतः निधानत्वेन स्थापि
तस्य नृपात्पार्थिवात् ब्रह्मबंधोस्तस्मात् ११ रामः रामः रामः

मिथिलायामनन्यकृष्णैकभक्तो मिथिलः १६ प्रभुरेव स्वयं विदेशान्देशान्प्रययौ १७ कृष्णो व्यासः रामो भार्गवः अहं शुकः
एवमादिभिः सह १८ आनर्तादिदेशवर्तिन्यो नार्यः उदारहासस्निग्धमीक्षणं यस्मिंस्तत् दृशाभिर्नेत्रैः २० स्ववी

तथा तद्राष्ट्रपालोऽङ्ग बहुलाश्व इति श्रुतः मैथिलो निरहंमान उभावप्यच्युतप्रियौ १६ तयोः प्रसन्नो भगवा
न्दारुकेणाहृतं रथं आरुह्य साकं मुनिभिर्विदेहान्प्रययौ प्रभुः १७ नारदो वामदेवोऽत्रिः कृष्णो रामोऽसि
तोऽरुणिः अहं बृहस्पतिः कण्वो मैत्रेयः च्यवनादयः १८ तत्र तत्र तमायान्तं पौरा जानपदा नृप उपतस्थुः
सार्घहस्ता ग्रहैः सूर्यमिवोदितं १९ आनर्तधन्वकुरुजाङ्गलकङ्कमत्स्यपाञ्चालकुन्तिमधुकेकयकोश
लार्णाः अन्ये च तन्मुखसरोजमुदारहासस्निग्धेक्षणं नृप पपुर्दृशिभिर्नृनार्यः २० तेभ्यः स्वावीक्षणवि
नष्टतमिस्रदृग्भ्यः क्षेमं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् शृण्वन्दिगन्तधवलं स्वयशोऽशुभघ्नं गी
तं सुरैर्नृभिरगाच्छनकैर्विदेहान् २१ तेऽच्युतं प्राप्तमाकर्ण्य पौरा जानपदा नृप अभीयुर्मुदिताः सर्वे गृ
हीतार्हणपाणयः २२ दृष्ट्वा त उत्तमश्लोकं प्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः कैर्धृताञ्जलिभिर्नेमुः श्रुत
पूर्वांस्तथा मुनीन् २३ स्वानुग्रहाय संप्राप्तं मन्वानौ तं जगद्गुरुं मैथिलः श्रुतदेवश्च पादयोः पेततुः
प्रभोः २४ न्यमन्त्रयेतां दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजैः मैथिलः श्रुतदेवश्च युगपत्संहताञ्जली २५

सै

क्षणेनैव विनष्टतमिस्रा दृग्भ्यः तेभ्यः क्षेममभयं श्रेयो दृष्टान्तज्ञानेभ्य २१ अभीयुः प्रत्युज्जग्मुः २२ प्रीत्युत्फु
ल्लानि आननानि आशयाश्च येषां तेः कराणि निचयैर्धृतैः शिरोभिः २३ २४ २५ ॥ ॥

स्वार्थसाधकः कन्याप्रेष्ठ ४ नमानिव्योनविमंस्यस्व मानीयवलेनयहच्छ यो पाहुतं परिविष्टतद्वै सोकिलास्मै नोवपुने
मर्थः ५ भावेनतमभिप्रायेणास्तु भितंमनोहदयेचौडिता यांतां सर्वोर्कनसीतानस्मिनेवयस्तु हृदयमीतंताववयया।
स्या ७ अतर्स्हतेमवमसंप्रेष्ठः पाप्रपामप्युपितु कामनभुमविनयस्यमः ८ अस्यमंतातस्यनस्यावसांद्भवतः

तदैववार्षिकान्मासानवात्सीत्स्वार्थसाधकः पौरः सभाजितोभीत्यां रामेणाजानतापि सः ४ एकदाराः
रुणा सोपर्श्वतिव्योनविमंस्यते अहयोग्यहस्तैस्त्वबलेनबभुजेकिल ५ सोपयुक्तनं मयदत्तीकथांतीचा।
तोरसा प्रीमल्कांतेरणः तस्यां भावस्तुमनोरथे ६ सापितंबकमेवीत्यनासीत्संहृदयेगवं हृतंतोत्री
डितायांगीतस्य स्तहृदयेत्तया ७ नाप्युरेसमनुष्ठाप्यनेनतं प्रेष्ठमर्जुनः नवेपेसभयम्निनः कामनातिवली
यसा ८ महमतीर्थयात्रायां स्वस्याड्गनिर्गतां नहात्तुमतः पितो कृतस्त्वमहात्पः ९ ॥
चत्रायत्रादण्ड्यं स्वारूधतो यान विस्ताम्मोशलां स्वानस्थभोगमकादिवे १० नकुतारभि
तोगमः पर्वलीवमहार्णवः स्त्रीतपादस्वस्मिनरुद्रैप्रान्तमानितः ११ प्राक्सितेमानवि
वरोमहाबलः महारथनांपदोमरोमस्य भत्योसितः ॥१२॥ शुक ॥ कृतस्यासीद्धिजप्रेष्ठ नंदं
वइतिश्रुतः कृष्णेकरुमन्याश्रणार्थः शांतः कविलपटः १३ सउवाहविदेहेषु मिथिलायां गृहाश्रमी
मी अनीह्याग तानापोति निर्ण्णिनतिजक्रियाः १४ यत्रामार्थं नहाहः दैवाः पनमप्युत नाधि

पातिवर्णीपिप्रतिवर्तवयोः प्रतिदयाति १५ भुनीह्यामन्त्रमतेनागतं परवल्गं भोज्यते नतीवर्तिनातिनकि
येनमः १८ यत्रामायेनहाहः दैवाड्पः पारीरम्बिवाहमायेभोजमुपनमतेतुमतित्सागहृते १५ रामः

श्री भाग० उत्त० ११

यत्नमास्थिमयत् ३८ भवतिजेभवतितिजेप्रतालितमान् ३९ फलैरामलकादिभिः अर्हणैरनउभीरैःस्तापि विप्रोक्षमूलैरुवासि
तैः शिवैः भक्तवत्सादुभिः अंबुभिः सुरभ्याम दाकस्तूरीप्रमवेयामर्पयाप्रजयायथापूजयाभूतानपेहवलव्यलान्मववा
वर्धतेयदंधः अर्पितेनच ४० स्वर्णकुम्भमालामृत्तिकालाभवकेतनः भूमौ भ्रमर्वती चायमदेशाभिः कुसादिभिर्यः सेवासः सम

२

भ्रातरेवोमुनंभ्रामंवयवृहस्तेजनकोयथा तत्वाप्तनीभ्रसंह्रमोफनवासोनन्दहि ३८ पत्नी
हंस्तानकुस्वोहसफलाभिमनोरथः दर्शनंयस्यदेवानांस्वदेवामउपस्थितः ३९ स्मरणं कीर्तनंच
स्यमह्यापातकनाशनं सोयमार्कयादेवहैस्यनेतिनंनन्दह ४० तत्पीठवसिष्ठेनानितेः स्वपवेशमः।
स्वागतेनाभिवन्द्यालुंस्मभार्योवनितेजमूर्ता ४१ तदमस्याममहाभागस्वात्मानंगृहान्वयं स्वपयांवकुतहर्षोल्ला
दसर्वमनोरथः ४२ फलाद्यैस्तारितानुजाभसामत्नांनरम्यान्तसौजमाकुजैः स्वागयामासयत्नोप
वेशनपर्यामतविवर्धनांयसा ४३ सत्कर्यामासकृतामममावशुहृद्यंफकृपेपतितरुसेवामः उः सर्वती
र्थाम्यस्पाहरेणाभिकृस्नेनचस्वात्मनिकेतुभूमहैः ४४ उपविष्टानकृतातिथ्यानस्मात्तदेवउपस्थितः
सभार्यस्वजनायत्यः तामस्यांभिमर्षीनः ४५ रामायनमः राम राम

कोतोनुभूहितिसुनितिविस्मयेयहाम्राइतिवितर्केनइतिविस्मये ४२ उपस्थितःसमसेउपविष्टःभार्याभर्तव्याःस्वजना।
अपत्यादियैतैः सहितः श्रीकृस्नांघ्रिमभिमृष्यतिमर्दयतीतिअंघ्रिमभिमर्षीनः ४४ ४५ राम राम
रामचंद्रायनमः राम। राम।।।।। गणेशायनमः।

२६ २८ तदभिप्रेत्य अंगीकृत्य उभयोः ताभ्यां अपि ताभ्यां मद्गृहागमनमस्य गृहे यातीम् अपलक्षितः अविदितः यद्वा उभाभ्यां तदलक्षितः ताभ्याम् अलक्षितः उद्धर्षम् उद्गतहर्षं हृदयं यस्यास्राविले अक्षिणी ईक्षणे यस्य स च स च ईश्वरान् अतत्संख्यार्थः २९

भगवांस्तदभिप्रेत्य द्वयोः प्रियचिकीर्षया उभयोराविशद्गेहमुभाभ्यां तदलक्षितः २६ प्रवृद्धभक्त्या उद्धर्षहृदयास्राविलेक्षणः ॥ श्रोतुमप्यसतां दूराज्जनकः स्वगृहागतान् २७ आनीतेष्वासनाग्र्येषु सुखासीनान्महामनाः ॥ नत्वा तदंघ्रीन्प्रक्षाल्य तदपो लोकपावनीः २८ सकुटुंबो वहन्मूर्ध्ना पूजयांचक्र ईश्वरान् गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घ्यगोवृषैः ॥ २९ ॥ वाचा मधुरया प्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् पादावंकगतौ विष्णोः संस्पृशञ्छनकैर्मुदा राजोवाच ॥ भवान्हि सर्वभूतानामात्मा साक्षी स्वदृग्विभो अथ नस्त्वत्पदांभोजं स्मरतां दर्शनं गतः ३१ स्ववचस्तदृतं कर्तुमस्मद्दृग्गोचरो भवान् यदात्थैकांतभक्तान्मे नानंतः श्रीरजः प्रियः ३२ को नु त्वच्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्पुमान् निःकिंचनानां शांतानां मुनीनां यस्त्वमात्मदः ३३ योवतीर्य यदोर्वंशे नृणां संसरतामिह यशो वितेने तच्छांत्यै त्रैलोक्यवृजिनापहं ३४ नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायाकुंठमेधसे नारायणाय ऋषये सुशांतं तप ईयुषे ३५ दिनानि कतिचिद्भूमन्गृहान्नो निवस द्विजैः समेतः पादरजसा पुनीहीदं निमेः कुलं ३६ इत्युपामंत्रितो भर्त्रा भगवाँल्लोकपावनः उवास कुर्व

प्रीणन् प्रीणयन् संस्पृशन् संमर्दयन् ३० आत्मा वेन पिता साक्षी प्रकाशकः स्वदृक् स्वप्रकाशः ३१ अनंतोपि रपि श्रीर्भार्यापि अजः पुत्रोपि ३२ ३३ तच्छांत्यै संसारोपशमाय ३४ ३५ गृहान्नृगृहे निवसेत्यर्थः ३६ ३७ राम

श्री॰
भा॰ र
टी॰
१२२

कर्तृभिर्विलिंगैर्वेतोयेषांतेषामात्मशक्तिभिरहंकारादिभिरग्राह्योऽपवर्हितोऽद्युपेतगुणात्मानस्वरूप
कीर्तनंहित्विस्कारः अत्मानंजनकारणंयूपानेपामतिसमीपेऽप्रवर्हितः स्मितस्यार्थः एतस्मुपंर्वपत्रमस्यांतेन
सोस्तीति ४९ नेत्रमंनमोस्त्वप्रान्मविदांविदेत्रे रेझाय ईकारायणपरमात्मनेपरमात्मनेनप्रकाशमाना
यमोस्त्वग्रहेस्यर्थः अनात्मनेदेहायाभिमानिनेनोवायपरमनेनप्रकाशमानतान्स्वात्मनः प्रकाशात्विभ।

इति स्थापयति द्रष्टः कर्तृभिर्विलिंगैर्वेतरां आत्मशक्तिभिरग्राह्योऽनाद्युपेतगुणात्मना ४९
नेत्रेनेथात्मविदांपरात्मनेस्वमात्मविभक्तमूर्तये सकारणाकारणलिंगमीयुषे स्वमायया।
संवृतरुद्धदृष्टये ५० ॥राम॥

प्रे

नेस्वात्म

कः स्वमर्पितोमत्तः संसारोयेनस्मेऊतपत्नस्वकारणंमहदादिकार्यमाकारणंप्रकृतिः उभयंलिंगमुपा।
यिंनियमत्नयाइंयुषेप्राप्तवतेअत्तउभयनियंतुः स्वात्मनः प्रकाशानुभयप्रपायजीवायविभक्ताप्तता।
वेइत्यर्थः नियंतृनियम्यानेकारुणांवदयाहहेस्वमाययासंवृतेतिस्वतोल्लमेस्वपंनियंत्रेनमोनमः किंचहे
दृष्ट्योगायाविनादेवास्वेषाहत्राअत्रवृताइत्छेर्यंतान्सोयहास्वमाययासवृतात्रयेषांसद्देहास्थैर्य
ननसेनमइत्येकंपदं ५० ॥ राम राम राम राम ॥

१२२

यह्रीदं प्रविष्टः तदेवादर्शनं प्राप्त इति सप्तवमन्मात्रेष्वतन भतस्त्वमित्यर्थः यद्वानोऽस्मान् ग्रहेव प्रा
प्त इति किं तन्न देव प्राप्तः यह्रीदं विश्वपस्थूलादिभिः सवादिभिः सृष्ट्वा स्वमन्नयाउपविष्टः नतु
र्शनं परं केवलं ग्रहेव प्राप्त इति मायासृष्टिप्रवेशयोरविद्यासृष्टिप्रवेशौ दृष्टान्तनयाग्रहय

नं

श्रु तदेव उवाच नाग्नेर्दर्शाम्प्राप्तः परंपरमपूरुषः यह्रीदं प्राणिभिः सृष्ट्वा प्रविष्ट
स्तिस्वमन्नया ६६ यथा प्राणान्‌ पुरुषो मन आत्ममायया सृष्ट्वा लोकं परं स्वात्मम
नं विश्याव भासते ६७ स्रु एवं तां गणितां सृष्टा एव दर्शितां तमभिवंदतो नगणां संवदता
मन हि दिमास्य मलात्मनो ६८ रामायणमोनमः रामः रामः रामः

ह्येति ६६ ग्रात्ममायया प्रविश्यैत्यर्थः यदा ग्रात्मनस्तव मायथैत्यर्थः किंच ६७ नित्यग्रव
णादि परामासमलात्मनामपि हृदयवनं भासि ममनुलोचनगोचरस्तं ग्रहोभागयामिति भा
वः ननु सर्वेषां हृदिस्थः केषांचिदेव हृदि भाति मेन्नैः सृष्टैव नचोचो याधिभिरंनरितत्वा
दिनियग्रः ज्यानेनानहितस्यापि भवेदेवेन्यान ग्राह्य इति सूयोपीति ६८ रामायणमोनमः

श्री॰ भा द॰ ३-टी१२३

हन्तमाहंसर्ववेदमयो विप्रइतिमसाणाधीनन्नात्मसेयस्यवेदमयो विप्रोदेवमयाहंमादयिन्नहः ५५
श्रमूयवो दोषदृष्टयः इसमहत्त्वसःहुसनुपश्चः ५६ श्रयविश्वस्यहेतवो भावाःसमहृदयःसदिक्रया

नद्यातुगान्यदयितं स्यायेमस्यवतर्भुतं सर्ववेदमयो विप्रासर्वदेवमयोह्यहं ५५ दुःस्वमा
अविदितवमवज्ञानमसूयवः गुरुमांविप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ५६ चराचरमि
दंविश्वंभावायेवास्यहेतवः मद्रूपाणीतिचेतसाधत्ते विप्रोमदीक्षया ५७ तस्माद्ब्रह्म
णीनेतावज्ञांस्तपद्यपायेय एवंद्विनास्पद्धानास्मणाभूदिभूतिभिः ५८ श्रीशुकः
सहस्यप्रभुणादिष्टः सहस्यसोहितोनसमान् श्रम्येकांतिभावेनमैथिलस्त्वापनंहति ५९
एवंस्वभक्तयोराजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्यसन्मार्गंपुनर्द्वारवतीमगात् ६०
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषडशीतितमः ८६॥

२

१० सन्मार्गसनातनंवेदानांत्रिकांडविषयाणांनिष्ठविप्रकाश्यमादिश्य ६० इतिश्रीदशमेषडशीतितमः ८६
राम राम

१३

सपर्वं भक्तः परमेश्वरस्तैः प्रसन्नान्भक्त्यान्पाणिपिशिलय ५ स्मित्रा २२ मधिकं ब्रालगो
शुभं दमिवालक्ष्य लोकसंग्रहपरो भगवानन्तो ब्राह्मणान्पुण्डरीकाक्षो ऊर्वि नैवेनमन्नुगाहि

वा

स त्वं प्राणिसमस्तानां किं ते न रक्षमते पादं तेन त्वं सर्वगोपञ्चवानल
गोचरः ६० श्रुको नजन्मिन्नुपाकर्णि भगवान्प्रणतार्तिहा गृहीत्वा पा
णिना पाणिं प्रहसं स्तमुवाच ह ६१ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मस्तेनुगृहार्थाय
संप्राप्तान्विद्ध्यमून्मुनीन् संचरन्ति मया लोकान्पुनन्तः पादरेणुभिः ६२ देवा
स्तीर्थानि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः शनैः पुनन्ति कालेन तदप्यर्हत्तमेक्ष
या ६३ ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह तपसा विद्यया तु
ष्ट्या किमु मत्कलया युतः ६४ रामाय नमो नमः रामः रामः रामः

ब्रह्मर्षिभिः सह मुनिभिः ५८ मया हृदि स्थानदेवादिभ्यो ब्राह्मणाः श्रेष्ठतमा हृदेवा इति ५१
नेणनैः प्रमीतिपनेत्रमयः किं चतुर्दैवादीनियन्तुमेति नदर्पाईनमानामिकया ५२
ममवकयापरिकष्टनमुपायुनः किं च ब्रह्मणा गायनमेव ममस्त्रहोमिन्याहृनेति ५३

ब्रह्मादीनुपासीनजनानामनुग्रहायितोऽज्ञीवाना मात्रार्थं प्रभुरीश्वरो ह्यसृजत् मात्राविषया इति मीयंते इति मात्राः विषयाः तदर्थं भवार्थं भवो जन्म तदर्थं तत्प्रभृतिकर्मकारणमित्यर्थः आत्मने लोकांतरगामिने आत्मनः तल्लोकगामिनो भोगायेत्यर्थः अकल्पनाय कल्पनानिवृत्तये इत्यर्थः अर्थधर्मकाममोक्षार्थमिति क्रमेणायद्वक्ष्यमाणार्थः जनानामिति वदन्जीवार्थमीश्वरस्य सृष्ट्यादिप्रवृत्तिरिति दर्शयति प्रभुरिति ईश्वरस्यापि वश्यताभावेन निमित्तमात्रतां दर्शयति अयमभिप्रायः स्वरूपेणैव गुणैरनभिभूतः सर्वज्ञः सर्वेशक्तिः सर्वेश्वरः सर्वनियंता सर्वोपास्यः सर्वकर्मफलप्रदाता परमसमस्तकल्याणगुणनिलयः सच्चिदानंदो भगवंतं श्रुतयः प्रतिपादयंति यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः यः पृथिव्यां तिष्ठन्पृथिव्या अंतरः सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्याद्याः तथाभूते च रतो तावन्मायाशबलो जीवस्य निरूपयितुमशक्यत्वादिवाक्यानि बोधयंति तत्र तत्त्वंपदयोः सामानाधिकर

श्रीशुकः बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च २

ण्येन तत्पदार्थेन तत्प्रकाशंते तेऽस्मान ब्रह्मसत्तापर्यवसानेनासमयति न वा हितावदैक्ष्यं स्वाभिकेति वचनउभयोरेकार्थाभिधानेन सामानाधिकरण्यनश्रीयते यथेत्थं आमिक्षादेवतापुत्रावदन्यैवैक्यतइतिः आमिक्षापदमात्रि प्रायस्थेव विषयापत्तिमितिकृत्तोभिन्नार्थत्वात् न वा नन्हत्वार्थयोरविमूलफलत्वमायादिविशेषणाविशेष्याभावेन नीलमुत्पलमितिवत् यथोक्तं सत्तुज्ञानत्वयनविशेषत हि शेषणमित्यादि उक्तः विरुद्धार्थत्वेन तदर्थाभावान् नव जहत्स्वार्थत्वेन संभवति लक्षणया कृतमिति हुश्रागमोतिवनभवक्षार्थत्वस्य विवदिततात् अतो जहदजहत्स्वार्थलक्षणया सोयंदेवदत्त इति तदिदं भागत्यागेन विदेशनैकार्थेन सामानाधिकरण्यनिर्वाहोपर्यवसानेऽस्थूलादिवाक्यानां सामानाधिकरणयाधिनिषेधेन तत्पर्यवाशोपक्रमसदेव सोम्येदमाग्री आदिनाविशिष्टस्य सर्वत्र स्थितिरुक्तेश्च श्रुतयः तत्फलस्यैतन्निरासेन न भवतीत्ययोजनात् स्वरूपमहरिध्यतिस्म नादिवाक्यानां अवशस्य प्रथमार्थं प्रहतं हस्वा यथावत्त्वविनश्चायनसाधनविधानेन तत्त्वमस्यादिवाक्यं सम्वादिकत्रयानादिशा

सम्माघोतितमेनारायणनारदवादतः वेदस्तुतिर्ज्जगालेभा निर्ज्जगावपिवर्ण्यते वागीशायस्य वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्ष
सि यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भजे संप्रदायविशुद्ध्यर्थं स्वीयनिर्बन्धयन्त्रितः श्रुतिस्तुतिमिति आख्याकरि
ष्यामि यथामतिः श्रीमद्भागवते पूर्वैः सारतः संनिवेशितं मया च तदुपस्पृष्टमात्रं हि रूपदीपिका यतः पूर्वं व्याख्याते एव
सम्भक्षो राजन्यभगवान्मुक्तिमुक्तिमान् उक्तिन्यादि पूर्वसम्भागोऽत्र नह्यावतीमगादित्त त्रयस्याङ्गसतां स्वतः प्रमाण
भूतानां प्रामाण्यकारणरहितानां वेदानां मार्गो ब्रह्मपरत्वस्थपरिपयभगवानगादिष्टस्य तत्र वेदानां ब्रह्मपरत्वे
इमानि मन्त्रानः प्रकृतिब्रह्मणीति तत्र तावत्सुल्यो गोत्रीलक्षणा गुणभेदेन त्रिधा प्राह प्रवृत्तिः मत्यामियोग
रूपिभेदेन द्विधाऽस्ति च स्वरूपेण जात्या गुणेन वा निर्देशाः ह्वस्तेति सत्ता मति संकेतेनेतन्नतेन यथाडित्थः शुक्लि
त्यः गौः पश्यः इति लक्षणा च तेनैव संकेतेन नाभिहितार्थसम्बन्धिनीय यागगाया चोक्षः इति गोणी चाभिहिता श्री

श्रीपरीक्षिदुवाच ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः कथं चरन्ति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे १

ननु गुणगुणत्वे तत्स्वरूपेण यथास्थितो देव इति यथाहुः अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते लक्षणा
गुणगोणोगाह्वमेर्हितानोमोणानाऽर्भियोगहृत्तिस्तु वर्त्तिविधिवह्निप्रतिपादितमपदार्थयोः प्रवृत्तिमन्यपार्थयोर्वा
योगेनर्थयाप केनमोपगावः पावक इत्यादिलक्षणावत्तु त्रिभि वृत्तिहृत्ति सम्भवतीत्याह साक्षात्कथमतीतिनत्रद
तः निर्देश्ये इत्यनिर्देश्यतेपि देहेन्द्रियवगुणाहतिति नाकरोतिनिर्गुणे गुणवृत्तयः इति गुणवर्तमानानि गुणे कथं
चरन्तीत्यर्थः निर्गुणत्वेपि देहेन्द्रियादिलक्षणं योगं वृत्तिं नाकरोति सदसतः परे इति कार्यकारणाभ्यां परस्मिन् अंग
गोकेनविदपि संबन्धाभावात् लक्षणायोगाद्वीनसम्भवतीत्यर्थः एवं पदार्थत्वायोगादपरार्थस्य वाक्यार्थता
योगात्स्वभूतिगोचरत्वं ब्रह्मणीत्यभिप्रायः अनतिरसनेनब्रह्मणि श्रुतयश्चरन्तीति निषेधार्थत्रयादीन्यपाडीनन
न्नानामप्रनजदिश्नरमात्स्ववडीद्वयति १ राम राम

श्री
भा द्व
३टी
५७
40

किं विषयो वः कामो वर्ततइत्येतति अथानंतरं वसुदेवः कंद्रीना प्रपतितीति न हातिं प्रजानतो मे देवधाः यथा
वक्षित्यतामपाक्षि तिरिति पृष्ठे मेतां यद्येविति तं कर्तव्यं कथयेति इत्यत इत्याति ३० मा यस्मिन्नमाङ्कः ततः वे
तिः ३९ यथीयमदालेयोकता भूमाविति शोषः समसमाथाना दिगुणविशेषा देकाद्वमात्रमुक्तमित्यवि

दिवः कामोमुनि श्रेष्ठ वृता देकरवापेष्य अजानन त्वपापितिं यथा मे विस्मतो बुधाः ३० २
षपद्व्वः इत्तत्त्वमनोयोरोवलत्नो नामदामवः सहवयतितः सत्रदत्पर्वणि पर्वणि ३८
तेपापञ्जहितं प्राहितेन्नः स्वधूपणापरं पृथक्पाणि तवियस्वकृमामाभिवर्षिणि ३९ ततः
स्त्रभारते वर्षप्र तीमसमहितः चरितामहाद्भुण्णामासो त्तीर्थलायी विम्बुसे ४० ३ श्री
भाग ते पु स्कंदः तत्र बलदेवतीर्थयात्रायां प्रस्तताति माध्यायः ७८ श्री कः ततः पर्वण्युपात्र
तेप्रचंडः पांसुवर्षिणः भीमोवायुरभूद्राजन् पूतिगंधस्तु सर्वशः १ ततो मेध्यमयवर्षं बल्वलेन विनि
मितं अभवद्यज्ञशालायां सोन्वद्दृश्यत शूलभृत् २ तं विलोक्य बृहत्कायं भिन्नांजन चयोपमं तप्त
ताम्रशिखाश्मश्रु द्रंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखं ३ सस्मार मुसलं रामः परसैन्य विदारणं हलं च दैत्यदम
नं तेनूर्णमुपतस्थतुः ४ तमयनम्रः ॥

रोयः समाहितः कामक्रो यादिरक्षितः चरितात्क्रमाणि ४० ६ मैत्रसमत्ततमः ऊनाशीतितम
मेरामो वल्वलं हित्वा तत्पृये निहत्य तीर्थ स्नानायैः सूतहत्यामपानुदत् उपाहृतेषामे २ भित्रो
विदीर्णः शंभवत्सदुपमायस्यतंदर्शाभिहतंभुक दीपुण्ये मुत्तेय स्पतंगामपनाश्रीमेवोम्रमेणाचय

तथापि पतत्याद्ब्रह्महत्यायाः पावनं प्रायश्चित्तं हे लोकपावन प्रतनुषे दितिः स्वयमेव भवान्यदि करिष्यति तर्हि
लोकस्य यज्ञो भविष्यति नान्यथेति ३२ अथ स्मृतिर्निर्वेशं प्रायश्चित्तं प्रथमकल्पमुवेके ल्वे विधीयतां उपदिष्यतां
किंच ३३ वत हे मुनयः पतत्यदीर्घमायुः सत्त्वं बलं इंद्रियं न्यधात् एवं प्रमुच्यय ह्ववाग्निर्वाप्रासितं अपेक्षितं
तनु सर्वेष्वत ३४ अस्मदादीनां सत्यनायथा भवेत्तथा विधीयतां इत्यर्थः संपादयत्वा ह आत्मा वा इति ३५

यदेतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन चरिष्यति भवांल्लोकसंग्रहोनन्यथोदितः ३२ श्रीभगवा
नुवाच करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया नियमः प्रथमे कल्पे यावतः स तु विधीयतां ३३
दीर्घमायुर्वतैतस्य सत्त्वमिंद्रियमेव च आशासितं यत्तद्ब्रूत राज्ञे योगमायया ३४ ऋषय ऊचुः
अस्य स्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च यथा ब्रवीद्वचः सत्यं तथा राम विधीयतां ३५ श्री भगवानु
वाच। आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनं तस्मादस्य भवेद्वक्ता आयुरिंद्रियसत्त्ववान् ३६

अंगादंगात्संभवसि हृदयादभिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि तं जीव शरदः शतमित्यादिवेदानुशासनं
वेदवचनं तस्मादस्य रोमहर्षणस्य पुत्रः उग्रश्रवाः भवंतां कथाप्रवक्ता भवेत् सर्वायुरादिमान्
भवेत् अतः मातृदत्तीवनादस्य मृत्योऽपमृत्युनत्वतो पुत्ररूपेणायुरादिः सिद्धः यस्य हवनस्यापि सत्यता
स्यादिति भावः प्रथमं तावदपेक्षितं कथयतेन दह करिष्यामि तस्यान्वाहार्कं किं ककाम इति ३६

फाल्गुनं अनंतपुरे पंचाप्सरसं सरः १८ अभिव्रज्य अभिप्रस्थाय केरलादीन्देशान् १९ द्वीपमयनं यस्यां तां २०

श्री भा द. उ. स्कं. ७९

तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्यो हलायुधः कृतमालां ताम्रपर्णीं मलयं च कुलाचलं १६ तत्रागस्त्यं
समासीनं नमस्कृत्याभिवाद्य च योजितस्तेन चाशीर्भिरनुज्ञातो गतोर्णवं १७ दक्षिणं तत्र कन्या
ख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः ततः फाल्गुनमासाद्य पंचाप्सरसमुत्तमं १८ विष्णुः संनिहितो यत्र स्ना
त्वास्पर्शद्गवायुतं ततोभिव्रज्य भगवान्केरलांस्तु त्रिगर्तकान् १९ गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं सा
न्निध्ये दृश्यार्यां द्वैपायनीं दृष्ट्वा शूर्पारकमगाद्बलः २० तापीं पयोष्णीं निर्विंध्यामुप
स्पृश्याथ दंडकं प्रविश्य रेवामगमद्यत्र माहिष्मती पुरी २१ मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनराग
मत् २२ श्रुत्वा द्विजैः कथ्यमानं कुरुपांडवसंयुगे सर्वराजन्यनिधनं भारं मेने हृतं भुवः २३
स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां युध्यतोर्मृधे वारयिष्यन्विनशनं जगाम यदुपुंगवः २४ युधिष्ठिर
स्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णार्जुनावपि अभिवाद्याभवंस्तूष्णीं किं विवक्षुरिहागतः २५ गदापाणी
उभौ दृष्ट्वा संरब्धौ विजयैषिणौ मंडलानि विचित्राणि चरंताविदमब्रवीत् २६ युवां तुल्यब
लौ वीरौ हे राजन्हे वृकोदर एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिक्षयाधिकं २७

पृ. ४ के

विनशनं कुरुक्षेत्रं २४ विवक्षुः वक्तुमिच्छुः किंवदिष्यतीति भिया तूष्णीमासन्निति २५ राम ९५

अहोबलहरिरेणदैत्यः शैलोयातनमिः ६ श्रीधामानि प्रम्लानानि पंकजानि यस्मात्तां ८ किंनरस्तेषु नश्यति
आस्रवत् उद्गात् ९ अनुस्रोतेनानुलोमतः पुलहाश्रमे हरिक्षेत्रे १० गोमत्यां गंडक्यां विपाशायां च स्ना

तस्मात्कृष्णहलायुधेन बलवलेनागतेनैवरं मुसलेनाहतनक्रोधामूर्ध्नि बलद्रुहबलः ५ सोपतद्भुवि
निर्भिन्नललाटोसृक्स्रवत्प्रस्रजन् मुंचन्नार्तस्वरं शैलेयथावज्रहतोहतः ६ संस्तुत्य मुनयः रामप्र
युज्याविनयाशिषः अभ्यषिंचन्महाभागावृत्रघ्नंविबुधायथा ७ वैजयंतीं ददुर्मालां श्रीधामाम्लान
पंकजां रामाय वसने दिव्ये दिव्यान्याभरणानि च ८ अथ तैरभ्यनुज्ञातः कौशिकीमेत्यब्राह्म
णैः स्नात्वा सरोवरमगाद्यतः सरयूरास्रवत् ९ अनुस्रोतेन सरयूं प्रयागमुपगम्य सः स्नात्वा
संतर्प्य देवादीन् जगाम पुलहाश्रमं १० गोमतीं गंडकीं स्नात्वा विपाशां शोण आप्लुतः गयां ग
त्वा पितॄनिष्ट्वा गंगासागरसंगमे ११ उपस्पृश्य महेंद्राद्रौ रामं दृष्ट्वाभिवाद्य च सप्तगोदावरीं वे
णां पंपां भीमरथीं ततः १२ स्कंदं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैलं गिरिशालयं द्रविडेषु महापुण्यं दृ
ष्ट्वाद्रिं वेंकटं प्रभुः १३ ऋषभाद्रिं हरेः क्षेत्रं दक्षिणां मथुरां तथा सामुद्रं सेतुमगमन्महा
पातकनाशनं १४ कामकोष्णीं पुरीं कांचीं कावेरीं च सरिद्वरां श्रीरंगाख्यं महापुण्यं यत्र सं
निहितो हरिः १५ ॥

नाशस्थानं सेतुं ११ श्रीशैलं श्रीपर्वतं १३ कांचीं च पुरीं १४ सामुद्रं दक्षिणसमुद्रे १५ गम

श्री
भा द्.
उ टी
८९

उत्तमश्लोकस्यसत्योमनोहराः विषयदैन्यस्यनाशकाः विरक्तात्स्याधिपास्तस्याभाववैतस्मात् कथाः वि
षण्णःकामैर्विषण्णः विषादंप्राप्तः कथाश्रवणात्तद्वनहृष्टोनोनयान्यानधौनादृष्टाबाणीति २ तामेव
कर्तात्कर्मकर्तारौमनश्चतद्देवमनः यत्स्थिरजंगमेषुस्थितंवसंतंमानिवृत्तंप्रवर्तितेनस्मरेत्तत्
तस्यपुण्यकथाः शृणोतिसएवकर्णः ३ उभयलिंगांस्थिरजंगमंवनस्यैवलिंगमितिचमतादानमेत्तद्

टी न
42

कोनुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः विरमेतविशेषज्ञोविषण्णः काममार्गणैः २ सावाग्य
यातस्यगुणान्गृणीते करौचतत्कर्मकरौमनश्च स्मरेद्वसंतंस्थिरजंगमेषुशृणोतितत्पुण्यक
थाःसकर्णः ३ शिरस्तुतस्योभयलिंगमानमेत्तदेवयत्पश्यतितद्धिचक्षुः अंगानिविष्णोरथ
तज्जनानांपादोदकंयानिभ[illegible]जंतिनित्यं ४ सूतः वि
ष्णुरातेनसंपृष्टोभगवान्बादरायणिः वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोब्रवीत् ५ श्रीशुकः कृष्ण
स्यासीत्सखाकश्चिद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्तमः विरक्तइंद्रियार्थेषुप्रशांतात्माजितेंद्रियः ६ यदृच्छयोप
पन्नेनवर्तमानोगृहाश्रमी तस्यभार्याकुचैलस्यक्षुत्क्षामाचतथाविधा ७ पतिव्रतापतिंप्राह
म्लायतावदनेनसा दरिद्रंसीदमानावैवेपमानाभिगम्यच ८

बाधारः तदेवमस्यलिंगमितिमत्वापश्यतितद्देवचक्षुः तान्येवांगानियानिपादोदकंभजंति ४
तथाविधाकुचैलीकिंचित्क्षुत्क्षामापातिविलक्षयन्तस्यैवाविद्यस्वयंतथादीनां ७ म्लायताप्र ८९
अताधीदमानामर्तुर्भागासेपादनाप्याक्रोशवशीदत्तीववेपमाना ८

अमुः पराक्रमः रनेः संग्रामः २८ अर्धवकाम्यां २९ दिष्टं छावीनं कर्मसमुपागतः संगतः ३० कृतं गायत्
मूर्ति ३१ आत्मनि प्रतिष्ठाने विप्रगोसर्वानुस्मृतं येनैवाविद्धः पथ्यपतिततं विष्णुहं विज्ञानं व्यतरत् ३२ ३ श्री
वा दी कायां पा पको पुरी नमः १९ अथाशीतितमे कृमलः श्रीरामानंदरहस्य ते संग्रह्याप्ट

तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्ययोः न लभ्यते जयोऽन्यो वा विषमतफलोदयः २८ ततस्तावे
जगद्गुरुर्वैरेण पार्थिवत् अनुस्मरन्तावन्योन्यं कृष्णौ निव २९ दिष्टं तदनुमन्वानो रा
मो द्वारवतीं ययौ उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्ज्ञातिभिः समुपागतः ३० तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृषयो याज
यन्मुदा क्रतुं गं क्रतुभिः सर्वैरदिवृत्ताखिलविग्रह ३१ तेभ्यो विशुद्धं विज्ञानं भगवान्व्यतरद्वि
भुः येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ३२ स्वपत्न्यावभृथस्नातो ज्ञातिबंधुसुहृद्वृतः
रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुः सुवासाः सुष्ठ्वलंकृतः ३३ ईदृग्विधान्यसंख्यानि बलस्य बलशालिनः
७९ अनंतस्याप्रमेयस्य मायामर्त्यस्य सन्ति हि ३४ योऽनुस्मरेत रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मणः सायं
प्रातरनंतस्य विष्णोः स प्रियो भवेत् ३५ ३ श्रीभा०र मे बलदेवतीर्थयात्रायां एकोनाशी
तितमोऽध्यायः श्रीकृष्णो च भगवान्यानि चामानि मुकुंदस्य महात्मनः वीर्याण्यनंतवीर्य
स्य श्रोतुमिच्छामि हे प्रभो १ ॥

कृदर्थेष्मं गुह्य वामकथां मुदोऽस्मादि मारकोह्यार्पिः प्रतापकारणं तं अतः पर्यवि नैवं निज्ञो
पकारमाचरत हे भगवन् श्रोतुमिच्छामीत्यर्थः १ नामयनमः

श्री भा ह. उ.सी. ५०

अर्चितं नन्दनानंदनामूर्तिः ६ समर्हणामुपायनं उपहृत्यपरामर्थ्याद्यादावनेजनीरवः २० यमेनीभिः संततं

विवेश कृतमंगलश्रीमैत्रलानं दृग्नतो यथा तं विलोक्य सुतो हृष्टा तस्याः पर्यंकमास्थितः १८ स
ह सात्त्विकयवाभेनदोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरंगसंगतिनिर्वृतः १९ प्री
तोऽथ मुमोच नेत्राभ्यां अश्रूण्यक्षरेणः २० अथोपवेश्य पर्यंके स्वयं सख्युः समर्हणं उपा
हृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः अमरी द्विरसा रत्नं भगवांल्लोकपावनः २१
अलिंपद्दिव्यगंधेन चंदनागुरुकुंकुमैः धूपैः सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा २२ अ
र्चित्वावेद्य तांबूलं गां च स्वागतमब्रवीत् २३ कुचैलं मलिनं क्षामं द्विजं धमनिसंततं देवी
पर्यचरत्साक्षात्चामरव्यजनेन वै २३ अंतःपुरजनो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीर्तिना विस्मि
तोऽभूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितं २४ किमनेन कृतं पुण्यमवधूतेन भिक्षुणा श्रिया
हीनेन लोकेऽस्मिन्गर्हितेनाधमेन च २५ योऽसौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन संभृतः ॥
पर्यंकस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽग्रजो यथा २६ कथयांचक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले स
तोः आत्मनो ललिता राजन्करौ गृह्य परस्परं २७ ॥

ध्यातं २२ अवधूतं मलिनं विस्मयमाह २४ संभृतः संमानितः २६ सन्तोषमतो गंतुं गृहीता २७ ५०

भोजनं स्थापयेत्स्वयं इति तत्स्वीकारमात्रेणैव सर्वं ते दास्यतीति भावः २२ नात्मभीष्टानुपदेशात्किं विसारतात्
२३ अप्यस्ति किमस्तीति प्रश्नः २४ महामम गुल्मानि सैन्यस्थानानि कक्ष्याः प्रतोलीः अतीयाय अतिक्रम्य
जगाम महाद्विजः द्विजैः सहितः २५ ततः स्थाः गम्याः दुर्गमाः येः थकारस्लयस्थ्नेत्यां गृहे स्युस्तथा हरेः गृ

ननु स्मनि हि भवतः स्वलोमाराज्ञा हि यः पतिः ब्रह्मण्यः शरण्यश्च भगवानात्मात्तर्गमः ९ नमु
पैहि महाभाग साधूनां चरणायणो दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुम्बिने १० आस्तेधुना द्वारव
त्यां भोजवृष्ण्यन्धकेश्वरः स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ११ किं त्वर्थकामान्भजतो ना
त्यभीष्टान्जगद्गुरुः एवं स भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मृदुः १२ अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लो
कदर्शनं इति संचिन्त्य मनसा गमनाय मतिं दधे १३ अप्यस्त्युपायनं किंचिद्गृहे कल्याणि दीयतां
याचित्वा चतुरो मुष्टीन्विप्रान्पृथुकतण्डुलान् १४ कृष्णसंदर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिंतयन् त्री
णि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्ष्याः स सद्द्विजः १६ विप्रोगम्यान्धकवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणां गृहं द्व
द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः १७ श्री चैलखंडेन तान्बद्ध्वा भर्त्रे प्रादादुपायनं स तान
दाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल १५

द्व्यष्टसहस्राणां चये गृहाः तेषु च मध्ये श्रीमत्त एकतमं गृहं विवेश तदा च महद्विजो ब्रह्मानंदं गतो यथा
तथाविभूदिति शेषः १७ नामयत्नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री भाग. ३ स्कं. ५८

44

हे ब्रह्मंस्तेन त्वं वर्णाश्रमवतां मध्ये ग्रंथकोविदा इह मन्त्र ख्यातन्मति न ब्रापि वर्णाश्रमनेस तियेम्मया गुरुणा उ
रुरूपेण वक्ता वाचा उपदेशा मायेणाश्रतः स्वलेनैव भवाणिवं तर्तु तिज्ञानप्रदा इतोरधिकः देयोना स्तीमुख्य
श्रतएवतङ्जनाद्पिको धर्मश्च नास्ती त्याहं नाहमिति २२ इत्याभट्टस्य धर्मः प्रजाभिप्रशूहेजन्मउपनयन
नेनग्रस्तवारि धर्म उपतस्पते ताभ्यां तथा तपसा वनस्थधर्मेण उपशामेन यति धर्मेण वा अहं श्रीपरमेश्वरः न।

नेह यत्कोविदा ब्रह्मन् वर्णाश्रमवतामिह । ये मया गुरुणा वाचा न तर्तुं शोभवाणिवे २३ नाहं मि।
ज्या प्रजातिभ्यां तपसोपशमेन च । न श्येयं सर्वभूतात्मा उरुकस्य अनुष्ठयायथा २४ अथापि नः स्वयं
ते ब्रह्मन् ब्रूहि निवसतो गृहे । गृहदारेषु आसक्ता नामिथुनानयनेकचित् २५ प्रविष्टानां महारा
ण्ये मपतोऽहमहद्विज वानवर्षमभूतीव्रतिष्टा तत्र निचिन्तवः २६ सूर्यस्यास्तं गतः तावत्तेम
साधो इतादिशः निमन्तं जलमयं नप्रातायेत किंचन २०

ध्यानं तथ्येयं यथा सर्वभूतात्म निग्रहस्वस्व ध्येयेति किं वास्माकं गृह सुखं तं किमपि देवदेवसंपन्ने न।
त्विं त्वया स्थयते इति एकान्मिश्रयति इति २६ गुणानि वसतामस्माकं यत्र किमपि ज्ञानतत् काचित् दा।
चित् २५ सपतोऽप्रपगाते अतोऽग्रकाले इत्यर्थः वातं स्ववर्षवतयाः समाहारः स्तनयित्नवोमेघागर्जिता

भार्यां परित्यक्ता न वेवि गृहस्थलिंग दर्शनात् [illegible] नाहं संग्रामादि वधाः प्रतिषेधाद् [illegible] मन्तं मलाह पाय-
इति २८ नहि ते विमनुतेम कामविद्दतेकामैर्विद्दते न भवती निमित्तेन त्यादिपुत्रवत्पादिपुनेवाति प्रीत्यमेहेवि।
डुचिति विडुषस्तेवृत्तये मम मिति भावः कामुहतनाभावे किंगृहस्थ धर्मे स्थे यो नेत्याशंक्याह कोवि हिति देवीः इत्यामा
यारवितः अकृतीर्विषयवासनात्मनः कामेर्यमिलाषेरनाविष्टचेतसा मम पिकर्मेकरणेइष्टोनः यथाहमिति।

श्रीभग उ व श्रविभूल नयस्कुलाङ्गवनालच्यविलमानन् समाहमेव धर्मेन भार्यो समन्वीन।
वा २८ ततो पार्हेषुनेविन मकामविद्दतेन तथा नैवातिप्रीयमेविहत्यनेपुविविदंतेहिभो २९ नेविकर्व
तिकर्मीणिकामैद्दितयेतमः मत्तंतं मत्तानीदेवीर्यपार्दलोकसंग्रहं ३० कविङ्कत्वेवासंग्रत्तन।
सात्त्विनोयतः ह्रिलविनाथविलेयतमवः परमन्ते ३१ सर्वेषत्कर्मणां साक्षाद्दिवानेरिसंभवः
आत्मयोगयत्नामपि मिथ्यापार्दलानदोगरः ३२

लोकस्यसंग्रहेयत्नं यथाभवतितथाहमपीश्वरो वा कर्माणि करोमीति नहृत् ३० नोमत्वयोः गुणैः विशेषः परमान्न
नमनमसः समाप्त्यनयान्मतानयरस्यगुणान्तेनेदृश्यत्वेनमेवदृष्टव्यं योतागुणलाह ३१ इहसंसारेयतसंभवः नत्वमाये
सपितानानस्थयः मृत्युमात्र गुरुः पुरुषः कर्मविद्याधरंगुरुमास्याहहिजानं सतः पुरुषः सम्यक् कर्माणां संभवः इत्यर्थः
यत्नकर्मेदर्थः संदिर्शीपागुरुः यथा कर्मीश्वरः प्रत्यासादिगुरुत्वं दर्शितः अनुलिप्या सदगुरुत्वमाह सा श्रमिनां सर्वेषां ता
नोदयः मत्सात्ताद्दमयीन मनेतो मानमेवगुरुत्वं मामुपासिषु सर्वेषांसं तं भतेनेवाद्दिते मतन्या तन्मेविति ३२।

श्री
भाग
उत्री
५९

कुं रोमयं वेदांत्विभ्र स्तनानेन तथा श्रेयसासा वपनेऽद्रव स्थाने देहो मतिं यं यस्त तस्य मव ४५ इति श्रवणीतिनमः
८ पंकारणीतितनम स्त्तः जगापहरकातऽलान् श्रियं निमितवानिद्र इतीभानतरारम्भे संकथयन्

यस्यं कं रोमयं व्रस्त देहः श्राव पनेति भो श्रेयसो न स्यगकृष्ण वासो स्तनविंडवने ४५ इति श्री रामेश्री
भगवद्ब्राह्मणसंवादे श्रवणीति नमः ८ सूत्रकः स इत्थं द्विजश्रेष्ठेन सहसं कथयन् हरिः सर्व
भूतमनोभित्रः स्वयमानन्दवाचतो ब्राह्मणो ब्राह्मणं कर्मा भगवान् हृसन्निध्य प्रेम्णानिगीत
गेनेव प्रेम्णा तत्वनुसतागतिः २ श्रीभग ने च किमुपायनमानीतं त्वलन्मे भवता गृहात् अ
ण्वप्युपहृतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्यैव मे भवेत् ३ भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते ४ पत्रं पुष्पं
फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ५ इत्युक्तोपि द्विजस
स्तैः व्रीडितः पतये श्रियः पृथुकप्रसृति तत्र नमप्रापकं स्वाधमुखः ६ सर्वभूतात्महृक्साक्षी त
स्यागमनकारणं विज्ञाय चिंतयमास श्रीकामो मामभजत्पुरा ७ राम राम

सखा गोष्ठीः करवन सर्वभूतानां मनोभित्रः मदर्थे पृथुकाना नीयदाते लजते इति जानन्निमर्थः १ अहसन्
लीलीकुर्वन् लज्जया अकथयतः नाम पार्श्वदस्मात् स्वमेवमीनिहाव्या २ सर्वभूतानामात्महृक् अंतःकर ५५
णसाक्षी ७ राम

नरोयः समाज्ञातोः पतिनः वध्मिर्यागयज्ञादसः आगात भूतवंतस्यर्थः सूनुनीसत्नवः प्राप्रिश्राणांयस्मिन्नेको
देश्वमितनस्यर्थः ३६ इत्वाचक्रपयोज्ञाक्रतयीययावपंक्तनायोःस्मात्रसस्त्रोइति ३७ गुरोर्निष्ठतिः प्रजुपकारःस्व
श्रोयान्मायगोम्रर्थयोः यस्मायंतानियोगाः ३८ अयातयामानियामोयस्मातस्ततनुगतसारंभवतितदुत्तःस्वायवि

वयंभूयंतसमद्दानिलोक्रमिर्निहृमानामुत्तंसंलवे त्रिशोविदंतोयपरमस्यंवनेशूहीन स्वताःपरि
वग्निमातराः ३८ पनदिदितासृदितेरवोमासोयनिर्गतः सत्वेषमातोनःशिष्यानाथायापत्रुपानुरा
न ३९ सहोदृष्यकारूपमुस्तदृणोतिदुःस्थिताः आज्ञावेश्रागताशूष्टलमतारःस्यमत्यताः ४० एत
देवहिसक्रियोः कर्तव्याशूरतिः कृतिः सहैविभुःपूजावेनसर्वार्थानामर्थगोगुरोः ४१ तृष्टांभोदित्तो
श्रेष्ठाः स्वमासंतमनोरथाः केतारूपातयामोनिभवतिरूपसन्न ४१ पतविधानमनेकानिवसतोय
सवेश्महः गुरोसनुग्रहेत्तोनवणमामर्शाः प्रशातवै ४२ मास्तेताः किमस्माभिर्निहतैदेवदेवजत्
भवतास्वैकामेयोपधानाश्रोगतवभूत ४४ राम

गतसारंसोययाचतन्मायानेयामयिन्नस्तुतेगतसा स्फोसीकेसभिश्रतायमायानिभूवंतस्यर्थः ४२ एवंप्रका
गतिोमनेकानिहतानिकिंनयास्यानेइतिशेषः फलितस्मणशेषंशूतिगतोविति ४३ सस्माःभिःकिमनिहतैर्नम
मसेयन्नेपणमस्माकंभवतामहतास्रोभूतभवतसर्वमनहिर्दृतमनमात्रमिमाहयसेति ४५ रामः २
रामः रामः

श्री॰ भाग॰ उ॰ १०० श्रीशिनः स्वविनकार्पण्येन लज्जितः प्रहृतः श्रीकृष्णस्पर्शेन निर्वृतः निर्वृतिमेवाह अथेत्यादि इति वनर्मिः १५ यथतः
लक्ष्मीस्वरस्थितविभ्रमताश्लिष्टो हमालिंगितो हं १८ पार्षीयान्नीतः १७ इतितः पादप्रक्षालनवंदनालेपनशय्यादि
सादिभिः एवं प्रत्यार्पितवनस्यादाने कारणं स्पर्शति स्वर्गापवर्गयोरिति द्वाभ्यां १९ स्वर्गादीनां यथार्पितस्य वा॥

स्वात्मआपनेहमात्रतया विनवान्स्वयं सम्पद्दानं प्रीतिगम्भ्यमहृद्दर्शननिर्वृतः १५ अथेत्येत्वात्मप्य
देवस्य हृष्टबन्धुत्वा तामया पर्हरिदनमोलक्ष्मीमाश्लिष्टो विभ्रमोऽस्मि १८ क्वाहं दरिद्रः पापीयान्क्वकृ
ष्णः श्रीनिकेतनः ब्रह्मबंधुरितिस्माहं वाहुभ्यां परिरंभितः १७ निवासितः प्रियाजुष्टे पर्यंके भ्रातरो
यथा महिष्यावीजितः श्रान्तो बालव्यजनहस्तया १८ शुश्रूषयापरमयापादसंवाहनादिभिः
पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् १९ स्वर्गापवर्गयोः पुंसां रसायां भुविसंपदां सर्वासामपि
सिद्धीनांमूलं तच्चरणार्चनं २० अधनोयं धनं प्राप्य माद्यन्नुच्चैर्नमांस्मरेत् इतिकारुणिकोनूनं
धनं मे भूरि नाददात् २१ इति तच्चिंतयन्नंतः प्राप्तो निजगृहांतिकं सूर्यानलेंदु संकाशैर्विमा
नैः सर्वतो वृतं २२ राम॰ राम॰

वेनमेवकारणं नप्यापितं कारुणिकत्वात् अधनोयं धनं प्राप्य नाददादित्युक्तौ रोगात्मवर्थः २ निजगृहस्यांतिकं प्रा
प्तः नतस्य विप्रो गृहमित्यर्थ इति २२ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰ १००

अमर्त्यानां देवानामपि दुर्लभाः ८ प्रतिजीवितान्वासमः वसन्तप्रयत्नः तन्मयेभ्यो वैराग्यवज्रान् ९ अंगा इह सर्वे विषयं वि-
षयात्मा न मोहत्ति वरदत्तैकं मुष्टिमन्त्रवेदयं भावः १० एतावतानां पुंसः इन्द्रादयश्च वसन्त सत्त विलासभूतानां सर्वसंप
दां समन्वयेष्वत्र लब्धः तः परं द्वितीयमनुष्यादनेन मामासेन रथीनां कर्मविनिमयोपकारणेन वत्तोवहणसेनोपकारणायथा॰

प्रत्याय तिवत्तार्पयन्मुक्तो क्रियचिकीर्षया प्राप्तो मानुष्यदाराणामिसंपदो मर्त्यदुर्लभाः ८ इत्यं वि।
विमल सतां मे रव्वहानि जन्मनः स यमुहायुकिमिदं नेतत्पकनं दुर्लभान् ९ नवेनदुपतीतंमेपरमश्री
णानसरैव नर्पयन्नामौ विमूत्समेतत्प्रत्युक्तानुहलाः १० इति मृष्टिमहजन्माहितीपत्रितामाद्ये ता॰
वक्रीनष्टदेवलानन्यापमुरिनः ११ एतावतालेवि ... संपत्समहये अस्मिल्लोके यवामु॰
भितृष्णः ततो पकारणा १२ आलम्बनानवाभोभविनाञ्जुतमेदि भुताप्पीनासत्वेवमासाना
नेस्वर्गतयथा १३ मनोभूते विभ्रमावेनसमसलेनामिनदिनः जगामिसालयंतातप्यमनुप्रश्ववरिनः १४

भवेनयाप्रवर्वसंपत्संमनुष्यमंभवन्सामम भन्दिः इष्टान्नमयोरिमर्थः १२ स्वर्गतिस्वर्गवासिनं १३ वेपाश्रुते इदिनेस्त्वौवि॰
षयभावः तेनेतियुक्तोभाविनेदुन्नपदुर्लभमविभवंमन्नत्यतिमन्नमवेनमत्वानंदष्टवैनेति दानेश्चरीननांदर्शयन्नितेदा-
तारविनयांक्तिभिः १४ राम॰ रामायनमः राम॰ राम॰
राम॰ राम॰

श्री०
मा०र०
उ०टी०
९०

अस्मिन्मंदिरे यत्र यत्र फेननिभाः सुधाधवलानि रत्नानि उमापतेर्नि संपदः नत्र सर्वे सपर्यासर्वसमृद्धीः त्रिलोकानन्दं पास
मेतिवनर्थ स्त्रोकेनानयः यत्र वसनाः सजदंतयमापर्यंकाः २० यत्रासनानि चमूरूपलरत्नादिकूलमयानि यत्र तानि
विचित्रमुक्तादामविलंवंति मुक्तानिदीसि मंतिवितानानि २१ निर्धूम्रः संस्थिरः स्नानुग्रहैःखकीयाकस्मिंकोसत्वा
न्मनः सदृढिनर्कयामास कृतः एवाममन्दिरयानेनिनिष्क्षिनोतिहन्तमिति २२ एतन्नममंति ...... सोग्रहं

प्रीतः स्पंतयापकः प्रविष्टो निजमंदिरं मणिभिर्जं भुक्तनोपेनं पदेदं भवनं यथा २४ पयःफेननिभाः शा
प्या रत्नानि परिच्छदाः प्रकारे मन्सोनि सामरत्यजनानि च २५ आसनानि च हेमानि मृदूपलरत्ना
नि च मुक्तादामविलंबीनि वितानानि द्युमंति च २६ स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च मुक्ताराम
विलंवीनि वितानारत्नदीपान्भ्राजमानांल्ललनारत्नसंयुतान् २७ विलोक्य आत्मनस्तत्र सकलाः
सर्वसंपदः तर्कयामास निर्व्यग्रः स्वसमृद्धिमहैतुकी २८ नूनं वतैतदतस्य भगवत्प्रसादसंमर्दितसमर्द
दिहेतुः महाविभूतीरवलो[illegible]कतामो नैवोपपद्येत यदूत्तमस्य २९ ॥

वनुस्थएषाममहत्ती विभूतिर्यन्मम स्थावलोकान्मनुत्र सवेदवलोकनमात्रेण सद्ध ..... दनवानत्तद्दे
इदत्तसंदत्तमिति किंतावोच दितिश्रुत आहृतन्वेति ३० ॥ रामायनमः ॥ राम राम ॥

९०२

विविधोपवनादिभिर्युतं कथंभूतः कूजद्भिः द्विजकलकलैः पवनमन्दमारुतैः तथा नन्दनानि कमलानि
येषु तानि निम्नानि येषु तानि तथा तैः किं तत्स्थानमिति २३ हरिणीनायकवानीता यामाताभिः तदेपूर्व
ह … किं नवा तनुतडागादि किमिदमिति प्रश्नमतेजः पुनः … चाकिमिदमिति यज्ञाद्दिमानानि हृष्ट
कस्यवेत्तिः स्थानवसीयमिति ताना कथयत इदं स्थानमिति एवं जगाः … नृ १७ अमरप्रभाः देवस्त्री

विविधोपवनोद्यानैः कूजद्द्विजकलाकलैः प्रोन्मीलत्कमलं भोजकल्हारोत्पलजातिभिः १६ अहो
सलकृतं पुंभिः वीचिचयहरिणीतिभिः किमिदं कस्य वा स्थानं केयं नदीति भिन्नभूः १७ वि
मीमांसमानं तं नरः नार्योऽमरप्रभाः प्रत्यगृह्णन् … नवादेन भूयसा १८ पतमानाननमा
कर्ण्य … हर्षितसंभ्रमा निष्क्रामसरसो … पितामहीवालयात् १९ मतिर्बुना पतिं दृ
ष्ट्वा प्रमीलत्कंठाक्षलोचनः मीलिताल्पनमद्ग्रीवा मनसा परिषस्वजे २० पश्नी दृष्टा विस्मृती
देवीव मानिकोमिव … निम्नकंठेन मध्यप्रीतोऽमविह्वलः २१ रामायनमोनमः

कांतयः प्रत्यगृह्णन् उपस्थानादिभिः आदृतवंतः १५ उद्रोमहर्षितः … स्माप्नुत्तिमावेन … ग्रामादेव
स्याः मासालयान्तमलतनानां नृपधाम … ततः श्रीभगवन्तं … तान् … मितवतयोः
नृपवत् भवेति भावः १९ बह्मायाम्यमेव गयः इति निषेधुत्थेन मनसा संकल्पेन २० … रामाय
राम: राम: राम राम: राम: राम: राम: श्रीरामायनमोनमः ॥

श्री भाग॰ दश॰ १०२

मत्त्वमोगानुशानैः शुनैः मागमध्यमत्त्वमापणुमस्तुभुने श्रीकृष्णस्यैवं ग्रलपणुना नातिविग्रमित्याह नमेति ३९
श्रमेरजितमपिलक्ष्मेपगानितं हृष्टूनूमप्यानेनमप्यवेगः तेनोश्चयिते स्वात्मवेपनमहंकारो पमसः गतिमावि
च्छलिंगपामृविशेषणासृताग्रल्लविदाभ्याच्च मिमर्थः ४१ एतस्यपुकोपाप्यानेनच्छलाहपुकानांतेष्वलम्
त्मकारणानाउपाप्यानेनिवेदनंच्छना नयग्रल्लणपतोविशेषनंच्छमेति ४२ इत्यमेपकर्णीतितमः ८१

ग्रस्यंपवमितोत्तुग्राभक्तोनीवमूनाहिने विषपानेनापयानत्तवभुजोनानिलंपटः ३९ नसावै
देवदेवसमहेयनुपेभूमौ ब्राह्मणाग्रभवोदेवनतेभ्यो विद्यतेपरम् ४० एवंसविप्रोभगवत्
सुतादोहृष्टावभेमेदजितपराजितं तद्ध्यानवेगोद्विलितात्मवंधनः तद्धाममेलेभविरतःसतांगतिम् एतद्र॰
लपदेवंमम्भनताद्रुलणतानरः तत्रभावोभगवतिकर्मवंधाद्विमुच्यते ४२ इत्यमेपकर्णीतितम॰ ८१
श्रुकः अथैकदाद्वारकायांवसतोरामकृष्णयोः सूर्योपरागः सुमहानासीत्कल्पक्षयेयथा १ राम॰ कृ॰

प्रोक्षपः

४पीतितनयागतश्रमस्तैरविग्रहे तमीहृष्ट्वाग्रभूपालंकृतं कृष्णकपाप्रियः श्रीरामहरेकेलराः प्र
कल्पंदुपरंभुवि नहरिहरदाननीजस्तदनजगामसः १ रामापनमोनमः राम॰ राम॰ राम॰
राम॰ राम॰

१०२

ननु भो स्वलोमस्मत्वमनुगाम्या एव यथा विभवे वा बहु कायभूरि बहु विदिग्धानेददाति अत्र हेतुः भूरिभोगः स्वयं तदेव
पतेन म बडी तमालो इति अथमर्थः स्वयंतावद् भूरिभोगः बहुभोगः आमकामत्वात् लक्ष्मीपतित्वाद् अतो यथा पा
मावारपरिहारको बहुमः पर्जन्यः कदाचित् बहु विवर्षणमत्यमेव मम माना लज्जयैव से मत्तमवर्षेन् रात्रौ निद्राणे
कार्षिके ननु तेरमाश्रावयति एवं श्री कृष्णो पि स्वभो गोपे स्यानदेय मिंद्रादि पदमति तत्र मन्वानः नसब भो
जने बहु मस्य मानः सम त्वमनुगाम्या एव ददाती तितदेवाह किंचिदिति २५ इह बहुविभवे नैव किं चिन्न ददाति
अनीयमस्मते स्तत्वा नृपस्य इति तत्कम भविभूतिकाले बहुमत इत्यर्थः अत एव मयोपनीत अीति पुत्रः सख्या
ननुगाम्यादि धाते मम तं यो विभवे भूयो विभूरि भोगः पर्जन्यवत् स्वयमीतमालोमदा हे कामा
ममः स्वलोमे २५ किंचित्करात्म दितस्य तत्वपक्षेतनृपस्य विभूति काले मयोपनीत एव के कर्मा हि
प्रत्यग्रही प्रीतियुतो मसता मा २६ तत्र सवमसौ सख्यमैत्री दास्य पुत्रत्वमनि जन्मनि स्यात् महा
नुभावेन गुणालयेन विषज्जतः तत्पुरुष प्रसंगः २७ भक्ता य विवायाः भगवान्हि संपदो राज्यं विभूतीर्न समू
इयमजः अदीर्घबोधाय विचक्षणः स्वयं पश्यन्निपातं धनिनां मदोद्भवं २८ राम
मम मतिः गृहीतवान् श्रीकृष्ण एवमतो बहु त्वं हृष्टान् तुष्टिं प्रार्थयते नमेति २५ सो इदं देयं मम सख्यं हितापार
नत्वमे श्री उपकारकत्वे यत् त्वमादरेणैव वचनं तत् तत्सर्वं पितोमममत्वात् नत विभूतिः किंच महा .... धनेन व
विषज्जतो विपुर्यो धनप्रमस्य स्वस्त्वतः तत्र से पुत्रस्यं हृष्टमनः स्यादिति ननु भक्तेः .... भक्ति प्रार्थयेतस्य तत
अद्भुतक्रियेति २० सपदः कोपादीनां त्यायस्य विभूतीः कलत्र पुत्रादीन् नसमपद्यते ददाति अपितु
इच्छा भक्तिमेव कुतः अदीर्घबोधाय विवेकिने ममत्व भक्ता भावाद्वि बजातेस्मः तत्त्वक्तिरेव स्यादिति भावः २८

श्री॰ भाग॰ दशी॰ १०३

पुनः सेयुगाम्लतास्यपद्मा तस्मिन्नेवाहनि पुंलिंगानेकता ११ स्त्रियाः प्रीतलताः कायायेषामेत्रिपानोपादपानां ते
षां मंत्रिणुभूतलेषु १२ प्रातःफले हि तत्र सतो फलैः श्रीः शोभा येषां ते १५ अतिमोहदेनयन स्मितेनेनभ्रमताः अ

43

१ मन्त्रदेषु विविक्तनयपुष्पवृक्षमयः ददुः सर्वं द्विजातिभ्यः कलेवरोमंकिंवृत्ति ११ स्वपंवतदवत्ता
नाहं स्वयः हसदेवताः भ्रमोदिविविधिस्रः कामोविर्यस्कायां त्रिपाचित्रषु १२ तत्रागतास्ते दहस्रः सु
हृत्सुवधिनानृपान् महेष्याप्रीतिकोसल्लविदर्भककहजयान् १३ काभोजान्केकयान्मद्रान्कुंती
नानिकेरलान् अनौपबाल्मपुत्तीपान्सराम्पुश्रातशान्तप १४ नंदादीन्सुहृद्गोपान्गोपीश्च
त्कंठितास्थिर १४ अन्योन्यसंदर्शनहर्षरंहसाप्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः आश्लिष्यगाढं
नयनैः स्रवज्जलाहृष्यत्त्वचोरुद्धगिरोययुर्मुदं १५ स्त्रियश्च संवीक्ष्य मिथोऽतिसौहृदस्मिताम
लापांगदृशोऽभिरेभिरे स्तनैस्तनान्कुंकुमपंकरूषितान्निहत्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः १९
भ्रातृस्वसृत्वीस्वतमन्नास्मितराववि भ्रात्पत्नीमकुंदयन्हौसंकथयास्त्ववः १८ रामः

यो कोः दृष्टयोयासांताः मिथः संवीस्पवोर्मिः रमिवैमि रमिवैश्रालिंगनैःकनवाः १९ संकथयामिथः प्रेमगोष्ठा
नामेवतरमदेवदृष्टयोः संकथासाहशायोतादिवर्त्तभिः २० रामः रामः रामः १०३

स्तोति विद्धिः कथ्यमानां श्रीराघवेन्द्रनाम समं ततः पंचकं द्रुतं ते वै आवृत्तिः पञ्च विपर्ययस्यानन्तरेण नामरत्नस्य श्रीपर-
[illegible] मस्य श्रवणस्यानुतिस्थानतेनतेन [illegible] पापनिवारकं नमो नमोऽस्तु ते विद्यामितिद्वाभ्यां २ श्रमायां विहारमाया ४ श्री-
गानस्या जग्मुः भारती भास्वतः ४ सर्वे द्रष्टुकसारगाः सम्यानि [illegible] द्राविकायामास्तेनस्याहुतानवमौ च हस्तपतिः से।

ते [illegible] मर्त्यराजसमूह [illegible] लोके वसन्ति ते [illegible] पंचवंशे त्रयं [illegible] योनि [illegible] या २ किंच वियामह्यौ
ग्राम शम्भुभूतानवः नृपालोहृ [illegible] नमः [illegible] महामहान ३ जिह्वभगवान्मोघस्तु हृदि का।
मणि लोकस्य [illegible] यया [illegible] नये ४ महारानी [illegible] भारती स्मृताः [illegible]
यस्यतयाकृते [illegible] कादयः ५ सयुर्भविततले [illegible] लवः [illegible] श्री।
वंशस्य कसारगाः ६ श्रीतेनि [illegible] वर्मा च सुरथः तेस्यैव [illegible] तरलत्वः
गनैनवस्य [illegible] मिदिशाय च [illegible] तमहा [illegible] पविकानमालिनः ८ [illegible]
महाः काचनैः सेव [illegible] ९ [illegible] महा भागा [illegible] समाहिताः [illegible] चरः
स्युक्तमालिनीः १० राम॰ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰

नानी देव [illegible] विमानमकं काश्चीः तवला तरंगाः तद्व [illegible] गमनं गतिः [illegible] ७ विद्याधरमिः विद्या।
याचा [illegible] ग्रतियथा ते सज्जा तेजाः सज्जाते नमः ८ दिव्या [illegible] यथा ते १०
राम॰ राम॰ राम॰

श्री भाग. टी. १०-७

जन्मभाजः नृणां मध्ये सफलजन्मानः किं च न केवलं तस्य दर्शनमेवास्माभिस्तु पित्रादिभिः सह स्तुतः संपन्न एवेत्या
हुः यद्विश्रुतिरिति द्वाभ्यां २८ यदिति हे श्रुतनुत यस्य विश्रुतिः कीर्तिः श्रोत्राभिनंदिता इदं विश्व
मलं यथा भवति तथा पुनाति यस्य पादावनेजनपयो गंगा वचो वा वेदरूपं शास्त्रं च तद्वदेवेदं विश्वं पुनाति किं च का
लेन भर्जितं दग्धं भगं माहात्म्यं यस्याः तथाविधापि यस्यांघ्रिपद्मस्पर्शेनोत्था आविर्भूता शक्तिर्यस्याः
सा नः अखिलानर्थान् अभिवर्षति २९ दर्शनं च स्पर्शनं च अनुपथः अनुगतिश्च प्रजल्पः गोष्ठी च शय्या
शयनं आसनं अशनं भोजनं च यौनो विवाहसंबंधः सपिंडो दैहिकसंबंधः तेन सह दर्शनाद्युपलक्षितः सयौनः

अहो भोजपते यूयं जन्मभाजो नृणामिह यत्पश्यथासकृत्कृष्णं दुर्दर्शमपि योगिनां २८ यद्वि
श्रुतिः श्रुतिनुतेदमलं पुनाति पादावनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रं भूः कालभर्जितभगापि यदंघ्रि
पद्मस्पर्शोत्थशक्तिरभिवर्षति नोऽखिलार्थान् २९ तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्या
सनाशनसयौनसपिंडबंधः येषां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां वः स्वर्गापवर्गविरमः स्वयमास वि
ष्णुः ३०

सपिंडबंधो येषां वो विष्णुः किं च येषां वः गृहे विष्णुः स्वयमास विराजते निरयवर्त्मनि प्रवृत्तिमार्गे वर्तमानानां स्व
र्गापवर्गाभ्यां विरमः उपरतिर्विरतिर्येन स तथा करोतीति तथाभूतः तेषां यूयं जन्मभाज इति यद्वा तदिति सामान्यनिर्देशः
सदर्शनादिः स विष्णुः स्वयं येषां वो निरयवर्त्मनि संसारकारागृहे वर्तमानानामपि बध्यते श्वबध्यते इति
बंधः दर्शनादिभिः संबंधः सन् स्वर्गापवर्गविरमस्याप्यस्य परमसुखस्य प्रदो बभूवेत्यर्थः ३० राम. १०८

अकुलाधिपं प्रभुं मनोरमं १९ यस्यदेवमहर्षीणां प्रतं वृकुलं तमजनमपि संतं सुहृदयोऽनानुसमेति श्रतो मम मैवदे
वं यजति शंतं युष्माकं तोपवाधह्मर्थः २० श्रीर्ई श्वरवशिन्भवाहकं समुपता पिता इति : २१ हेस्वसः एतद्वस।

ऋतुवाच ॥ आर्यभ्रातरहं मन्ये आत्मानं सकुलाधिपं यन्नाम्यापन्नमहार्तीनां तु स्मरयसन्नमाः ॥२२॥ स-
हसोत्तानयः पुत्राः भ्रातरः पितरावपि नानुसंस्मरति स्वजनं यस्य देवमहर्षिणः ॥ वामदेवः ॥ अवमामान
सूपेयाः स्वर्गिनकालयन् ॥ तं समप्रतापिनां स्वर्वैर यथात्तादिमांस्त्रं २१ एतदेवपुत्रः स्थानदेवेनास्त-
तिःस्वसः ॥ शुकः ॥ वर्ष देवानसेनार्धर्ष इभिनैवितिनृपाः श्रीहस्तुतमंसंपरमानरं निर्हृताः २२
भीमोऽर्जुनो विकापत्रो गांधारी सहितानृपाः सपुत्राःपांडवाकुंतीसमयोविदुरः कृपः २३ कोतियोऽवि
राटस्त्रभीष्मकोनमजेनमहान् धृष्टजिदुपदःशल्योरहकेतसकाशिराट् २४ इमवोधाविशालासामे
श्रिलामहकेकयो युधामन्युः कृपामचि सहवाल्हिकारवः २५ राजानोमेवराजेंद्रःयुधिष्ठिरमनुव्रताः
श्रीनिकेतवपुःशोरीःसश्रीकांवीस्थितिरिप्सवाः २६ अथेतेसमहात्मानो भासभ्यकुप्रासमहत्साः प्रसाद्य
प्रभुसायुजमानेयमीनुहमासरियुत्स्न २७ रामः रामः रामः रामः

प्रमेव २१ २१ युधिष्ठिरंयेचानुव्रताः नेवाजसूयोजितत्वात् २८ २७ रामः

नदृष्टौ पितरौ याभ्यां तौ वसुदेवनन्दावहमत्तादेवाहृष्टपितरौ हे इति भवतीति पुत्रयोः पित्रोः सौम्यप्रेम संप्रीणना।
दीति प्राणश्च तुरभयोरक्षविदधिभयरहितौ भूत्वा श्रवल्यः वासांसि वा संवृक्षात् कथं भूतयोः अवलां तेनयोः
रलकं यत्तस्य तत्तथा स्वलकयोः अङ्कं वपुर्वयोर्येन ततः यतः सतां परः स्वः इति नैव पश्यन्नास्ति ३८ अभीष्टवलिंगं
यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृतं विधातारं शपन्ति दृग्भिः नेत्रद्वारैः हृदीकृतं हृदयं प्रवेश्य

एतावदृष्टपितरौ युवयोः स्म पित्रोः प्रीत्यानामुञ्चमायोपयुगालनानि सान्नोवहर्भवतिपत्स्वहृदया हृ।
स्वोर्मिन्नतावकमवभयान सतां परः स्वः ३८ गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्टं यत्प्रेक्षणे
दृशिषु पक्ष्मकृतं शपन्ति दृग्भिर्हृदीकृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापं ३९
भगवांस्तास्तथाभूता विविक्त उपसंगतः आश्लिष्यानामयं पृष्ट्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ४० अपि स्म
रथ नः सख्यः स्वानामर्थचिकीर्षया गतांश्चिरायिताञ्छत्रुपक्षक्षपणचेतसः ४१ अप्यवध्यायथास्मा
न्स्विदकृतज्ञाविशङ्कया नूनं भूतानि भगवान्युनक्ति वियुनक्ति च ४२ ॥

सं परिरभ्य तद्भावं तदात्मतामापुः अपि नित्ययुजां योगिनामपि ३९ विविक्ते विजने उपसंगतः
शत्रुपक्षक्षपणे चेतो येषां तान् ४१ अपि किं स्विदस्मान् अवध्यायथ अवज्ञया पश्यथ अकृतज्ञा इत्याविशङ्कया।
स्वविरहे का शङ्का यतो न शोकमात्रनिमित्तमनेन परिश्रमेणागतानां तद्वतेति वेदत आह नूनमिति एतन्मे दृष्टं तन्माहृत्वा
रीति ४२ ॥ राम ॥

सुतः स्यार्थं गितित तेवव सर्वतु कीर्धयावकहे पुस्यापितेरर्थः सहागत इतिभावः २१ वसुदेवानं
तरि सृज्य प्रेमविह्वलो बभूवेतिभावः २२ ताम्रतोपरिसृज्य नंदगोपः यशोदाचविरहतो

२३

सुतः नंदस्तवयदूनप्राप्तान्ताताकृस्पृश्य गमनागामहूतोगोपैस्तैः स्यार्थं
दिह्वलया २१ तं दृष्ट्वा तरयोर्दृष्टास्तन्नः प्राणामिवोत्थिताः परिषस्वजिरेगाढं वि
रहदर्शनकातराः २२ वसुदेवः परिष्वज्य [illegible] प्रेमविह्वलः स्मरन्कंसकृतान्
क्लेशान्पुत्रन्यासंचगोकुले क्लेशतामोपरिसृज्यपिनगावभिवाद्यवनक्लेवनाचतः
प्रेम्णासास्रकंठोजहह्र २३ तावानाम्नासनमाले च वाजभ्यांपरिरभ्यच यशोदा
चमहाभागासुतौविजहतुः शुचः २४ रोहिणीदेवकीचाथपरिष्वज्य व्रजेश्वरीं
स्मरंत्यौतत्कृतां मैत्रीं वाष्पकंठ्यौ समूचतुः २५ का विस्मरेत वां मैत्रीमनिवृत्तां
व्रजेश्वरि अवाप्याप्यैंद्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया २६ रामायनमोनमः

कालिजहतुः २४ तत्पजतः यदा सुचः प्रमणीविजहतुः समुवतोत्यर्थः २५ व्रजेश्व
रीयशोदा २६ प्रतिस्मानि हृतिकारत मत्पथ्यनुवर्ने मातांगेऽक्षसे सर्वं प्राप्यापियस्याः
प्रतिक्रियां कर्तुंन शक्यानइत्यर्थः तत्कृतां मैत्रीं माहृतस्पतावितित्ति २६ रामः रामः

श्री
भाग.
द. टी.
१०६

अध्यात्मशिक्षया स्वरूपोपदेशेन शिक्षिताः बोधिताः तस्यानुस्मरणेन ध्वस्तो जीवकोशो लिङ्गं यासां ताः तं मध्यगन्प्रापुः
एवंभूतोपि कृष्णः पुनर्गृहव्यासङ्गे नमा भूदिति तत्र यासां प्रार्थनामाह आहुरिति ४९ हे नलिनना
भ ते पदारविन्दं गेहं जुषामपि गृहसेविनामपि नः मनसि नः अस्माकं उदियात् आविर्भवेत् ४९ इत्यष्टमे द्व्यशीतितमः ८२
त्र्यशीतितमे ... सत्कृत्य ... भार्याभिः कृष्णस्य कथा ... तथानुगृह्येति १ तत्पादेक्षा
... देहंभृ
तां देहधारिणां ... देहकृदीश्वरः ...
प्रभो त्वच्चरणाम्बुजासवं कर्णपुटैरलं पिबन्ति तेषां ... कालकृतो शिवं भवतीत्यन्वयः
शुकः अध्यात्मशिक्षया गोप्य एवं कृष्णेन शिक्षिताः तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगन् ४८
आहुश्च ते नलिननाभ पदारविन्दं योगेश्वरैर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं ४९
गेहं जुषामपि मनस्युदियात्सदा नः ४९ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे द्व्यशीतितमः
शुकः तथानुगृह्य भगवान् गोपीनां स गुरुर्गतिः युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययः १ त ए
वं लोकनाथेन परिपृष्टाः सुसत्कृताः प्रत्यूचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः २ कुतोऽशिवं
त्वच्चरणाम्बुजासवं महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् पिबन्ति ये कर्णपुटैरलं प्रभो देहंभृतां देहकृ
दस्मृतिच्छिदं ३ ॥ कथंभूतं महतां मनसः आस्वादितं मुखनिःसृतं क्वचित् कदाचित् ...
... तिरोधानं ... भवतीत्यर्थः ...
... जीवति ... अन्यथा ... तेषां ...

अदीपनेऽप्येवं करोतीत्यर्थः अपि च श्रीभगवान् इदं यद्गतं भगवतीनां महियोगेन ममैवमानि अज्ञात इत्याह मयीति ७३ मयि भोक्तृमयमेव न चेदंभूतानां युक्तं त्वने यत्तु भगवतीनां मत्ते ह आसीत्ततः हि एषा अनिभद्भूतानः मदापनः मत्स्थापयत इति कीदृश त्वयं तावयस्य इत्यन्य पणाम इति अपेत्ता आमात्मस्वरूपमाह ७२ हे अमूनाः भौतिकानां गौरवस्य वादीनाम यथा आकाशादिपंचमहाभूतानां हीनादि रूपाणि यवभूतानां जरायुजादीनां महत् अव्या पक्रमो भवतः आमानवेति वनु वतचियभूतआमा यात इत्थं आत्मेवो हीनादि रूपः तस्मिं

वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रजांसि च। संयुज्य विपतेभ्यः तथा भूतानि भूतकृत् ७४ मयि भौतिकाहिभूतानाम मनायकल्पते विद्या यदासी मन्द्वतो भवतीनां मद्यापनः अस्य हि सर्वभूतानामादि रतोऽत स्वाहिः भौतिकानां यथा स्वभूवी भृत्यानि रंगनाः एवं ह्यतानि भूतानि भूतिद्यात्मात्मनाततः उभयं मध्यस्थपरे पद्य तोभातमन्तरं ७५

अथ सर्वव्यापके सर्वभूतानि वर्तते इति ज्ञानस्यान्याभिरस्मा कमित्येनत्याह एवं हीति ७५ अयमर्थः यथा गगनादीनां भौतिकानां महाभूतान्यास्य तद्रूपाणि एवमेवैतानि च तानि विधा नि भूतानि भौतिकता विशेषान्कराणि भूतेषु च वर्तितनत्तु कर्यान्यति आत्मानेते य आत्मनाभोक्तारूपत्वात्ततः व्याप्तः न कोयातेन अपूर्व तदुभयं भूतानि भौतिकरूपं च भो गं च भोक्तारं चात्मानं मध्यस्थ रूपेसिद्धौ आत्मानमेव पश्यतीति ७६ ॐ रामाय नमो नमः

श्री· भा द· उत्त· ९०

सनामैश्रीन्नवेयेन सिंहकृतेनतमेत्युष्येतेनमेतनेनलिनममिशापादुर्घर्षणः अयमार्हप्रतिहंतेअस्त्वराजेजित्वा रत्नमम
तकम्पानीतवान् अत्पानंतरं मतिश्रेयस्त्वमहान् सतेनस्यापराधेनभीतस्समे पिताप्रभवेश्री हरुस्यासमदिशतदेशु द
नामकृत्वादिभ्यः प्रतिष्ठत्नामपीतार्थः ९ देहक्रतमेपिता अस्तु श्रीकृसेनिजनाथस्वामिनदेवमीरवरसीतापतिः
प्रातायोवस्तायत्रिनवहानि नृसकृदोलोभेनसमविंशतिदिनात्मम्नाम्पगुप्यत् परीतिनः संजातपरीताय।

सत्यभामोवाच योमेस्वनामिवधूतमत्त्वातततेनलिमाम्रियापमपमार्हस्मपाजहार सिंहवर्हराजमपार
त्नमदात्सतेनभीतः पितादिशतमांप्रभवेपिदत्ता ९ जांबवत्युवाच प्रात्तापदेदेहदस्मनिजनाथदेवा।
सीतापतित्रिनवहात्मम्नाम्पगुप्यन् स्नातापरीतितउपाहरद्देहणमां पादौप्रदैत्यमणिनाहममा।
छदासी १० कालिंद्युवाच नपश्यंतीमाजनायहरुपादस्पर्शनाशाया सत्योपमायाग्रहीताणिपादं
ततग्रहमार्जनी ११ श्रीभगवानुवाच यामासवयंवरम्नृपान विजित्यभूयानिस्मेप्रयुद्धगामि
वात्मवहिर्द्विपारिः प्रातुश्वमेप्रकृतेहतः स्वपरंप्रियोकस्तस्यास्तमेनभवमंघ्रवनेजनत्व १२

एवमपीतितः तस्यात्वत्सीतापतिरेवास्मावितिस्नात्वा पादौप्रदत्तमणिनासहमामहेलामपाहरत् अहंएव
यासमृपितवान् अहेतरिंतमतिस्नेहप्रसिनेस्माहामृषाहदासीति १० सत्योप्रत्नेनेनतसग्रहमाजेनीसमा।
जनकजी ११ श्रुताशूयतालवलिद्विपारिःसिंहइवेति मेधातृश्चापकृतः अपकारकत्वेनः विजितश्रियो
कः हरसीतिवायः तस्यास्त्रावनेजनत्वेतात्प्रक्षालनकरीतत्प्रतुभवप्रतिजन्ममेस्तु १२ रामः

हित्वेति यद्वद्यदि पवत्सा मेवनाता: स इत्यर्थ: कथंभूतमात्मथाम्नास्वप्रकाशेन विधुता: निरस्ता आत्मकृता वृद्धि ति।
भिमा विसा वेद्या यस्मिंस्तं सत्यवानं देहं सत्त्वं सर्वस्मै यो विकुवे यत: नकुंठ: कुंठितो बोधः शक्तिर्यस्य तं एवं रूप
तो कृतस्तत: श्रमस्ता द्विनदेव प्रतीने विस्मरकालोपसृष्टेति कालेनोपसृष्टा विलुप्ता ये निगमास्तेषामवने ता
र्थं मायाः सत्यगमायता श्राकृति नाराकारां स्तीर्थेन तत्स्महं मानोगुणि तांश्वन त्वैवस्य तास्मात्कं च नन्मापयाप।
नत्वेवपरी माता मेव नता: स्मेति यद्वा ता मिति प्रकारश्चान तानच्चा ना नता: स्मविंकृता हित्वा कि मात्मथाम

हित्वात्मधामविधुतात्मकृतत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधं कालोपसृष्टनिगमावनस्य योग
मायाकृतिं परमहंसगतिं नताः स्मः ४ स्मृकैः ३ त्वत्तमस्मो विशिला मतिं नवम् भिद्धवत्त्वयक कोरव
विश्व: सम्यमगोविंदक पामि यो सृष्टिं लोकगीताः श्रीशुक उवाचेति ४ श्रीशुक उवाच देवे
र्यस्मृतो मद्देशो विवतिकोसले देवस्य यथा प्रकालिंदे यो मृतो द्वि त्रिलक्ष्म्या ६ देव सपर्ण:
एनश्चात्मनो भगवान्स्वयं उपये मयया लोकमनुज्ञ वेन्नमायपो २ कक्षिणपुवाच ये यं पर्मार्थ
विनष्टकामैः केषु प्राज्वे यथा मस्ते तानि निवि त्रिलोकग्गोद्दिम भावमनावि दृष्यान त्यौ।
तिकेतवरण्णो स्त्तम माव नाय ८ रामः रामः रामः रामः

आत्माशारीरं यामप्रहं तत्त्वदेह दे हिकर्मसंभवविमज्ञो प्रत्यर्थः मत्ययानमनात ४ विभूतो विधुता ता: ५ देवोऽमः
लेम मेशे भिचतिरेद्वो द्वित्री नामकाविस्मत्मद्विषे वत्स्या ८ हे श्रमा: श्रीकृत्स्नपत्न: २ मामं न प्रपवि
सं पा द्यितेरा तत्सृजगा मधा विशुद्ध यतका श्रीकेषु मन्त्र अनेया श्रमशस्त्रेषु यो वविनाश्रकं रव नृता व्यविरे
वो येन तते यां सृष्टिं दयारिदिनध्यः नमण्णाति केन स्वप्राणो यथा विनायास्ते ८

श्री· यथा मातिर्न वसयं वरेणा यं स्मिन्ययाः आनुमिन्नन्यान्नतः तद्याम स्वंशं जातिं तवान्यानां तरेणार्थस्मिन्गुणा अ।
भाग· पाहतः नहि हं स्वपि ग्रन्थे न पर्व किं नाथ विश्वनतेन प्रात्मायेति निसमेत्स्मा बहिर्वेवाक्कर्मः नाभः अतः स्वभ ला।
द्वी· ग्रथा येन धा स्थलस्मा तेन पतनं ते याकि न स्वामम स्थले निहित कल शजेन वनेह पण्योन्ग्र हृत्स्यपस्लाडु
१०८ परिलस्य मिति श्री हृत्समयाति स्वेकाननकश्यो विमय रति भादः १९ मङ्गल्य व कुरुषष्ठदिससदि सम स्थियः मेघा

ता नाममस्थले साधिता हित वन्मलः हृष्टते स्मरति योनः तत्रोपाय समीकरत् १८ यथा नरेन्द्र
निमत्यः पार्थ प्रणाम्नतः अयंत वहिराकुसाद पण्यतस्मजलेषु १९ कृष्णेन सर्वतोमुपागयद्वा प्रमोदितः
पुरुं सर्वाश्व प्रासुतेजसा सोपा आयाः स्वरस्य पाः पिता समजिताः सर्वपयावीर्य यथा वयः आह्लादः
सुशासना प्रवक्षु पर्व हरिसाह्दियाः २१ मा समविधु जनते विसान्पकर्म मनीषुरः माकोठज्या समलसाधने
रेकेषु नाहताः २२ मन्यहतायरेवी गमा प्रयोव हृद्रियाः भीमो दुर्योधनो कर्णो नाविदः स्तदवस्थिति २३
मत्साभाजज्लेवीस्य सा चायत द्वस्थिति पार्थोय तोभजदाणा नाकिंचन मस्ह पापा २४ राजसूयं मुनि
मनेषु मगुमानेषु मानिषु भगवानंनरायस्य सुपकता पतीलया २५ तस्मिन्नध्यायविस्थिवेसतस्मा।
वीर्यस्मरन्नले क्षिनेषु भाषपातपितसयैवाभिषिक्तिस्थिता द्विविडं भयानेडजेयशदह्रताभवि
देवाश्च गन्धर्वाः सानुसुत् हर्षविह्वलः २० राम

त्वमीयं षामिति ग्रस्तस्य विमानवेत्तं शाम्भाइतिभावः २१ एतदेवाहा मनसा वापेन २२ नाविदं सदवस्थिति
मितिमागधादीनां क्रियाः शाक्तिरेव नलत्ता मिज्ञाननिभावः २२ यसोयत्तवानुग्रहजन्ममोच समवाणो म।
स्या नाकिंचन नपरं के वृलयुक्त शंभ्रातवान प्राज्ञेन नः वलेनापत्ति इत्यर्थः २४ अभिजितिसर्वाधिसायकेमह
तें २९ श्रीभगवत्सामि स्वन्निभंवणात्मानमेवान्वरायत्या सहाभ्यातइ गमिति २२ राम· १०८

२८
मा

समस्तलोकाः शुभमानस्थलं सर्वोर्यं सुप्रभावप्रतीत्याशु गायि सुमतिशायनानि येषां तानमेपितास्तान्संपादिता
नवलीयसे मोदात लिनियान्वीयमबलस्पर्धीनगोयतानतियमसिद्धावर्धीराणोंऽमेदेवनियतानतरमाशी
तुमेवातेहस्तारसमयितान्कोऽनुस्मनायासेनैववधमप्रसन्नोकान् २३ वीर्यमवशुल्कदेयस्यातादासीभिः समहवतरंगि
णीगनायषादिसेनायुक्ताऽपुरं निमे २४ हासेलेहाडापरितस्मिवेवचित्रं यस्मान्नामसमतोहि एगासेनयासहस्रवी

रामोवाच॥ समीनरगोतिवलवीर्यसमीत्या श्रुंसाम्भिरागतानतिलिपवीर्यपरीनगाय नावीरः
डमेदहनः नरसानिगिरिकीर्तवनुयहरयथानिविवजनोकान् २३ यहस्यवीर्यशुल्कामादसीलिस्य
नेदपिमी पयिनिग्रमिमरा[illegible]समतयागमसाम॥२४॥भरद्वाजउवाच॥ पितामममानतेयाययस्वपमाह्
पदवान् कृतौकसायनमित्रामयाहिदृयासर्वोजनः॥२५॥श्रसमेपादसस्पर्शभवेनमनिजम्म
नि कर्मभिर्श्विमाधानायेनतक्रयसमातनः॥२६॥लक्ष्मणउवाच॥ ममापितान्तरंच्युतजन्मकर्म
वधमन्ना मुक्तःसीदतीतमासूद मनोप्पुरेहिलयमहत्लयाहतःसर्वमुपविहायलोकपान् २७
रामायनमः राम राम राम राम राम राम राम राम

सैनेश्वसमहः २४ येनपादसंस्पर्शेनपात्मनोमसेननैवलंपुलंसोभवेनमः यस्तायेनवणेनपात्मनोनीवस्यतस्तु
यः स्वपवगुरुषाणंइति २६ रातिहरोपदियथाभिशविदायाःनथामममापितेनमयुः दविषयानामीनस्य
मशयस्वविचार्यपयस्यसतयाश्रियाहृतः किलामतोपिममवितर्तेमामयतंदेयाप्रति २७ रामः राम

श्री. ३५ रविंकाश्वंतीति विक्रमाधमे तपराः यस्यां सैव मावनां ऽभ्रपस्थलींयद्दपाति ममाविमानस्वकेननंमंडलमत्ता
भा द. वलंवा ३९ महार्हवासः प्रभृतिभिः सद्द्वारी मृग्यामास ३९ ह्यात्यादिभिः सह आयुधानि हृत्यायाविरते ३८
स्की. १. इमामस्त्रोवयंमर्वमंनाति कृमानयमाल्पमेंणामनी मातान गृहहाम्याबभूविम ३९ तिनिजेयदिगविजयेजिता

नेषाई चुनवाणोहे: कतवार्ह निकंधराः निपतांप्रधने केचिरकेसंममुत्सृद्भुः ३४ ततः प्रवीषद्
वति तेलंकृतारविक्र रथजयरविजेतोऽणां ऋपाहस्थलीदिवि भविचापिसत्वनां समाविशनगणा·
निवहीतने ३८ पिनामैकूयामासमहत्सवंधिवधवान् महार्हवासोलंकारौणामसनपरिस्सुरैः ३०
दासीभिः सर्वसंपन्नि भर्तृभ्यवालिभिः आयुधानि महाहाणितेसं हृणीत्साभुक्तिभिः ३८ आत्माराः
मरयनयोमावयवैहृदहासिकाः सर्वसंमनिहताग्रनतपमाचवभूविम ३९ मोमनिहत्पयता
लोकपितनरुद्वानाताथनः तिनिजयेनितराजकमाः निमुच्यमंसरति विमोत्तमनसमां
नीः पारवंजपतितिना यथसाप्तकामः ४० राम· राम· राम·

नरयजतुमयाः नेमस्तानेनमहाः सानानतोनिर्धनवामंस्तेविमोलो ··· मानतनयावंजनसत्समेरंतीनः पवि
त्रिमावप्रमहतमर्भमकामोपिपः ४१ राम· राम· राम राम राम राम १५९

मदात्स तमस्तो नृपुरोययो स्माभ्यां प स्मारं गंप्रविशो वनके नोज्वलो तमसो निवीयमा स्तयपरिधायवनीवी वंधेन कौशिकाणोऽ
तन्द्वेषो यवस्त्र मश्रीतेरासोयस्मि स्तह ह्वनुयस्मा साकवर्यो यता: स्वनोययासा २८ उदवः कुंतलः यस्मिन् कुंतलयोः स्त्रियोः
यको स्तन उज्वलयस्मित् तस्तनस्य शिशिरः स्तनायतारास्याये वृतेः करास्तयाहेः अपांगवीतलविलासैः अन्तर्मोहरूपया
णाः स्माह २९ हेपास्तमनिस्त्रोपदिश्रीकासोईशोमया हन्नेमतिस्पर्धिनः स्पर्धमानाः तन्नेवेपरमेस्त्रयेहक्षवताकुंतःस्पर्धी

तदंगमाविशमदं कलनूपुरभ्यां पञ्चा प्रपदकनकोज्वलवस्त्रमालां नूतनेनिवीयपरिधायवकौशिकामा
मश्रीऽन्हासवदनाकवतीयतस्वक् २८ उशीयवक्त्रमुकुंतनकुंतलनिउज्वलशिशिरास्तसकटात्तमो।
ते: गतोनिनीतयपतिनःयानकेमृगारे स्तनसमहस्यादिदपद्धमाला २९ तावन्मदनपटरागरोव
मर्यावकादपः निनेदनटननेत्रया ननलमायकाजमुः ३० एवं हलेभगवतिमयेशानुपथयमाः
नसे हि रेपास्तिसेनिस्पर्धिनोदृष्टपार्हताः ३१ सानावहृष्टमागेपदरपरत्वनष्टयं स्पार्श्यमृदम
स्तदः नष्टोपानोवननभजः ३२ तावकस्त्रोदयामासकौवनोपच्छरस्य विहिताभूभजोतिस्त्र
मानामरातिव ३३ तेनवसन्तेनरानमानिवकुंवपयिकेवन रुपयार्हतेषामायामसिंहायथाहरिं ३४

वमःस्तनाहहःपार्हिताः हकधेनकामेनार्दिताः नातराः विवशाः कामविलंभिताः स्पर्धेतिभावः ३१ हयरा
त्मानाचतपृपथस्मिन्नतस्थेहामामा मालिपहाभापत्रेवाणोगृहीनाचननभेजस्ताभ्यां ३२ स्मनातां मेषाता
मगारादिवतराहतिजेनामेतिविक्षोघास्तातस्पः राहवस्तेवतामगतोनाप्तमा ३३ अनमतेतहरतःसमाचमूनुः
निमेथप्रतिवधकतेकेवनपुरतोगत्वापथिमयमाधमवतिस्पर्धः उद्वतेषामासइधहतताधाः ग्रामसिंहः स्मा
नः हरिंसिंह यथेति ३४ राम राम

श्री० भाग० दशी० ११०

४ ९ आनर्चुः अर्चितवन्तः ७ धर्मगोप्त्रीं तनुं यस्य स धर्मगुप्ततनुः यतवाचि यतवाचां यथा तथा तस्य सदसः ८ जन्मभृतः सा-
फलजन्मानः तत्फलं जन्मफलं किं तत् यद्योगेश्वरदर्शनं किं च यत्कार्त्स्न्येन सकरदर्शनं भवतां तद्देवानामपि दुःप्रापं प्रसा-
कं तत्स्पर्शनादिकमधिकं यत्तत्र दर्शनमिति विस्मये नाह किमिति ९ स्वल्पतपसामतीर्थस्नानात्स्मात्रेतयोऽवृद्धिर्येषां
तेषां तथा चार्चायां प्रतिमायां देवइति बहुदृष्टिर्येषां तेषां योगेश्वरस्पर्शनादिकमिदं किमसंभावितमित्यर्थः एत

रामः सशिष्यो भगवान्वसिष्ठो गालवो भृगुः पुलस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो बृहस्पतिः ४ द्वित
स्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रः तथाङ्गिराः अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ५ तान्दृष्ट्वा सह
सोत्थाय प्रागासीना नृपादयः पाण्डवाः कृष्णरामौ च प्रणेमुर्विश्ववन्दितान् ६ तानानर्चुर्यथा सर्वे
सहरामोऽच्युतोऽर्चयन् स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ७ उवाच सुखमासीनान्भगवान्
धर्मगुप्तनुः सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुशृण्वतः ८ अहो वयं जन्मभृतो लब्धं कार्त्स्न्येन तत्फलं
देवानामपि दुःप्रापं यद्योगेश्वरदर्शनं ९ किं स्वल्पतपसां नृणामर्चायां देवचक्षुषां दर्शनस्प
र्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकं १० न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ते पुनन्त्युरुकालेन द
र्शनादेव साधवः ११ नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः उपासिता भेदकृ
तो हरन्त्यघं विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसेवया १२ रामः

56

स्पर्शनप्रतिनत्वम्मयानीति त्रिभिः १० ११ वाङ्मनसोरुपासनाविषयत्वं यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्ते यो मनो ब्रह्मेत्यु-
पास्ते इति श्रुतेः अथैतन्मूलमज्ञानं न हरन्तीत्यत्र हेतुः भेदकृतो भेदकर्तारः यद्वा अभेदबुद्धिकर्तव्ये तु पुनः विपश्चि-
तो हि निरस्तभेदाः तेन मुहूर्तमात्रसेवयैव नाशयन्तीति अतः साम्प्रतं विहाय आत्मज्ञानादिस्तु यामसजमानो निर्मत्स

४ श्रीरामजी ११

८. नयं स्वप्रान्यानिन कामयामहे किं तु एतस्य श्रीमन्मादरेनौ भूमिरोहं कामयामहे इति नु तनस्य हृन्दिणो हृपं सर्व
मृण्मयानः किमेव काम्यते मुनः ग्राह हेमाभिमानानं मृत्रं भोमयं रत्वैरं ना मेव मेदूपरं भोग्यं इयं योग्या भाति विवि
य नामेइति विबादूतस्य भावो वैराग्ये श्रि पिमादिसिद्धिभाक्ति मित्यर्थः पारमेष्ठ्यं स्वर्गं परं श्रानं नमो लंहदे: परं ततसा।
स्लो कमादिनत् कामयामहे इति यद्भावहं बन्धालनो कर्माभ्यामुग्रादि दिक्वतत्पाधिपत्यान्तिमा न्यानाभोग्यस्व
राज्यानि वा त्वयानितन्कर्मपादिराजत्वं काम्यते मुग्राहः प्रियः कवकंकुमगंधास्त्रा मितिश्चन्नादिसर्वमपाम्भियानि

नवयं साधिमामग्रामं त्वार्यं भोग्यमेव वा नैव तंयाम मे स्तंमे स्थानं नमो नमः हृदे पदं ॥ ५१ ॥ कामयाम हृतस्य श्री
ममादरतः श्रिया कवकंकुमगंधाट्या श्रीरवार्नृ महाप्रभुतः ॥ ५२ ॥ ग्रन्थि पोयमहं दिव्य लिंग नरणवी।
रुधः गान्धारस्य दंतो गणः पारस्पर्यो परमहानमनः ॥ ५३ ॥ [illegible] ॥ शुकः ॥ श्रुतोवहानं बल
श्रमश्रवार मैनामाध व्यापाविति पर्वतेरस्य हनोप्यः श्रोतव्यं विनाताल नित्ये योपासनानुबंधे स्तवानि सिरल
मन्तबलाक्लालयः १ इति मंत्रा ओं नमः शिवाय भिन्नाय नृसिंहशुः श्रापवृषेन पवनवरामस्तुलोर्दिहः
स्तयो १ हिरण्यनामानामाख्यवनोरववलोमितः विश्वामित्रः पुनाननांदो भागान्तोपमोतमः ३ गाम

मे विननाभावः ननुनन्दिश्वनि उल्लेभवां किं नरां कृपा मन स्माह् व्रजनिद्रि भूइति ५२ यदयथागावः गावः वदन्मनो।
पिगाम्भारयतः पादस्पर्शं गोपाययावो क्रितिनद्भ नन्दस्याग्र सन्नभ्रमिनर्मः ५३ दगमेव वेतीतितमः ८१ चव
र्त्रि पिकाशीतिर्तम् निम्नमागम वसुरवेन वोन्मा स्तव भय स्थापनादिकं सवलग्रीवो गांधारी माधवी समुद्रातिति पा
नारासायनः स्वगोप्यः कृतमक्ता: गोपाली मिस्सुः विम्मयं वदनः ५५ ॥ गाम

श्री·
भाग·
उत्त·
११८

सतं च कृष्णस्ततमानंतरूपं विमर्षिं स्वतीलया आचारेण वेदपथं बतिभर्षि अनवद्यानस्य त्वत्तोऽपि वर्द्धमानं करोषीति सदेन कमाहुः
अक्रमेति १८ अस्मवेदात्वंश्रुत्यंमृद्रतेऽहदयमनरेरूपकतरस्तमाहुः यवेतियश्च शृण्वन्ति अकर्मकार्यं अत्यक्रमकारणततः
परं सतत्वमात्मानं ब्रह्मवनतपश्चादित्थिहयत्यंतस्वद्ध्यतम् १९ तस्मादेदहस्यत्वात् वेदप्रवर्तकं श्रुतास्तानकृते शास्त्रयोनेः वेद
प्रतिपालकस्मात्वेमज्ञामप्रेक्षण्यपलक्ष्यित्वात्ममभानयसिमधुजगुर्मितितस्मादेवकारणानेदमसात्मानामग्रणीर्मं
त्याः तत्परंतकः सत्कर्मोद्धरमीतमर्थः तस्यादीश्वरस्यतवेदं जनमग्राहमात्रे वयंततवसंगतमाहेतोस्थ्रोइमाहुः

अग्याविर्कालेस्वजनाभिज्ञमयेविमर्षिमतेवत्तनिगृहायन् स्वतीलयावेदपथं सनातनं वर्णाश्रमा
त्मापुरुषः परोभवान् १८ असनेहदयस्थकेनपः स्वाध्यायसंयमैः यत्रोपलभ्यसत्संगमुच्यसेवनतः
परं १९ तस्मादूनकलेवरमन्प्रशास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः सभाजयन्निजभक्त्याद्भुतां पुनः ऋतीर्भवान् २० अ
यत्रोजन्मप्रापफलं विधायास्तपसोऽहशः त्वयास्तेयसद्भयापरेनः श्रेयसापरः २१ नमस्तस्मैभग
वतेकृष्णायाकुण्ठमेधसे यो नाममाययाकृष्टमतिः श्रुतपरमात्मने २२ तवविदं ममीभूयाएकानाम
ज्ञलयः मायानवनिकाकृष्टमात्मामृकालमीश्वरं २३ यथाश्रायानः पुरुषः आत्मानगुणतत्त्वदृक्
नाममात्रेन्द्रियाभातंनवेदविहितपरं २४

अथेतिपथिभिः २० सतां गतामात्वयासेगसाडेगेनाप्य यपस्मात् श्रेयसांपरोऽवधिः २१ एकस्मिन्नेवस्थानेआरामोयो
ग्रातेकालेनस्वोदिकारणाईश्वरं नियंतारं पन्नमहांतमाहुः यथेति २३ शयानः स्वप्नासपश्यनगुणानतत्त्वदृक्
स्वप्नविषयेषुतत्त्वदृष्टिः नाममात्रमिंद्रियेणमनसाभातेसिद्धश्चात्मादिरूपं आत्मानंवेदतद्वहितेदेवदेमादिरू
पंआत्मानंनवेदयथा २४ ताम· ११८

ग्ात्मबुद्धिरस्त्विति बुद्धिः रथोथातवोवानपित्रस्नेहाणा: मङ्गलयोपसतस्मिन् अर्णवेपारीमवधीः सीयः तिबुद्धिः मोमभूमि
विवारेस्मयीः देवताबुद्धि पनयस्मनीर्थबुद्धिः तीर्थमितिबुद्धिः श्रुभिसेषुतश्चविन्न यसतानुद्योतमंतिसण्वसोबुपिलः
रास्त्राः ग्रात्मविवेकीवृह्णागवांश्रुतांरिमायवाङ्गः स्त्रीवारभङ्गति १३ स्मलपमङ्गरूपंभ्रमतोतिश्रवस्मितोयोबुद्धियेषा
ते १४ इंशितमयतामममींशवयंतोकमोकारितांमतसेयरहस्मायेपनेदाइस्मयंतृरूसतः श्रवत्वपतिबुरावनशाङ्गः हस्मा
यन्मायथेतिनियोगते १५ नमोविन्नुउनमाश्रोपिवयकासोमायाविमोहितानाइतिनाभाङ्गयोतिनिपद्यास्यानइरूयानभेवेश

यस्मान्मबुद्धिः अर्णवेषिपातकेस्वधीः कलशादिबुओमस्मयीः यस्मीर्थबुद्धिः सलिलेनकर्हिचिज्जनेषभिते त्
श्रुस्पवेगारवाः १२ श्रुकः निपम्यस्यभगवतःश्रुतस्मार्ककमेथरुः वचोऽरुनयविप्राः नृसीमासन्ता
ह्वपः १४ विरिग्मिरुयमर्नरंस्न्युरणिलिनमती जनसमदुःस्नडःश्रुयनतलनाङ्ह १५ पुनवङ्गः य
यानतविङनमावयंविमोहितानाविस्वरुनामर्धानाशः पवेशितमयातिरहरहस्याश्रहाविविचंप्रावद्धिवा।
हिंते १८ श्रनीहपतदइपोकश्चात्मेनाहजनोतिमवपनेयथाभोमीरिभूमिवर्तुनामहंपणिश्रोविभूमा।
श्रीतिवित्रुम १९ ॥ग्राम॰

नेनप्रहः सनईशितसापतेश्रनीश्वरमहाभतिभ्रगावालननहर्मोश्रणाः स्त्रियोगिमेवमाचेरयंतयाङ्गः श्रेयाइतिम
गवस्तेविवरांशितंविविचंश्रतकोभगवनस्मेवाहश्रनीरुइति २० श्रनीहः श्रद्धिपएवश्रात्मना स्वरूपमात्रेणवक्षेत्र
रशोनः यथामोमेतितिओमेरुयरिविकारेः कुपलवितनाः बाणाभ्र्यांविकारोनामधोमयितेमेवसत्यमितिश्रुतेः ननुः
कथमहंनगान्स्यासिकतोमस्यईवष्णमान्पितिमयाङ्गः श्रस्नारितिविभ्रयंः परिहणानयवंरमन्माटियोतिविङपनमनु
कथमनततमविभिनसेणहमाङ्गः श्रद्धाःविनितिभिः २० ॥ग्राम॰

श्री॰ अननुभूतिर्नानेककृतस्त्विद्यपितविद्यातिननुपतितदेवाहकालेनकर्कं दिकाफ्रालवनस्त्रयस्त्रविश्वसत्वयोन्यस्मादि
भाग॰ नापिस्वतस्त्वविषयत्वादिवत्स्वमस्याश्चयत्वादिवत्स्वतदेवुणातः नृपायतयोन्यस्यैवत्पूर्वेनृपादिनादेहादिना ३९
टी॰ नदेवेकृतस्त्विदपत्याहतानुभवंअनपवेक्षते किंयत्राद्वितीयकृतंअन्यः प्राकृतः उपगस्फे मकृत्रमनुष्यमस्मे
११२ तकैः स्नेहाकर्मादिभिः तत्रस्नेहापागादयस्तत्स्वंकालिकर्मणिचतत्परिपाकेस्त्वेङः तेचमनादिगुणा।
नापुनः प्रवाहस्त्रातेः प्राणादिभिस्त्रस्वविभवैः स्वकार्थैः अत्रदृष्टान्तः मेघहिमोपरागैः अग्नसाधारदृष्टिभिःस्व

यस्त्वान्नुभूतिः कालेनलयोत्पत्यादिनाभिवै स्वतोत्पत्याद्युणतोनकृतस्त्रिअरिपाति ४१ तंस्नेहाक
र्मपरिपाकगुणाप्रवाहेष्वाहतेनमवक्षीअवमद्वितीयमायादिभिः स्वविभवेरूपगृह्य ... मस्मैतस्यभि
वमेघहिमोपरागैः ४२ कृष्णानुराजयोराजस्त्राभाष्यानकृष्टदृष्टिसर्वेषाद्युणतोरात्तानथेवात्मनराम
योः ४३ कर्मणाकर्मनिर्हारमधसायुनिवृत्तिः यतस्त्रद्ययायमेहिस्तसर्वयन्नेष्याश्रमत्वेः ४४ क्षितसो
यतः पथा हि जातेर्नेहमेयिनः यतस्त्रद्यामचित्तेनअष्टनेनस्यतपूर्वकः ४५ ग्रामायत्मः
वित्रवैःस्वर्यमिवेति ४६ क्षितस्त्वापशमः उपशमेहेतुः योगो मोक्षोपायस्त्र शनैरात्मस्मरमाहतीतितथास्व
गमः प्रहेश्याश्रयत्वातेयमेष्यावचपुकः अग्रमद्याविहिताकरणनमानिस्वप्रसंगात् नवनकर्मणानप्रज
मणाग्रयाणाकत्वादिनापगयनाह्नुः अग्रममितिसार्थेश्रुतमिः ४७ स्वस्त्ययनः स्वस्तिक्षेमः इयतेनेनेति।
... अहनानिःकामतयाकेनअहंनामेनविनेनपुरुषश्च इज्यतेनेतियतः धर्मपथः स्वस्त्ययनत्वमवाह्नः ११२

एवं श्रीमान्नाममात्रेषु स्वाधिकरण्येषु विषयेष्विन्द्रियैर्योदृश्यवृत्तिः सत्वसायात्तया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृते विवेकस्मा
तत्स्मात्तुनाशात् २४ अतोऽत्र स्मात्मषनाशकरोनीयतत्त्वमाक्यनीयंतस्यास्यदमात्मध्यंतेवाञ्छिंस्वपक्षोपायमपिरदिदः
सेकवत्तनतदृष्टांतस्थले सम्मिदर्शितमहत्वंतेवयंवदृमिः श्रुत्यैः श्रुते स्मात्मक्रानतुग्रस्यामक्रानक्रनाथ्रव
गृहेऽत्र विमर्थः नतु किमस्यायत्या इदं तप एवतत्पुनोमिति तेमाह इतिमात्रः इत्यायामक्तिः तयाऽऽपदृतस्मा।

एवंनानामात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया मायया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् २४ तस्यावनेदहशिमा।
त्मिमेव मर्षतीर्थायांरष्टदिकेनेस्वविपत्क्ययोगेः इत्थं कृष्णपरात्माणजीवकोषाः स्वाप्नमेवकेति
मध्योनरहस्यामलान् २५ शुकः इत्यत्रनापदसमार्हतत्पतदृष्टपिधिः राजर्षेःस्तास्वमावनेत्
तपोदधिमनः २६ तद्दीप्ततानुपवत्स्यवसुदेवोमहातपः प्रत्यगृह्योपसमस्वभावदहुपंत्रितः
वसुदेवः नमोवाक्सर्वदेवेभ्योऽत्रषयः स्मोतमईच कर्मणाकर्मनिर्हारो यथा नास्यात्तइष्यते २८
नारदः नातिचित्रमिदंविप्रावसुदेवोबुभुत्सया इत्थस्मात्मनाभेकपतः शच्छतिश्रेयमात्मनः २९
सन्निकर्षोऽत्रमर्त्यानामनादरणकारणं गगांहित्वायथान्याम्भःतत्रत्योयातिशुद्धये ३० सम० सम०

षायतत्तत्रोयोजीवकोशोपेषांतेनवर्हेभगवद्भक्तिमात्रः नातोऽतति २५ उपायनस्यवशीपातिमांश्वलावमा
षदर्मितनसंपिपार्थः २७ सर्वदेवानयेष्टुतेभ्यः यावतीदवाक्तमाताः सर्वावेदविदिग्राप्तणोवसतो तिष्ठनः ये
नकर्मणामयाक्रतेवाककर्माणितिदुरनिमासोवयाभवतितद्दुघुना श्रीहरीसमहिताप्तमूकर्तीतिविशिताश्रमा
हनातीति २८ उपत्याशयोऽमिद्धया २९ तत्रत्योगंगानीरगासीश्रीगंगसमेकतमातोः विद्याविज्ञोभितद्द्याह

श्री॰ भाद्र॰ उत्ती॰ ११३ अग्रं नेत्रयोरंजने नेत्रमभ्यर्गं सर्वांगे कुतव नीतेषु ४१ पत्नीभिः सहितो दीक्षितो विप्रेन्द्र ४८ जीवेशो सर्वजीवानां
मीषुणो ४० अन्नपानप्रतिग्राह्याते सर्वांगाः प्राकृताः स्मृतिशो महर्षीणां मासादयः नेत्रमग्नौ देवता लिंगन्नादि
भिर्वतिप्रदेशा ग्रामग्रामा वैकृताः सोयं समादयः तैः सर्वैः इत्यपुरोगमाः हितानमत्र क्रियाकर्मतयामी ग्रहर ४१
नेत्रुर्यदेशापट्टः शान्तिर्भर्गानकादयः नमन्तर्भूर्जनकाः नक्षत्रपूजनमन्त्रधाः ४८ जगः स्वकेयोगपा
यः संगीतसमूहमुनिकाः नमभ्यर्चितहितविभिरं तमग्नमलसर्वविजः ४१ पत्नीभिरष्टदशाभिसोमपाजनैः
वोडुभिः नानिद्रहन्लवलयेसारनृप्रगजडलैः ४८ स्वलंकृताभिर्विविभोदीक्षितो जिनसहजः नम
र्विजो महाराजनृपतिकोशपवासस्तः समस्तराविनिलयया हवलोधपो ४९ नवागमग्रा
कल्लस्य सेः सेः वपुपिरन्तिः रेजन्तवसुतेरीषीवेशाहविभूतिभिः ५० इजेक्षपति विधिवाग्र
मिहोत्रादिलक्षणेः प्राकृतैर्विकृतैर्यज्ञैः द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरं ५१ अयर्तिग्भ्यो ददात्काले यथा
म्नातं सदक्षिणाः स्वलंकृतेभ्योलंकृत्यगोभूःकन्यामहाधनाः ५२ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरि
त्वातेमहर्षयः सस्नूरामस्य विप्रा यजमानपुरःसराः स्नातोलंकारवासांसि वंदिभ्योदात्तथास्त्रियः
ततः स्वलंकृतो वर्णाना अभ्योन्नेनपूजयत् बंधून्सदारान्सुहृतान्यारिवर्हाणभूयसा ५५ विदर्भ
कोसलकुरून्काशिकेकयसंजयान् सहस्रानिकृतगणान्भूत पितृचारणान् ५६ श्रीनिकेत
मनुप्राप्य शांसतः प्रययुक्रतुं ५७
सक्तः स्वानेयकृतः ५३ स्वाम्यम्युः ऋग्नाभियाज्ञानेन पूजयन् अपूजयतवेपादीन्स्वारणानान्यारिवर्हाणप्री
तियनेन पूजयन् ५५ नेव सर्वेप्रययुः प्रमोदात्केशाविदिशाममाहध्नेनराह्वति ५६ राम॰ ११३

६

म

विशे फल... तैर्यन्तरानेष्व विशेषणं विशेष्यं विसृजेन हृष्टैः ह्रो विनेभीभिः रामस्तु तेषां विसृष्टे दत्त्व भैवेनैत·
तदा न्यपि ... नेहसेः देहैस्तैः स्वात्मनः स्वर्गादि लोकेषु तांचकालेन तया त्रमेयान विसृजेन स्वेहेवस्मस्व परात्
सकालेन देवनामपि मस्तनाम स्वहेतु भूतेन स्वर्थः अथाचारप्रमाणाय तिथ्याम इति १७ किंवक्षणोति निनयाक्या
तिः जायमानो वेदस्ताणः त्रिभिर्ऋणवान्तनायते ब्रह्मचर्येणऋषिभ्यः यज्ञेन देवेभ्यः प्रजयापितृभ्य इति १८

विशेषणां फलदानैर्यच्छैर्विसृज्य तेषां आत्मलोकेषु तां देवकालेन विसृजेद्भुयः ११ यामेस्य तेषणाः
तदेव पृथ्वी रात्निणोवरन् ऋणोक्षिमि हिनोसोनावर्षिः पितृणामुभा १२ यस्ता पावन प्रश्ने ता पाति
स्तोर्य ममन्त्रते १७ ततो वस्त्रतो हृष्यावैर्निष्ठितो मिता मते प्रसीदृषिमनुष्य विशेष्यणाया
णां भव ४० नमस्ते वृषवानु न भक्षणाचार्य्याहार्ये जगता भोस्तु शाश्वतः स्पप्रवतागतः ४१ सु
कः इति न स्व न स्तेवा वमस्ते वोमसामतः ता न हीन स्म निजावप्रख्यानश्वप्रसायव ४२ तथा
नस्ति जोरजस्कृतायमृणां धार्मिके नभिनवा जपत्त्ने स्पदिस्तममकल्पके ४३ ततद्वापा वराणी
स्तयः पुष्करहस्तः स्तानाः स्ववातको प्रज्ञनाञ्जनाः स्पृष्टनंकृताः ४४ तस्मिन् हितस्य समुदितानि षेकवायाः
सुवीसमरः दीनाशाला मपाजस्पुगलिमा वसुधामाराणः ४५ रामः रामः रामः

तामति स्तीर्यते साक्षणां तपा ऋणतस्थावमनः ऋणाति सीरणपाकृस्मनो मोतेति वेदितायेत अनपाकृत्तमो
तमेव मालावजन्यप्रइति १९ निर्मणः अशराणां भवगृहस्यपजाकिंचाविगुहृतिना नामयं क्रमः तेन कृता
र्थं पवे स्माद्रवसद्देवेति ५० शार्ङ्गः अर्चिमान्नयपस्माङ्गोत्रुवयोः ४१ अलिनाः ऊं ऊं मादिमिः वस्त्रयाणः

७२ रघुवंशटीका

श्री॰
भाग॰
उ॰ स्कं॰
११७

अथ यस्त्वं इति प्रातर्निर्गमे अथैवापराह्णे गम्यतामिति अथो हि निर्गमे आगम्यतामिति पुनः पुनरेवमानिनः ९७ ९८
यापिता महता मे स्वयमत्र स्थापितः ९९ यदुदेवस्य वसुदेवस्य महोत्सवं यत्तादिल लाणां स्वच्छन्दं दर्शनादिकं
चेति ति १२ इत्यामेव तरा शीतितमः ८४ पंचाशीतितमे राम कृष्णौ संप्रार्थितौ स्तुतौ पित्रा स्नानमयो

नंदस्तु मत्तेः प्रियकृत् प्रेम्णा गोविंदरामयोः अद्य श्व इति मासांस्त्रीन् यदुभिर्मानितोवसत् ९७
ततः कामैः पूर्णकामः सव्रजः सहबांधवः परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घपरिच्छदैः ९८ वसु
देवोग्रसेनाभ्यां कृष्णोद्धवबलादिभिः दत्तमादाय पारिबर्हं यापितो यदुभिर्ययौ ९९ नंदोगा
पाश्च गोप्यश्च गोविंदचरणांबुजे मनः क्षिप्तं पुनर्हर्तुमनीशा मथुरां ययुः २० बंधुषु प्रतियातु
दुदेव महोत्सवं यदा सीतीर्थयात्रायां सुहृत्संदर्शनादिकं १२ इत्थामेव तरा शीतितमः
रशीतितमः ८४ श्लोकः अथैकदात्मजौ प्राप्तौ कृतपादाभिवंदनौ वसुदेवोभिनंद्याह प्री
प्रीत्या संकर्षणाच्युतौ १ मुनीनां स वचः श्रुत्वा पुत्रयोर्धामसूचकं तद्वीर्यैर्जातविस्रंभः प
रिभाष्याभ्यभाषत २

मानेमत्तामस्त्रानकृत्तात् १ नंदपित्रा कृष्णेन तीर्थयात्रायां सुहृद्दोवहन् नत्वताववतः पित्रेतादिशान्म
तस्तुभिः २ धामप्रभावः तत्सूचकं जातविस्रंभः परिभाष्य संबोध्य २ नमः ११७

अनुजो विदुरः पार्थो युधिष्ठिरभीमार्जुनाः यमौ नकुलसहदेवौ ९७ मोहदेनाति यानि चेतांसि येषां ते ९९ मनो यो
र्विषयः नमेवमहार्णवे ९८ नराणां बलेन या गिनां ज्ञानेन पीयमः तत्कृत नवा हास्या स्विति ९८ कृता से
कृतनम पकारमजानन्त स्तमे भवद्भिः अप्रतिकल्प अनुमम मामे मीयमर्पिता अफलानि त्वपकार स्यापि कृति

स्वनामि ज्ञातृजः पार्थो भीष्मो द्रोणः कृपाश्वमो नारदो भगवान्व्यासः सहसं बंधिबांधवाः ७८ बंधू
निसंस्थान्मोहसारिभि स्तेनसः युयुत्सुः कुलसंदेशाश्वा परेनृपाः ७९ नंदस्त सहगोपालैः दे
ना पूजनार्चिताः कृसैरामो गर्गनाथो विताः नेतु वत्सलः ॥८०॥ वसुदेवो [illegible] नसेलो यदुवरो यस्मद्
र्पिव सुहृदः श्रीमानानंदमान्दकोस्रुणा ॥८१॥ वसुदेवः ॥ भ्रातरी ह्याहूतः पाशो रायः सहस्रत
ति नः नैद सहसम सुखम्बभूत्तामथि यानिनां ९२ अस्माल्लभतिके स्पर्धपन्कृत नैत्रवृत्तमेः मेमूर्ध
नाफलावाथितनि वर्तितम मंदित ९३ मागकस्मान्कृश लेभान्तर्वीनावयामहि अधुनाभीमवः।
पात्मानपुस्पमः पृथक्सतः ९४ सारजप्सी भक्तस्मः प्रथमकामस्तमानद हसिमाजनवम्नालव।
पुण्ति प्रणामश्रुत ९५ एवसो हरसौ विल्या व्यानकंडाय मेः स्वयनत्कृनामेवी समिहि विलोचनः ९६

यथ स्मातन्त्र विवर्तनस्मा दीश्वव्रकृतः पाशो यमिति भवनागम्यः अफल्लन मेवाद्यमानित ९७ केशवः सकृ
त्मात सुसमर्थ नातवः ऊशाले श्रियं वक्रिया या कामकृतन्तवेनावयां श्रीयरेस्नां धानिस्व लीलेयेषां ते ९४ सत्स्पर्शी
र्मीभूत सुज्ञामः स्कांद्मः ९५ ९९ रामः रामः रामः रामः।
रामः रामः २

प्राणः सूत्रं तदादीनां विश्वसृजां विश्वकारणानां याः शक्तयस्ताः परस्य परमकारणस्येश्वरस्यैव कुतः ।
पारतंत्र्यात् यथा वायोः शक्तिः न प्राणस्य किंतु कष्ठस्य तद्वत् ननु स्वभावतः प्राणादिदृष्टत्वात्तेषामेव ।
किं न स्यात् अत आह वैसादृश्यात् इयांस्तितु तस्याचेतनत्वेन विसदृशत्वात् द्वयोश्चेतने प्राणादिवर्गस्य
चेतः पारतंत्र्यमेवस्पष्टं यद्वा प्राणादिषु द्वयोर्द्वयोरचेतनाचेतनयोः विसदृशत्वे विकल्प्यक्रियाकारित्वात् किंतु
चेतनानां तस्मादेहेन सर्वेषां न सर्वशक्तिनां पिहितानामेव विशिष्टकार्याय भेकतेयुक्तेन स्वतंत्राणामिति

प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो याः परस्य ताः । पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैव चेष्टतां ॥ ६ ॥

तथा चोक्तं यदैते संगता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणाः यदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तम तदा संहत्य
चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यदः इति ननु प्राणादीनां क्रियाका
रित्वे शक्तिभावे कुतः स्यादत आह चेष्टैव चेष्टतामिति चेष्टमानानामिति चेष्टमानानामेषां चेष्टैव न श
क्तिः यथा वायोः श्वासास्त्राणादीनां चलनं यथा पुरुषस्य शाखाशाखाग्रादीनां चलनं इति पारतंत्र्यमेव प्रपंच
यति पंचभिः ९ राम॰ ११५

कर्ता

शम्भुविषयत्वात्तत्स्वरूपभूतं कारणं प्रधानपुरुषौ नाम मयोक्तयोरधिकारस्थानेनेदं सर्वमात्मा तत्त्वं पुरुषमितिज्ञानेन तिरेर्विश्वमनेकैः कारकैः यापयमानं ततः प्रधानपुरुषात्मकं त्वं तत्स्वभावोक्तं कारणत्वेनेश्वरं तत्साक्षात्स्वेति ३। यत्राधिकरणे येन यतो यस्मादानाय यस्य सर्वमेतत्सर्वार्थस्याकारकं तेषां निमित्तं त्वमेव प्रधानाय यत्र यदा। ति सर्वात्मककर्तृत्वं सर्वकारके ईश्वरे तत्त्वतो मोक्षभेदः सर्वात्मा कर्तृत्वेन माणानकं सर्वकर्मणां विनाशमवेमर्थं स्यकर्तावकतो नेकर्मनयते तया कर्तृत्वं तत्त्वतः कर्ता भवितः सर्वात्मकः भवितानमपृहस्यापुरुषोत्तमप्रपद्यत इ।

कृष्णकृष्णमहाबाहो संकर्षणसनातन जानेवामस्य यत्साक्षात्प्रधानपुरुषौ परौ ३ यत्र येन यतो यस्य यस्मै यद्यद्यथा यदा स्यादिदं भगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४ एतन्नानाविधं विश्वमात्मसृष्टमधोक्षज आत्मनानुप्रविश्यात्मन्प्राणो जीवो बिभर्ष्यज ५

विधं

त

तिसर्वं तथापि सर्वात्मभेदेनेश्वरः कर्तृत्वं स्थितः कर्ता भवितुं भोक्तृत्वं ततः इत्युपनेयावसर्वात्मभेदः तं कुलानो रत्नो एवं पचति सर्वेन्द्रियकर्तृत्वं नितिस्वभावं मनिमन्त्रार्थदर्शितत्वमुपति प्रदति यत्र यावि प्रयतमभूतानाम सर्वेषां वा। व्यापाना तामसः स्यादिति क्रियापरार्थं विलक्षणामेव सर्वं संपच्च मतत्त्वकारणभगवद्रूपेति विपर्ययात्। दितिप्रधानभागंपुरुषो भोक्तानेन तयोरीश्वरो भगवान्सर्वकर्मफलादिति तथारेकाममभिन्नकवचनेकिंचा रणयोपणकर्ता विलक्षणस्य स्यात्करणे इति हेतुत्वं कारणः क्रियाशक्तिर्जीवो ज्ञानशक्तिः सन्न त्वं मेव विभर्षि तत्रप्राणादी नो विविधशक्तीना कारणत्वात्वनमात्मस्वरूपमेव इत्यर्थः कारणं तेन सर्वात्मकत्वं प्रत्यक्षे इत्यर्थः कार्यकारणादिणकर्त्ता इति नश्येत्स्वात्मस्वरूपा णानामिति ५ रामः रामः रामः

श्री॰ भाग॰ दशी॰ ११९

नष्टेषु नाशशीलेषु इह उक्तेषु भावेषु यद् अनष्टम् अवशिष्यमाणं रूपं तत्त्वमसि त्वम् अविकारेषु मत्स्यवर्णादिकार्येषु स्थूलेष्वनादिषु नष्टेषु द्वयमात्रेण मन्मात्रम् अथवा स्वर्णादिमात्रम् अनष्टं येषां तद्वत् त्रिगुणात्मककार्ये रूपापि त्व मित्यत्मस्त्वात्मक यम अनष्टतत्त्वं तत्राह सदसदिति १२ तदुक्तं यस्त्वमूरिणा माश्रमहदादयः अज्ञानादिव्यवहारसिक कल्पिताः तस्मात्मयेति तत्त्वमतः कथं प्रतीतिः अतस्त्राह यदा विकल्पिता स्तदेव प्रतीतिमात्रेण तत्र विसतिनि यामी पुनदेव कारणेन याश्च अनागतः अमहदादयस्भावहारिकाविकल्पः त्वमेवावशिष्यसे इत्यर्थः एवं रूपस्त्व अज्ञान।

नष्टेष्वपि स्वभावेषु तदसिन्नमनष्टरे यथा द्वय विकारेषु द्वयमात्रं निरूपितं सर्वे रजस्तम इति गुणा स्तद्वत् पञ्चधाः त्वय्यज्ञानप्रभवाः परे कल्पिता यो मायया १३ तस्मान्न संसृतिभवास्त्व यियहि विक ल्पिताः त्वमात्मीयविकारेषु व्यवहारिकः १४ गुणप्रवाहस्तस्मिन्नुपास्ते विलात्मनः गतिं स्मरन् बोधेन संसरतीह कर्मभिः १५ यद् कृपानृणां प्राप्य सकल्पामिदं दुर्लभं स्वार्थं प्रमत्त एव योगतो तन्मायया ईश्वर १६ अस्मात्त्वं हि मय्येवं तत् देहापत्यान्वयादिषु देहपाशान्विधूतिभवान् सर्वमिदं जगत् १७ भवात् तु नः स्ततो मातासुधानपुत्रहभेषो ते भुभारस्त्व वतारो वतीर्णोसि तत्या स्मह १८ राम॰

विशेषतनुं संसाररस्माह १८ सत्त्वमानि रूपं योगतिस्तत्वया अविद्योसः अत्र ज्ञाइतिवापाठः प्रबोधेन देहाभिमा नेन कर्मभिः कर्मभिः संसरतीतिवत् तयास्तु तत्व निरूप्य तदमात्मनः शोचति यद् कथयेति १५ नृणां मनुष्यतां स्व धत्वा यत्मे इन्द्रियाग्रहो किमिति प्रमत्तो स्मित्वया वद्भिः पाशान् विद्वत्वादिहेत्याह १६ देहेषु स्पदेहसान्व। यादिषु ममेतइतिग्रहो बन्धत्वयासावया किमिदमातोष्पते अतआह १८ भुभारत्वपालार्थमवतीर्णोसि तस्या हतिनिश्चितं कथयसि १८ राम॰

११९

चेंद्रसूर्यकांतिरूपेतेजस्यर्कस्यप्रभाप्रदत्तं विधत्तोसत्त्वात्सूर्यएवमार्केणसर्वंप्रथितः वस्त्वेतोभवानन्ततयाचक्षुतिः नतत्र सूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिस्म तिश्च यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति भूमेःश्चेतिप्राणिनामा धारेनवर्ततेसंपच्चमवानुपशान्तिविमर्शःकिंच ७ इदेवस्य पांतर्यांतस्मिन्नेवतत्नेताआपस्सुनामाराःसस्त्वभवा योयजःसदादिनवैवशान्तिः ८ दिश्याम्यायाधिष्ठानाकाशप्रदेशानामवकाशःदिशस्त्वमेवयसामाम्नाकाशः

कोतिस्तेजःप्रभामानाचंद्राग्न्यर्कदीप्तविद्युतां यस्त्वेवंप्रभूतंभूमेर्धृतिर्गंधपर्यंतोभवान् ७ तर्पणंप्राण नमापरेवत्वंतास्वतद्रसः ओजसहोबलंचेष्टागतिर्वायोस्तवेश्वरः ८ दिशांत्वमवकाशोसिदिशःखंस्फोट माश्रयः नादोवर्णस्त्वमोंकारःआकृतीनांपृथक्कृतिः ९ इंद्रियंत्विंद्रियाणांत्वंदेवाश्चतदनुग्रहः अवबोधोभवान्बुद्धेःजीवस्यानुस्मृतिःसती १० भूतानामसिभूतादिरिंद्रियाणांचतैजसः वैकारि कोविकल्पानांप्रधानमनुशायिनां ११ राम० राम०

नराच्चपः एवंसूक्ष्मशब्दतन्मात्रंचपरावस्थावागिन्द्रियंशः नादःमध्यमेतिओंकारंपश्यन्मावस्थाःअप्रकृतीनांपृथककृति पृथककारणमभिधानंयस्मात्तन्नामदर्वाणपदार्थांतमिकावेखरीवर्णस्त्वमितर्थः ९ इंद्रियाणामिंद्रियंविषयप्र काशनशक्तिः देवाश्चेंद्रियाधिष्ठातारस्तेनत्वद्रस्यपाधिष्ठानपालिस्त्वमवबोधश्चप्रत्ययमात्रपालिस्त्वमतिःप्र तिसंधानशक्तिः भूतानांकारणंभूतादिःतामसाहंकारस्त्वमसिइंद्रियाणांकारणंतैजसोहंकारस्त्वं विविधा श्रयिदेवाध्यात्मादिभेनकल्प्यतेयुतिविकल्पाःदेवास्तेषांकारणंवैकारिकः सात्विकाहंकारस्त्वमनुशायनो।

श्रीभागवतपुराणटीकायां दशमस्कंधे ८८

श्री॰ भाद॰ उत्त॰ ११७

यथाग्न्यादिभूतानि तत्कृतेषु घटादिषु आविःतिरोभावादि यान्ति एवमसावात्मापि आत्मसृष्टैर्गुणैः कृत्वा तत्कृतेषु देहेषु बहु
धा ईयते पुनश्च यथाशयं यथोपाधि आविर्भावतिरोभावादिरूपतां प्रतीयते न वस्तुतः अतः एको बहुधा स्वयंज्योतिः इत्या
दि शपत्वेन नित्यो नित्यत्वेन निर्गुणः सत्त्वेनेत्यादि बहुधात्वं प्रपञ्चनीयं स्मिस्मिन्मतौ २३ समाश्राव्य संबोध्य २८ २९ ३०

आत्मा ह्येकः स्वयंज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणैः आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु देहेषु बहुधेयते २४ खं वायुर्ज्योतिरापो
भूस्तत्कृतेषु यथाशयं आविस्तिरोऽल्पभूर्येको नानात्वं यात्यसावपि २५ शुकः एवं भगवता राजन्वसु
देव उदाहृतः श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूष्णीं प्रीतमना अभूत् २६ अथ तत्र कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता श्रुत्वा
नीतं गुरोः पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिता २७ कृष्णरामौ समाश्राव्य पुत्रान्कंसविहिंसितान् स्मरन्ती कृ
पणं प्राह वैक्लव्यादश्रुलोचना राम रामाप्रमेयात्मन्कृष्ण योगेश्वरेश्वर वेदाहं वां विश्वसृजामीश्वरा
वादिपूरुषौ २९ कालविध्वस्तसत्त्वानां राज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनां भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ किला
द्य मे ३० यस्यांशांशांशभागेन विश्वोत्पत्तिलयोदयाः भवन्ति किल विश्वात्मंस्तं त्वाद्याहं गतिं
गता ३१ चिरान्मृतं सुतं दाने गुरुणा किल चोदितौ आनिन्यथुः पितृस्थानाद्गुरवे गुरुदक्षिणां ३२
तथा मे कुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्वरौ भोजराजहतान्पुत्रान्कामये द्रष्टुमाहृतान् ३३ राम॰

यस्यांशांशः पुरुषः तस्यांशः माया तस्या अंशा गुणाः तेषां भागेन परमाण्वंशमात्रलेशेन विश्वोत्पत्त्या
द्या भवन्ति तं त्वा गतिं गतास्मि ३१ आनिन्यथुः आनीतवन्तौ पितृसदनात् यमसदनात् ३२ राम॰ ११७

तन्मस्मादयणांशामृतं श्रापमानांसंसृतिभयमपहरेतीति तथा तन्नूनं तमपि पृच्छति [illegible] यार्किनिविषमेवतत्स्वाहएनावतेति इंद्रियस्वालमेनेंद्रियार्थं तस्सग्रा मर्त्येशाधी अग्रात्मिहकस्त्रात्मतुष्टिः अहं तमपि [illegible] परमेश्वरेश्वपतत्तु [illegible] नालमलं पर्यामस्मिति तत्तुक्रन्तएतन्नस्त्रहरूपरमेषएसइति तदाह १९ सत्तद्युगप्रतियुगयसतस्तत्पः शृण्वतिति तु मनोवचोः यस वक्तृ एषयोदिति श्रोतिष्ठामस्पनारेवकी वस्तुदेवमस्ति गुमएवंदिश्रित्ति युगमस्यएवाहं स्तत्तेइति भवानत्तनामोचत

तनेगतोस्त्राणामयपदार्थविंद्मापहसंसृतिभयापह मार्गवेषे एतावतालमलमिति पलानयेन मर्मात्मकत्वयोपायद्यमनुष्ठिः १९ सन्नीरहे [illegible] भगवान् [illegible] तेहत्त्वगु [illegible] नानातत्त्वगतन [illegible] सिकोवेदभू [illegible] गायविभूतिमायां ॥२०॥ श्लोकः॥ श्राकोपि [illegible] पितवांक भगवान्स्तान्नर्षभः प्रमाहस्मश्रप्राणमयःपद्रसनस्त्रलापागिरा ॥श्रीभगवानुवाच॥ कोवःसमे नार्थतानेतदुपमन्महे यत्र [illegible] प्रेतनग्रामस्तदाहृतः २२ अहं रूपमत्ताबायेइमेवहारको कासः सर्वेपांवंपदुअहविमयएमत्तवाचा २३ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰

र्जनोस्वइतितदाह्यात्मनातत्त्वरितिगगतत्वहमंगतमेकत्वविभूत्यः सर्वगातहपविभूतिरूपामायां २० इपमन्नाहे इपमत्तामेहेयत्र पुत्रात्मस्महिपएषिविषयोकात्मतत्त्वयामेःतत्त्वेसभूत्तः अत्राहृतः ममेदिरूपिनः इमामेवहूर्हिसत्यः विधालेमाह २२ एवंविमुष्णवलत्वेनेनाचीघसोयोः किंमर्वेगोचरेजगदर्थीतितत्त्वेनाबाविकारवतोऽतो अतसवल्लत्वएकत्रयाधिथमेस्वतूधास्वमीतितिति सहस्रांतमाहस्वभोस्तात्मामीति २२

धा
न
नं वं

श्री भाग० ७ टी० ११८

उद्धवैरेण त्वया भक्त्या केवलेनेति चैद्यादयः कामतो भक्त्या गोप्यादयो यथा सम्बन्धिनः सत्त्वः त्वदात्मतां प्राप्ता अ
थात्वयि सम्प्रसंरब्धाः ममापि सत्त्वप्रियपरादयो तन्मनिबद्धा इति ननु मा नित्वमेव वैराग्यसादयः सम्बन्धा इति
चित्रं तद्राह ४२ इदमिति सुरूपत इत्थमिति विशेषत स्तुतं दैवतापि वैराग्य वैरभावे नापि त्वमासि धर्म न यापि
मोहसात्विक उर्वति प्राप्य यते तत्र इति ४३ तत्र यात निः प्रसीद यथा निरपेक्षतां मक्तामे वापि विमृग्य युष्मत्पादा
रविन्दतदेव धिःप्रणा श्रयस्वस्मादन्य न्यूहं तदेवाधकूपः तस्मान्निः कम्प नितीन्त्य विस्पष्ट शरणाद्धिताराहलय

केवलेनोद्धवैरेण भक्त्या केवलकामतः । तत्पथा सत्वसंरब्धाः सम्बन्धाः स्वादयः ४२ इदमित्थमि
तिप्रायः तव योगेश्वरेश्वर । न विदन्त्यपि योगेशा योगमायाकृतो वयं ४३ नमः प्रसीद निरपेक्ष वि
मृग्ययुष्मत्पादारविन्दयुगलान्धकूपात् । निःकम्पविस्पष्टशरणं नृपलब्धाहमिः शान्तोऽयमेव
कुतश्च सर्वे सत्त्वस्मरामि ४४ श्राप्नुवमानोऽशितवेशनिः पापान्मुक्ततः प्रभो पुमानमुत्र इयातिह
न चोदनाया विमुच्यते ४५ राम॰

लेषामेतन्निमितेषु सतो गतिर्नः फल्गु हिभिन्नपतत्र्यामामाहनिर्जीवि
कोपेन स्मारहशातः सनूपकपवचरामिउ तत्र स्मृता सर्वेषां सलोयो महान्तःस्ते सहपयथा वगामीति कथमत्पगु
णानामेव भावः संभवतीति यतो हि त्वयत इवेश्वसोवासान्नपशितियमाह शाधीति ४४ हे प्रभो ईशि
तव्याः सर्वे जीवाः तेषामीशाय स्तुवानः शासनमात्तिहन्तु मामुवत चोदनाया विधिनिषेधलक्षणायाः सकाशा
द्विमुच्यतेन त्वत्स्तवनमो विधिकिंकरः स्यादिति भावः रसान्तलकारणं सप्रपंचकथयतिस्मामसमिति पंचभिः
४५ राम॰ राम॰ राम॰ ११८

इत्यवाद बलिः कथंभूतो विरोचनात्मजः तं देवं सानुगः सपरिवारः २४ सहेंद्रः सपरिजनः कथंभूतो पाशावाव
तान्मपूर्वतन्त्रयोः तत्र यज्ञात्मकं आत्मलोकममभियाजनत्मनस्वविजयन्तेते २५ इत्थं तेनो बलिः प्रेमविभिन्नया
प्रसादेयापिया अविधतथ यतः २७ अनेनायशोपायहृदतेन ... योगविनाना

ऋषिरुवाच ॥ एवं संस्तोहितो मात्रा रामः कृष्णश्च भारत सुतलं संविविशतुर्योगमायामुपाश्रितो
न स्मिन्प्रविशतु पलभरे न्यायरूर्विश्वात्मदेवं सुतलं तथात्मनः तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः सा
यः सत्त्वमायतनामसान्वयः २४ तयोः समानीयवरासनं मुदा निविष्टयोस्तत्र महात्मनोस्तयोः
दधारपादाववनिज्यतज्जलं सवृंदआब्रह्मपुनद्यदंबु ह २५ समर्हयामास स तौ विभूतिभिर्महार्हवस्त्रा
भरणानुलेपनैः तांबूलदीपामृतभक्षणादिभिः स्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेन च २६ स इंद्रसेनो भ
गवत्पदांबुजं बिभ्रन्मुहुः प्रेमविभिन्नया धिया उवाच हानंदजलाकुलेक्षणः प्रहृष्टरोमा नृप
त्वाः २८ बलिरुवाच ॥ नमो नंताय बृहते नमः कृष्णाय वेधसे सांख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे पर
मात्मने २९ दर्शनं वां हि भूतानां दुष्प्रापं चाप्यदुर्लभं रजस्तमःस्वभावानां यन्नः प्राप्तौ यदृच्छया ३०
दैत्यदानवगंधर्वाः सिद्धविद्याध्रचारणाः यक्षरक्षःपिशाचाश्च भूतप्रमथनायकाः ३१ वि

येस्मादिवद्रप्रमेकं विवल्लयायो ... कतिवितत्तापांडुर्पण्णां ... विश्वेनच्छातिनिवृत्तिमिथ्याहदत्तं तमि
मिदृष्णाप्रमयितुयान्कजयाकमादिहुलभसलभमाथिभूविनितत्सुहृद्वनस्तमः स्वभावमितिनादृशानन्त्रा
मोश्च ... विहितोनयमानिवभक्त्या ... सभाग्याद्ग्याद्गनादृदेतोस्मादितिभिः ३९ ४० ४१ राम॰

श्री भाग॰ द॰ टी॰ ११९

65

मृतानामागमनं निर्गमं च पश्यी कृष्णस्य मायां मेने तेनैव यमादिरूपेण रचितां ५७ अमृतकीर्तेर्यस्य व्यासपुत्रैरि-
ति बहुवचनं पूजार्थं जगदघभित् जगतामघं भिनत्तीति तथा तद्भक्तानां सत्कर्णपूरं श्रोतव्यं भवति नहि कर्णादि विदितं तदेवमात्महि
नुते पापं तर्पयति तत्क्षेमं धाम तत्प्राप्नोति सन्त्यकर्मभूरयं परमं सत्यं लोकमह कर्णाभरणमिति स्वयं स्तोतु त्वस्यतामाह
किं च भगवति कृतमानसे चेतसि यो विमुक्तेयेन सततया भूत्वा तत्क्षेमं धाम कालादिभयरहितं लोकं यातीति ५९ दश

तेदृष्ट्वा देवकी देवी मृतानागमनं निर्गमं मेने सुविस्मिता मायां कृष्णस्य रचितां नृप ५७ एवंविधान्य-
द्भुतानि कृष्णस्य परमात्मनः अनन्तवीर्यस्य सन्त्यनन्तानि भारत ५८ सूतः य इदमनुशृणो-
ति श्रावयेद्वा मुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितं व्यासपुत्रैः जगदघभिदलं तद्भक्तसत्कर्णपूरं भग-
वति कृतचित्तो याति तत्क्षेमधाम ५९ दशमे पञ्चाशीतितमः ८५ राजोवाच ब्रह्मन्वेदितु-
मिच्छामि स्वसारं रामकृष्णयोः यथोपयेमे विजयो या ममासीत्पितामही १ शुकः अर्जु-
नस्तीर्थयात्रायां पर्यटन्नवनीं प्रभुः गतः प्रभासमशृणोन्मातुलेयीं स आत्मनः २ दुर्योधनाय रा- ते
मस्तां दास्यतीति न चापरे तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रिदण्डी द्वारकामगात् ३ राम॰ राम॰

पञ्चाशीतितमः ८५ षडशीतितमे भ्रातृसुभद्रां फल्गुनोऽहरत् गत्वा च मिथिलां कृष्णो नृपविप्राववंदयत् पि
तामह्य पितामही सुभद्रा सा अर्जुनाय च जगाम मिथिलां कृष्णः स्वभक्तप्रियकृत्तमः देवकीसुतपुत्रेनाभोभवत् अ
र्जुनस्य सुभद्रालाभोऽपि तु राममाति कृष्णाद्दुर्योधने इति मन्यमानः अप्रसन्नाच्छक्तिर्बलमिति कथमप्युमामत्स्रा हदुर्यो
धनाय इति २ अपरे वसुदेवादयो न दास्यतीति तल्लिप्सुः तस्याः मातुलेय्या लिप्सुः रामप्रपञ्चयितुं त्रिदण्डीव राम॰
भूत्वा लिपाय गत इत्याह स यतिरिति ३ राम॰ राम॰ राम॰ राम॰ ॥५॥

ॐ। लों यं मार्गी यो मच्छमें न सेसायं भुवे मनं त रे न देवाः सुतां वा सं य भिन्नं मो पुनेन र भ पि न सुकं न थि नं कं प्रजापति वी स
न ह्रे हः उपहृस्थित वेतः ४७ तेन क र्मणा या ले ना सुरी यो ति स म म न प्रभुणा मे व हि रण्य कशि यो जातः नेच यो ग मा
य या पुनीताः संतः ४८ देवक या ड द रे जा ताः हेत ने न हे व ल्ले कं मेन वि हि सिताः सा च ना ना त्म जा नु शो च ति मे च न वा।

श्रीभगवानुवाच श्रासन्मरीचे षड्पुत्राः कर्णा यां प्रथमे ंतरे देवाः कंस हृत सीत्य सुतां व भिन सु यतं ते
ना सुरीम म गा छो नि स घ कृ ब व घ कर्मणा हिरण्यकशिपो जाता नीता ले यो ग मा य या ४८ देवक या ड दरे जा ता
राजन् विहिंसिताः सी ता ता न पो ष स्मा त्म जा स्त द ह मे ष्या स ते निकं ४९ इत एता न्म णो ष्या मे लो का न्ग प्रो का
पनुत ये ततः प्या पा द्वि नि र्मु क्ता लो कं या स्य ति विज्वरः ५० स्मरो द्री थः परिष्वंगः पतंगः क्षुद्र को घृ।
णी घृ णि स्म सा दे व गु न र्या स्यं ति सन्त ति ५१ इस्युक्त्वा ता न्स मा दा य दे व के ने न हु जिं तो पुनर्द्वारव
ती म य म मा ट : पु त्रा दु कृ ता ४२ : अ य या प य स्त नं पी मा स्न न स्प र्श परि स्नु ता मो हि ता मा य या विष्णो र्य त्रा स:
श्रि य वर्त ते ५३ नी स्त न्य म त ल कृ त्वा रे वी पु र्वि हि र सु त न ल्ल नी परि ष्व ज्या क म ले ण म ह र्जि घ्र द भी क्ष्ण शः ६
पी ता मृ त म पं त स्या : पी न शे षे ग दा भृ तः ना स पां गा न स्प र्श प्र ति ल ब्धा त्म द र्शनाः ५४ राम. राम.

निकम प्या स ते ४९ लोकं देवलोकं ५० ये यो द्रो ण्य ः स्मा क्लि न उ र्द्धी थ ः स ह्लं ति मे लं स्मा शे व हं वे की र्ति मा नि ति
ना मा नः की र्ति मं म य म र्जं कं सा या न्न कू ड ड भिः सुं शं सा मा स न्ने मो य प त्स्य ना म र्थ या मा म नः ५२ अ न्य त्ने ते नः
ग द्वा भृ तः पी त शे ष मि ति ना रा य णा ग म स्प र्शा न प्र ति ल ब्धे दे वा व य भि मा ना न्मा र्हं प्रां तं पे न याः ५५ राम.
राम. राम. राम.

भा॰ द॰ टी॰ ७९

...स्वः सरिदिव यस्य वैतापिकं तीर्थं मित्यास्मीन इत्यादीनीयदुषु यदजनि तान्तं श्रीकृष्णं कामदेवं पयनः स्वः सरित्स्वरूपं या
इत्यादितीर्थं कुर्वन् कत्यं व क्रे सपमवस्य वैतीर्थ्यं परिभाजनत इत्यर्थः श्रीकृष्णस्य विद्विषः शत्रवः स्निग्धाः मित्रा
णि यस्य तस्मा स्वरूपं ययुरिति स्वरूपं न चित्रं त स्य श्रीकृष्णस्य परमकारुणिकत्वात् तथा देवेन चित्रं कितत्व श्रीर्जितपराश्र
जिता केनापि न पराभवापराः सर्वतः परे पूर्णा श्री कृष्ण सेवना यस्मात् ततो देवा इह यथेष्टं वस्त्रं च शाययन्त इति न च नि रूपदि
ता ... लक्ष्मीः स्मर्यते इति विशिष्टं न मे वतित्व नहि परममंगलनाम येयत्वात् सत्याह यत्रामेति तद्रूपिना न स्मृत्या
यदभिमत्या ... नन्व गदितमिति सर्वपर्मा श्रवणा दपीत्याह यत्कृतं गोत्रधर्म इति गोत्रेषु हलिवंशेषु धर्मो यत्कृ

तीर्थं चक्रे नृपोनं यदजनि यदुषु स्वः सरित्पादशौचं विद्विट्स्निग्धाः स्वरूपं ययुरजितपरा श्रीर्यदर्थेऽन्यय
त्नः यन्नामामंगलघ्नं श्रुतमथ गदितं यत्कृतो गोत्रधर्मः कृष्णस्यैतन्न चित्रं क्षितिभरहरणं कालचक्रा
युधस्य ४८ जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुवरपरिषत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मं स्थिरचरवृजिन
घ्नः सुस्मितश्रीमुखेन व्रजपुरवनितानां वर्धयन्कामदेवं ४९ रामायनमः

नः तेन प्रवर्तितः तस्य क्षितिभारहरणं न चित्रमित्याह श्रीकृष्णेनेति कालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारकालरू
तेः कि... डुरंत प्रभावे च कालचक्रायुधस्य कियदेतदित्यर्थः यत एवंभूतः श्रीकृष्णः सर्वव सात न... इत्याह
जयतीति ४८ जनानां जीवानां यो निवासः आश्रयः तेषु वा वसतिः अंतर्यामितया तथापि सकृष्णो जयति देवकी
जन्मेति वाद मात्रं यस्य सः यदुवराः पर्षत् सभा यस्य वक्रत्वा यस्मात् कामानि निवसन्सभ्यो पि कृष्णोऽधर्मं दोर्भिः भुज
मेघा यं भुजन् इदीं ... त तिपन् स्थिरचरवृजिनघ्नः अधिकार विशेषान् पराभव हृदावनतनलतादीनां संसार
दुःखहंतो स पाविलासैः रूपा व्रजजनवनितानां च सस्मितेन श्रीमता मुखेनैव कामदेवं वर्धयन् कामस्वामासीदिति

सहस्रममपरिमितानांतुमाराणां भूमनवयः यदा मुनेकंवकूलाम्रु आयपनामानायीणां मितिसंख्यातदपिकृति मात्रेनन
मपष्कृतायतेनदातुमाराणां मेवसंख्याकर्तेनपशाकानेकृतः सर्वीयादवनामितिनेवोमताइतिपमेकवकूभीरुपैरितिज्ञातव्यं ४२

२ म पि पु

पृष्ठतोवेदवाकुमुधाननेद्वंसुतंदनः विप्रभाजिर्विनूपमुकविर्मघोयपवन ३७ पतेषांमधानेदंतत्तेनामदिद्य
पृथकमुम्रासीअप्रथमः पितृवनरुक्मिणीसुतः ३८ रुक्मिणीडद्दितरमपयेमैदास्यः तस्मात्सुतोनिरुद्धोभूत्।
गायतवलान्वितः ३९ सचापिरोक्मिणाःपौत्रीदौहित्रींमुहेततः ... भवयत्नमीमृलादवेशातः ३० प्र
तिवाकुमृमस्मात्सवाहृतलपयान्मनः तुवादेःमातसेनाभूकृतसेनस्तुतन्मतः ३८ नह्येतस्मिन्कुलेजातास्र
गुणांभ्रवकूधनाः अल्पायुषोल्पवीर्यापाप्रेसणाब्रजतिरे ३९ यदुवंशप्रसूतानांपुंसांविख्यातकर्म
णां संख्यानशक्यतेकर्तुमपिवर्षायुतैरपि ४० तिस्रःकोट्यःसहस्राणामष्टाशीतिशतानिच आसन्यदुकु
लाचार्याः कुमाराणामितिश्रुतिः ४१ संख्यानंयादवानांकःकरिष्यतिमहात्मनां यत्रायुतानामयुतल
क्षेणास्तेसआहुकः ४२ देवासुराहवहताये दैतेयाःसुदारुणाः तेचोत्पन्नामनुष्येषुप्रजाःसमाववाधिरे ता
न्निग्रहायहरिणाप्रोक्तादेवांयदोःकुले अवतीर्यकुलशतमेकाधिकंद्विज ४३ तेषांप्रमाणेप्रभुत्वे
नाभवन्नरिः येयान्तवर्तिनस्तस्यववृधुःसर्वयादवः ४४ प्राप्याम्बनारदनालापद्मीजसांतापिनाहिषु।न।

एवमेवयदोःकुलेणिदेवाइतिनयातोमंसमस्तमाः समयुक्तादेवायदुकुलेहपयतिति ४५ तस्मान्पौकृष्णकीर्तेःसर्वतोनम
नंपौहृस्मषवसमर्थंदेवोममनेनविनियमितमाहतीर्थयजमाते ४८ रामः रामः रामः

अथ घोरदल्लिपलेन मोदोदिते २ पति कंटचूडामणित परिपालेकृत्वा समूह्यानिबध्य २४ अनेकोशृंगाःका
लयमनिमिनयमः नजियलाने रूपसाय स्याने ५ विगलिताविष्णुतः सृष्टि नातिदम अल्पायत महस्नावध
४६ अथ तनागः अधमपन् नागाभ्य नागाले नदृष्टिदंशन यस्मः लोचनामोव समपिशवाहिनागानजा
नेतीति प्रसिद्धपराम्रुशात् भुद्दः २ गापुडा उग्रमसः कृत्तः अमूह्य बलेन ८ पुत्रुषः पनुमाय चविशति
यावत् यावत्तदृशाग जविवकर्षे आकृष्ल नीतवानेकः इववित्वकर्षयया नागसंपवहनमानेगजत
रगाद्वावसमामाय नस्मि नागमनयस्थिन अपयुपतेलया पीडकृतावह प्रवोदिते २ बद्धापति
कर्षसमुद्यु कुटिलालकान् उवाच दल्लिपवाचा मेवनादगभीरया ३ अवघासहमामेतो
दस्य सहसमावर्त ओवतसे अनेतायनयामियसमाथने ४ पवनिभंतिना वद्धः कुपितः को
पिनेसन् बोदयामास हृला यवालाताकपमोपमे ५ केवद्दलमभिडमकरेणातसाग्रहो
न् कवाद्विगलिताः सप्तनिरत्नाक्षिपुलोयन ६ संकुडलमवबाणोमागा दृष्टिः सकेशव
पशमुखनुकैवाणमनुहनविनिर्गतः ७ पुंकेपयुहस्रालिवंलेधनुषः पंचविंशुनिम् विवकर्षयपा
नागस्पर्गायपानागस्पर्गीश्वलीलया ८ सपर्यावर्तमानीनसविदादलिणोच्युतः वधामभा
समातानगानस्येनेवबालकः ९ ततोमुखमम्पतया पाणिनाहत्य वारणं प्राइवल्यातयामा
पणः स्वसुयमिव सखमितिप्राविपसी यथाशयांदिपीडीस्वपुष्कलशनिवमपर्यवर्तमानीतिपुद्ध
यादिद्वांश्री कृ सं कृत्समिति दृढहितः अविवर्तितेषां सखल हिंस्वयतो ध्रामयनिपदामयनः परिवर्तितेन
टादलिणोनाम्रामयं सेन्द्रसहवभ्रामयो वस्यानभ्रामयमाणोनबालकः सपवकृताय पग्नान्यवाल
कइवेति १० तावत्ताशंनाइवनप्रकर्षताभ्रामयंततोइवन्पातयामासपण्णापततिपानेवचयनप्राह

५४

स्वस्मात्स्वस्मइतिप्रेक्षैत्रे: परिश्रमः परिश्रमः स्वस्मात् यानं विषमत्वात् नलदमालीनृपाक्रमममाली
यायादिति यतनं हर्ष्यकेऽतिति मिन्नशिति कर्हेन कथं विन्यभाता यापुनः सूर्ये चाद्भ्यः समुत्थितेति तथा वश्यतिः
स्रग्वान्वा इति यउद्गतान्यूरत्नान्महतो भावान् विभ्राजमानः सलिलस्य मध्यात् समसूक्ष्मो लोहितागः स्व
यं विपश्चिन्न न साधुनानु इति ३३ यथोपजोषं यथासुखं ३५ मल्लतालउत्तरउपरि उच्चैः सुपतयश्चत
श्चतयोश्च उपाध्यायाः महामल्लाचार्याः ३७ उपस्थानं मल्लावेशं ३८ समाहूताः समाहूतानि देहतानि
स्वप्ने प्रेतपरिष्वङ्गः खरयानं विषादनं यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यक्तो दिगंबरः ३०
अन्यानि चेत्थंभूतानि स्वप्नजागरितानि च पश्यन्मरणसंत्रस्तो निद्रां लेभे न चिन्तया ३१ व्युष्टायां निशि कौरव्य
सूर्ये चाद्भ्यः समुत्थिते कारयामास वै कंसो मल्लक्रीडामहोत्सवं ३२ आनर्चुः पुरुषा रंगं तूर्यभेर्यश्च
जघ्निरे मञ्चाश्चालंकृताः स्रग्भिः पताकाचैलतोरणैः ३३ तेषु पौरा जानपदा ब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः
यथोपजोषं विविशू राजानश्च कृतासनाः ३५ कंसः परिवृतोऽमात्यै राजमञ्च उपाविशत्
मण्डलेश्वरमध्यस्थो हृदयेन विदूयता ३६ वाद्यमानेषु तूर्येषु मल्लतालोत्तरेषु च मल्लाः स्वलं
कृताः दृप्ताः सोपाध्यायाः समासत ३७ चाणूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च त आसे
दुरुपस्थानं वल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ३८ नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहूताः निवेदितो
पायनास्त एकस्मिन्मञ्च आविशन् ३९ इति श्रीभागवते दशमे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२ मुष्टिकः
पायनानि येते ३९ इति श्रीभावार्थे दशमे द्विचत्वारिंशः ४२ चिरवर्तितसाकं हत्वा गजेन्द्रं रामकृष्ण
योः रंगप्रवेशो भाषणं चाणूरेण चक्षुषा १ एवं तत्र कृते मालवस्त्रुइन्त्वनिबद्धपरिकरत्वपाभ्यां तौ एनेड
के भवति यत्र भंगादिना ग्रामाभ्यां निजेच्छया त्वरितौ परिपतराजन् भवति ग्रावाचश्रुनिजयामतिप्रतापमा
लवेपनावयोहृषस्मेवहृतायततथारोहारोचितमल्लनाडङ्भौनाचनिर्दोषमल्लतालङ्डाभिघोषवा १

श्री· भाग· टी· ५५

तस्य तं भोक्तानाहं गृध्नंतीति गृध्राः कामिनः ग्रामेचरा गृहस्थाः अस्य वृक्षस्य एकं फलं दुःखमदंतीति परि
णामतः स्वर्गादरूपि दुःखमेव तद्रूपत्वात् हंसा विवेकिनः अरण्यवासिनः सन्यासिन एकं फलं सुखं ।

अदंति चैकं फलमस्य गृध्रा ग्रामेचरा एकमरण्यवासाः । हंसा य एकं बहुरूपमिज्यैर्माया
मयं वेद स वेद वेदं २३ राम· राम·

अदंति एकं परमात्मानं मायामयं एवं बहुरूपमिज्यैः पूज्यैः गुरुभिर्ज्ञात्वा यो वेद स वेदं तत्तात्पर्यं वेद २३ राम· ५५

तंतुवितानेन संस्थास्थितिर्यस्य सः पटो यथा तथा यस्मिन्निदं विश्वमोतं दीर्घतंतुसम प्रदृढ इव प्रोतं तिर्यं
क्तंतुः एवंभूतेसमष्टिव्यष्ट्यात्मकं विश्वमविद्यात्मत्वय एषः संसारतरुः पंजीवस्य कर्तृत्वादिसंसारहेतु
सतत्वाद्वेदज्ञानेन कर्मादि सर्वं त्यक्त्वा ज्ञायेनाहमेवं इति साध्यः त्रिभिः पुराणः अना
दिः कर्मात्मकः प्रवृत्तिस्वभावः पुण्यफले भोगापवर्गौ कर्मतत्फले वा प्रसूते जनयति २१ द्वे इत्य

यस्मिन्निदं प्रोतमशेषमोतं पटो यथा तंतुवितानसंस्था य एष संसारतरुः पुराणः कर्मात्म
कः पुष्पफले प्रसूते २१ द्वे अस्य बीजे शतमूलस्त्रिनालः पंचस्कंधः पंचरसप्रसूतिः दशै
कशाखो द्विसुपर्णनीडस्त्रिवल्कलो द्विफलोर्कं प्रविष्टः रामाय नमो नमः ॥

कं प्रपंचयति द्वे पुण्यपापे अस्य बीजे शतं ज्ञानमूलः ज्ञानमपरिमितो वासनः मूलानि यस्य त्रयोगु
णा नालानि प्रकांडाः यस्य पंचभूतानि स्कंधः यस्य पंचशब्दादयः विषयः तेषां प्रसूतिर्यस्मा
देकादशेन्द्रियाणि शाखा यस्य द्वे सुपर्णे जीवपरमात्मानौ नीडं यस्मिन् त्रीणि वल्कलानि त्व
चो वातपित्तश्लेष्माणो यस्य द्वे फले सुखदुःखे यस्य सः अर्कं सूर्यं प्रविष्टः सूर्यमंडले पर्यंते व्याप्यमाने

श्री भाग टी ११

69

अस्य संयमने अप्राप्ते वितथे दोषमाह यो वा इति असंयच्छन् न संयच्छति ४३ परिसमाप्यते कृतकृत्यो भवतीत्यर्थः ४४
इति श्री एकादशे षोडशोऽध्यायः १६ ततः सप्तदशे प्रोक्तः स्वधर्मो भक्तिलक्षणः हंसोक्तो धर्ममन्वाहृत्य वर्णाश्रमविभागतः स्व
धर्मः कर्मापि विहितं तावता विमुक्तिरित्याशंक्य कर्माणि साधनत्वेन हि मुक्तिरिति भक्तिसाधनत्वेन कर्माणि मयो
दितानि स्वधर्मोदितानि ततो भक्तिर्नवकर्मानुष्ठानानुलोम्येन भक्तिहेतुत्वेन तत्र पृच्छति यस्त्वयेति सार्धः

यो वै वाचं न सीमात्मगतं यच्छन्न धिया पतिः न स्यव्रतं तपो दानं स्रवत्याममघटांबुवत् ४३ तस्माद्व
चो मनः प्राणान्नियच्छेन्मत्परायणः मद्भक्तियुक्तया बुद्ध्या ततः परिसमाप्यते ४४ इति श्रीभाग
वते महापुराणे एकादशे षोडशोऽध्यायः १६ उद्धव उवाच यस्त्वयाभिहितः पूर्वं धर्मस्त्वद्भक्तिलक्ष
णः वर्णाश्रमाचारवतां सर्वेषां द्विपदामपि १ यथानुष्ठीयमानेन त्वयि भक्तिर्नृणां भवेत्
स्वधर्मेणारविन्दाक्ष तन्ममाख्यातुमर्हसि २ पुरा किल महाबाहो धर्मं परमकं प्रभो यत्तेन हंस
रूपेण ब्रह्मणेऽभ्यात्थ माधव ३ स इदानीं सुमहता कालेनामित्रकर्शन न प्रायो भविता मर्त्य
लोके प्रागनुशासितः ४ राम०

भिः पूर्वं कल्पादौ त्वं प्रोक्तवानसि तेन त्वया पुनः कल्पान्तरे(?) साधनमित्यर्थः वर्णाश्रमाचारवतां
द्विपदामपि द्विपदानां १ यथानुष्ठीयमानेन स्वधर्मेण २ तत्र सम्प्रदायाभावं सूच
यन् पुनः प्रश्नेन तत्र हेतुमाह पुरा किल परम कं परमसुखं तत्र स्वरूपेण यो हंसरूपेण यः मोक्षरूपः प्रयाग
मानं ज्ञानं नीतवान् यत्र ब्रह्मांडमध्ये तदभ्यात्थ कथितवान् ३ प्रागनुशासितोऽपि न भविता भविता ४ ११

एतदेव संक्षिप्याह यच्चेति जीवस्य तत्त्वे यो यो हि विशेषो भावः स च गुणात्मकस्तद्रूपः सर्वगुणात्मके तेन तद्रू
पः सर्वो पि मया विनाभूतम्। तेनोक्तं नास्ति सूक्ष्मं वा स्थूलं वा किंचिदर्थः ३९ ननु सामान्यतः किमेवं वि
भूतयः कथ्यन्ते विशेषतः कथं न कथ्यन्ते सर्वा विभूतयः सर्वाः कथ्यन्तामिति चेत्तत्राह नान्तोस्ति दिव्य
१०३ रूपाणां कालेन महतापि नियतानां क्रियते कथमपि वक्तुं शक्यते तथापि तेषां नान्तो नास्त्येव
शक्यते तत्र तत्राह तत्रान्तो नास्तीति यदा मयाप्युच्यमानानां तेषां नान्तो नास्ति

मयैव ज्ञायते जीवेन गुणेन गुणिनापि विना सर्वात्मना यदि सर्वेषां सम्भावो विद्यते कदाचित् ४०
नान्तोस्ति परमात्मनो कालेन क्रियते मया न तथापि विभूतीनां तत्त्वतोनन्तानि कोटिः ३९
तेजः श्रीः कीर्तिरैश्वर्यं ह्रीस्त्यागः सौम्यं भगः वीर्यमिति तिस्रो विशेषाः यद्यद्यत्सत्त्वं सर्वाः
४० एतास्त्रिकोटिनाः सर्वाः संक्षेपेण विभूतयः मनो विकारेष्वेव तथा श्रवणमात्रात्
४१ वाचेयं तु मनो यतः प्राणेभ्यो दिव्याणि च आत्मानमात्मनः पुनर्भवः कृत्स्नमप
४२

तदा कृतं तत्त्वतो नानाविभूतीनां संक्षेपेणार्थः ३९ तथापि विशेषतस्तत्र सर्वाः संक्षेपतः कथयामीत्याह तेजः
प्रभावः श्रीः संपत् सौम्यं मनो नयनानन्दः कान्तिर्भगः भाग्यं वीर्यं बलं स्वशक्तिः ऐश्वर्यं ४ एते
च विभूतिभेदाः मयि चिन्त्या वक्तारोपि कथिताः सूर्यो नारायणो वायुरग्निरित्येते कते इत्याह मनो
विकारेष्वेव तत्परमात्मत्वं यथा किंचित्स्वस्वप्रकारेणात्माभिधीयते इति तन्त्रः ४१ तस्मा
द्भागादीनियच्छ आत्मानं बुद्धिमात्मना सत्त्वं संयतत्वान्नैवालिग्यसु अथवा संक्षेपमाह ४२ रामः

श्री
भाग.
टी.
८२

मनः पूतं मनसा सम्यक् विचार्य युक्तं समाचरेत् १९ मौनवाक् अनीहः अनीहा काम्यकर्मत्यागो देहस्य [illegible]
[illegible] २० [illegible]
[illegible]
[illegible] १८ [illegible]
[illegible] साधु।

70

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिबेज्जलं सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् १९ मौनानीहानिलायामा दण्डा वाग्देहचेतसाम् न ह्येते यस्य सन्त्यंग वेणुभिर्न भवेद्यतिः २० भिक्षां चतुर्षु वर्णेषु विगर्ह्यान्वर्जयंश्चरेत् सप्तागारानसंक्लृप्तांस्तुष्येल्लब्धेन तावता १८ बहिर्जलाशयं गत्वा तत्रोपस्पृश्य वाग्यतः विभज्य पावितं शेषं भुञ्जीताशेषमाहृतं १९ एकश्चरेन्महीमेतां निःसङ्गः संयतेन्द्रियः आत्मक्रीड आत्मरत आत्मवान्समदर्शनः २० विविक्तक्षेमशरणो मद्भावविमलाशयः आत्मानं चिन्तयेदेकमभेदेन मया मुनिः २१ अन्वीक्षेतात्मनो बन्धं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया बन्ध इन्द्रियविक्षेपो मोक्ष एषां च संयमः तस्मान्नियम्य षड्वर्गं मद्भावेन चरेन्मुनिः विरक्तः क्षुल्लकामेभ्यो लब्ध्वात्मनि सुखं महत् २२

[illegible] २०
[illegible]
[illegible] १९ [illegible]
[illegible] २० [illegible]
[illegible] २१ [illegible] २२ राम.

८२

अस्यानिष्कामस्यफलमाहएवमितियमनियमैः सेवाभिः संततोत्यासः यावज्जीवंकृतेनतपसाअयंभा
वः अतः कारणात्सुहिमजिहाराद्देवतावन्मुच्यतेअतिबंधकवाहुल्यत्वेनतत्कर्मणामुच्यतइति ९
सकामस्येतिदर्शयतियास्वितिनिः श्रेयसमोक्षफलंअल्पीयसेअल्पत्वमेवअविधिनानुसे ९ एवोपा
वर्जितंवर्तमानस्यमोहः तृतीयभागाद्वमानयुक्तस्यासाधिकारः यदित्तततोवांगोवस्पमोक्षा
देवाभवत् तदावियस्यगविरक्तः विरक्तोवतदाविरक्तस्यकृत्यमाहयदहेतिजातोवैपस्युःकेपादेहे
यस्यसः ॥ एवंविरक्तस्यप्रस्याहएवदेति १२ तत्रादौकृत्यमाहयथोयदेत्राग्रहोएवंकाप्राजापत्येष्टिं

एवंचीर्णेनतपसाअनुनियमैर्नियमैस्ततः मांतपोमयमाणाग्निक्षिप्तिलोकाड्वैतिमो ९ यदे
तत्कृतमचीर्णेनतपोनिःश्रेयसमहत् कामायात्योपमेषुव्याह्रालेत्राः कोपरस्ततः
१० यदाभोनियमेकल्पेनयथाच्यतवैपस्युः अक्षमम्रोग्नमारोप्यमतिविधोग्निमसाविज्ञे
त ॥ यदाकर्मविपाकेषुलोकेषुनिरयात्मसु विरागोजायतेसम्यक्सर्वाग्निः प्रव्रजेत्ततः
१२ इष्ट्वायथोपदेशंमांदत्वासर्वस्वमृत्विजे अग्नीन्स्वप्राणआवेश्यनिरपेक्षः परिव्रजेत्
विप्रस्यवैसंन्यसतोदेवादारादिरूपिणः विघ्नान्कुर्वन्त्ययंह्यस्मानाक्रम्यसमियात्परं १४
विभृयाच्चेन्मुनिर्वासः कौपीनाच्छादनंपरं त्यक्तंनदंडपात्राभ्यामन्यत्किंचिदनापदि १५
मापिष्ठास्वमार्गमज्ञात् १३ सन्यासोविनाशयतोतितनाविगाणप्रमेव्याप्येदेवत्वात्रायेनाहविश्रा
स्थानिकेनामिप्रायेणकृतंवितनमाहअहमितिपरंपदंब्रजत् १४ एवंप्रवृत्तिस्यपमाहविभृयाद्येदे
तिपरंकौपीनाच्छादनाद्यापादिपारंपितमिकृतितोहिकौपीनमाच्छादयतेपावतानावस्माद्येधारयेदे
न्यर्थः त्यक्तंअपेक्ष्यात्राणोतएवंमेवअतोन्यत्किंचिदपिनबिभृतदंडपात्राभ्यामित्याच्छादनजलपात्रो

इति श्रीभागवते महापुराणे भावार्थदीपके यं दशमस्कंधे षट्पंचाशोध्या
यः ५६ सप्तपंचाशत्तमे तु पुनः शतधन्वबंधे प्राप्तस्वदुर्यशोमार्ष्टि कृष्ण

एवं व्यवसितो बुद्धा सत्राजित्स्वसुतां शुभां मणिं च स्वयमुद्यम्य कृ
ष्णायोपजहार ह ४३ तां सत्यभामां भगवानुपयेमे यथाविधि बहुभि
र्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्वितां ४४ भगवानाह न मणिं प्रतीच्छा
मो वयं नृप तवास्तां देवभक्तस्य वयं च फलभागिनः ४५ इति श्रीभाग
वते दस० षट्पंचाशोध्यायः ५६ श्रीशुक उवा० विज्ञातार्थोपि गोविं
दो दग्धानाकर्ण्य पांडवान् कुंतीं च तुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरून् १
भीष्मं कृपं सविदुरं गांधारीं द्रोणमेव च तुल्यदुःखैः समागम्य हा कष्ट
मिति होचतुः २ लब्ध्वैतदंतरं राजन्शतधन्वानमूचतुः अक्रूरकृतव
र्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ३

क्रूरहृतात्मणेः अक्रूरमुखौ कृतमणेः पात्रमध्यागमत उपामंत्र्यतमे०
क्रांतेस रामोगजसाह्वयं ताम म रा

भा०
द०स्कं०
२४

राम०
भा०
२०

यदि स्वर्लोकेऽन्तनाः कथंचिद्दिस्मनंतं बंधुमुनरागतमुपलभंते न तदुपलभ्य सर्वे जातमहोत्सवा आसन्निति ३८ पा
ष्मनापगायोतानूनत्यमानः ३९ अवैदोषं ग्रामनोरजोमलेयपरायमिति ४० किं कृत्वा कास्मिन् क्रुतेऽस्म

उपलभ्य स्वहर्षीके पोमतताप्तनरूपागतं सद्रूपमाममाणिग्रीवं सर्वे जातमहोत्सवाः ३८ मञ्जानितंस
माहूयस्वभार्यान्तसत्त्वयो प्राप्निश्चाप्योपमपावाभलिंतसैन्यवेदयत् ३८ सघोतिव्रीडितोरत्नर
हीनाः वासुदेवः ततः अनुतप्यमानो भावन भगामतेनपाम्ना ३९ सेनुमापंत्तदेवाय बलंवहि
महाकुलः कथं मजाप्याल्मजः प्रसीदेत्वास्तुतः कथं ४० किं कृत्वा साधु मत्संपन्नपायेहाजनो
यथा अदीर्घदर्शिनितुंमृद्वेद्वविणलोलुपं ४१ हासेउद्दितरंत सेवीतरत्नमेव च उपायोयं
समीचीनः तस्यपातिर्नचान्यथा ४२

र्थः साधु भद्रं प्रदीर्घदीर्घितं प्रविचायवंत्तुडंकृपणं मृढंमदं मतिं घटं ध्यायन् उपायं निश्चिनोति हासस्य इति
४१ सोय तां तावत्तु हितरं दस्यामितदनंतरं पारिवर्हेणेरत्नमयीति ४२ मम